

Povijest katoličke Crkve u Srbiji u 19. vijeku.

[Od 1800. do konkordata 1914. godine.]

Napisao: **Msgr. dr. Vjekoslav Wagner**

PREDGOVOR.

Prva polovica XIX. vijeka stoji u znaku borbe za slobodu i samostalnost naroda. Francuska je revolucija ustalasala sve narodnoti i one se dižu na noge za svoju samostalnost i slobodu. Napoleonovi veliki uspjesi na ratnom polju daju ne samo pravac novim nacionalnim težnjama, nego elektriziraju ujedno i duše širokih narodnih slojeva. Trebalo je samo naći vođu koji će se postaviti narodu na čelo i ustanak je za slobodu bio gotov.

Petar Karagjorgjević Petrović i Miloš Obrenović su na početku XIX. vijeka prvi nosioci ideje nove nacionalne slobode u Srbiji i prvi začetnici jednog energičnog pokreta za samostalnost srpskog naroda. Iz poletnog početka njihovih ustanaka rodi se i razvija prva vazalna srpska kneževina (1830. god.), zatim samostalna kneževina (1868. god.) i na koncu slobodna i samostalna kraljevina Srbija (1882. god.).

I ta je kraljevina Srbija god. 1914. zaključila sa Sv. Rimskom Stolicom konkordat. Šta je u Srbiji sve prethodilo tome konkordatu od vremena, kad se Srbija oslobodila petstogodišnjeg turskog jarma, to želi obraditi ova rasprava.

Radnja je sastavljena u glavnom na osnovu gradiva što sam ga sakupio u arhivama. Rad u tome pravcu nije potpun, jer arhive nisu sve sačuvale što je u njima nekad bilo. Mnogo je rad otešćavala i ta okolnost što arhive nisu sasma uređene. Jedan veliki dio materijala, koji spada na ovaj predmet, nestao je uslijed ratnih prilika u Srbiji. Radnja bi bila znatno potpunija, kad bi se proučile i arhive u Vatikanu, u Beču i kod našeg poslanstva u Rimu.

Opseg ove rasprave ne dozvoljava da se objave svi dokumenti u cijelosti, koji spadaju na ovo pitanje i imaju historijske vrijednosti. Zato sam iz originalnih spisa uzeo samo po neke citate, koliko mi se to činilo za potrebno i korisno. Korespondenciju biskupa Strossmayera sa srpskom vladom, u koliko je sačuvana, objaviti ću na kraju rasprave.

I. Katolička crkva u Srbiji.

(Povijesni dio)

Prvi katolici u Srbiji. Beograd je bio sa jednim dijelom sjeverne Srbije od 1718. do 1739. god. pod okupacijom austro-ugarskom. U to vrijeme organizirana je u Beogradu i njegovoj okolici uz vojnu i građansku i katolička crkvena uprava. Tih godina ujedinjene su biskupije beogradska i smederevska. Na današnjoj »velikoj pijaci« kraj uprave grada Beograda, stajala je katolička crkva, od koje ništa nije ostalo. U Beogradu je bilo franjevaca, isusovaca i kapucina,[1] a kada su se 1720. god. naselili mnogi Nijemci iz Pfalza na Dunavu između Beograda i Grocke i neka druga mjesta prema unutrašnjosti Srbije, osnovali su kapucini svoje stalne misije i izvan Beograda. Danas znademo za dvije takve katoličke misije kapucina, u Grockoj na Dunavu i u Osterbachu (današnja Ostružnica) uz Savu prema Obrenovcu. Ali nam nije poznato mjesto, gdje je u Beogradu stajala palača biskupova. Broj je katolika u Beogradu, Smederevu, Grockoj i drugim okolnim mjestima, morao biti velik. Katolička je bila vojna posada, katolici su bili činovnici, trgovci, obrtnici i drugi doseljenici, koji su tražili ovdje svoju sreću. »Kad je 1718. godine Austrija okupirala Srbiju — piše Đorđević[2] — želela je da u njoj koloniše što je moguće više Nemaca, kako bi ne samo uvećala populaciju, već unela i što više kulture, naročito privredne i trgovinske i kako bi što jače proširila teren katoličanstvu i ljubavi prema katoličkom habsburškom dvoru.« Karakter toga katolicizma bio je čisto njemački.

1739. god. pretrpjela je austro-ugarska vojska veliki poraz kod Grocke. Turci su natjerali u bijeg ne samo austro-ugarsku vojsku, nego i cijelo stanovništvo, koje se za vrijeme okupacije tu nastanilo. Otišao je i biskup sa svećenstvom, sa redovnicima i vjernicima i sve što je bilo katoličko, uništeno je.[3]

Za vrijeme rata između Austro-ugarske i Turske od 1788. do 1791. godine nije katolicizam mogao biti trajno obnovljen, jer je

---

[1] Nepoznato je do danas, gdje su stajale njihove crkve i samostani, kao i to, da li je crkva na »velikoj pijaci« bila franjevačka ili kapucinska. Po nekoj predaji u sadašnjoj ulici Kralja Milana, na mjestu, gdje sada stoji Ministarstvo Pravde, stajala je bolnica, koju su duhovno vodili Isusovci. Danas posjedujemo matice isusovaca iz Beograda i kapucina iz Grocke i Ostružnice iz tih godina.

[2] Tihomir Đorđević: »Iz Srbije Miloša«. Beograd 1924. str. 172.

[3] Beograd, Izdanje opštine. 1911. str. 3.

Franjevci su tada imali u Beogradu crkvu Sv. Antuna. Križ iz te crkve su prilikom napuštanja Beograda prenijeli u Zemun i ostavili u tamošnjem franjevačkom samostanu. Prošle jeseni se dovršila u Beogradu nova franjevačka crkva Sv. Antuna.

Srbija tada bila poprište krvavih borbi i zato je bilo nemoguće da se katolici tu nastane. Osim toga nagnao je strah pred Turcima i veliki broj Srba u bijeg preko Save i Dunava u Austro-Ugarsku.[4]

Izgleda zato, da u Srbiji početkom XIX. stoljeća jedva ako je bilo katolika. Kada je Karađorđe 1804. godine podigao prvi svoj ustanak, mnogi su se od izbjeglih Srba počeli vraćati u Srbiju, pa je s nijma mogao doći i po koji katolik. Intelektualci, profesori, učitelji, vojnički instruktori, rudari i majstori u topolivnici u Beogradu, bili su svi ljudi sa strane. Zato je ne samo vjerovatno, nego i sigurno, da je među njima bilo i katolika. Na primjer, od četiri kapetana varoši Beograda, dvojica su bili iz Austrije, a dvojica Hrvati.[5]

Karađorđeva je Srbija 1813. pala. On sam bježi iz zemlje u Austro-Ugarsku.

Veći uspjeh je donio ustanak Miloša Obrenovića na Cveti, 11. aprila 1815. godine. Još iste godine je učinjen sa Turskom usmeni ugovor, po kojem Srbija dobija samoupravu, a 1817. priznat je Miloš za vrhovnog kneza i upravitelja srpskog. 1829. god. izdaje sultan Hatišerif, po kojem se Srbija priznaje za samoupravnu knjaževinu, a godine 1830. dobije Miloš »Velat«, koji ga priznaje za nasljednog srpskog kneza pod vrhovnom vlašću sultanovom.

Miloš je sada počeo organizirati svoju mladu državu i ekonomski i kulturno. I tako započne novi dolazak katolika u Srbiju. Jedni su došli sami, da zarade, a drugi su došli po pozivu Miloša.

Državna arhiva znade za takve doseljenike iz Bosne, Hercegovine, iz vojne Krajine sa hrvatskih strana, osobito iz Srijema, zatim iz Austrije, iz Mađarske i iz Njemačke. Tako dolaze samci: majstori, kalfe, radnici i činovnici, da »sebi uživljenija traže«.[6] Među njima je bilo »pekara, šnajdera, šustera, knjižara, knjigovezaca, zvonara i slično.«[7] Isto tako u velikome broju prelaze iz Austrije u Srbiju radi bolje karijere (»da bolju kakvu nego ovde što imam službu dobijem«) i postanu pisari, sekretari, učitelji i drugi činovnici. Bilo je u to vrijeme i prilično vojnih bjegunaca kao i trgovaca i zanatlija, koji su prebjegli zbog dugova.[8] Ali su došli mnogi i po pozivu samoga kneza Miloša. U prvome redu tipografi, inženjeri, stolari, bravari, liječnici, apotekari, učitelji itd.[9] Ovi potonji su bili skoro svi Nijemci iz Austrije i ponešto iz Njemačke, a moralo ih je biti dosta, jer je 1829. god. dobio »Pavle Werner, nemecki učitelj« odobrenje, da u Beogradu »prifatnu nemecku školu započne«.[10]

---

[4] Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša, str. 17.—23.

[5] Đorđević, ibidem, str. 28—29.

[6] Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša, str. 63.

[7] Ibidem, str. 64.

[8] Ibidem, str. 65—66.

[9] Ibid. str. 68.

[10] Ibid. str. 175.

Našlo se i ponešto Italijana naročito zidara, Čeha, Maďara, ali ovih nije bilo mnogo.[11]

Svi ovi nisu bili katolici, ali je sigurno, da je meďu njima bilo mnogo katolika. Nijemci su bili većinom katolici, zatim su bili katolici Italijani i Česi, a po svoj prilici i svi Maďari. Ti doseljenici su sačinjavali prve katoličke kolonije u kneževini Srbiji. U većem broju spominju se u Beogradu i Kragujevcu. Imena mnogih nalaze se kasnije opetovano u maticama katoličke crkve u Beogradu.[12]

Crkvena uprava i prvi svećenici. O vjerskome životu tih katolika teško je šta reći. Prvi pisani dokumenat o njima su matice katoličke crkve u Beogradu. Iz tih matica se vidi, da su katolike u Srbiji ipak posjećivali neki misijonari. U prvom svesku matice krštenih stoji na početku jedan arak papira, na kojem su popisana 27 krštenja od 2. VI. 1845. do 28. II. 1847. godine. Potpisan je na koncu: Belgradensi ex Missionariatu IV. — to Nonarum Aprilis 1847. Carolus B. Mařik, exmissionarius. U maticama vjenčanih stoji na početku sa istim datumom i potpisom exmisijonara Mařika jedan arak, na kojem je ubilježeno 8 vjenčanja od 14. VI. 1846. do 15. II. 1847. god. U maticama umrlih takvog popisa od misijonara Mařika nema. Redovne matice je počeo pisati god. 1847. novi stalni misijonar P. Tiburcije Tkalcsecz, franjevac. 8. IX. 1845. podijelio je u Beogradu sv. potvrdu Josip Malajoni, episcopus Nicopolitanus et Administrator Apostolicus utriusque Valachiae et Serbiae. Sv. potvrdu je primilo 18 katolika. A god. 1850. čita se u maticama krštenih, vjenčanih i umrlih ovaj potpis: Facta apostolica provisitatione, sub die 8. Augusti 1850. perlegi hunc librum baptismorum (matrimoniorum. mortuorum) et in ordine reperii, Angelus Parsi, Eppus Nicopolitanus et Administrator Apostolicus utriusque Valachiae et Belgradi in Servia. Tom prilikom je biskup Angelus Parsi krizmao 21 katolika.

Iz ovih oskudnih podataka može se zaključiti, da su katolici u Srbiji bili pod jurisdikcijom biskupa u Nikopoliju (sada Bugarska), koji je imao duhovnu vlast nad katolicima u današnjoj Rumunjskoj, Bugarskoj i Srbiji.[13] Ali nije poznato, kada je Sv. Stolica stavila katolike u Srbiji pod jurisdikciju biskupa u Nikopoliju. Dalje se vidi iz tih matica, da su neki misijonari ipak dolazili u Beograd. Prvi, za kojega znademo, Karlo B. Mařik, bio je, sudeći po imenu, Čeh.

---

[11] Ibid. str. 177.

[12] 3. febr. 1835. god. dade Miloš Srbiji prvi ustav na sretenskoj skupštini, koji u čl. 97. i 98. vodi računa i o nepravoslavnim vjeroispovijestima. Drugi ustav od 1838. god., što ga je izdao sultan (sultanski Hatišerif) znade samo za crkvu pravoslavnu. Zbog toga je ustava Miloš 1839. napustio Srbiju i otišao u Bukurešt. Na mjesto njega bude izabran za kneza njegov sin Milan, a nakon njegove smrti 1840. Mihajlo Obrenović. God. 1842. bježi i Mihajlo iz Srbije ispred bune, a za kneza je izabran Alexander Petrović Karaďorďević (1842.—1858.).

[13] Neher: Rumänien. Wetzer-Welte Kirchenlexikon X. 1362.

Nezna se, da li je bio redovnik ili svjetovni svećenik, kao što se ne može sigurno tvrditi, da je stalno živio u Beogradu. Vjerojatno je, da je bio samo putujući misijonar i pošto se za njegovih misijonarskih putovanja vidjelo, da je u Beogradu već priličan broj katolika, bio je postavljen za prvog stalnog misijonara u Beogradu P. Tiburcije Tkalcsecz, franjevac iz provincije Sv. Ivana Kapistrana. Za njegovo vrijeme je bio god. 1850. Angelus Parsi biskup nikopoljski i apostolski administrator Srbije u Beogradu i izvršio apostolsku vizitaciju. Pojedinosti te vizitacije nisu poznate. Može se pretpostaviti, da je Angelus Parsi došao u Beograd po nalogu Sv. Stolice, da izvidi vjerske prilike katolika u mladoj kneževini Srbiji, te da o tome pošalje izvještaj Sv. Stolici. A kao posljedica njegove vizitacije i njegovog izvještaja može se smatrati odluka Sv. Stolice, s kojom je ona imenovala posebnog apostolskog administratora za katoličku crkvu u Srbiji.

Biskup Josip Juraj Strossmayer apostolski administrator kat. crkve u Srbiji. Broj katolika, u prvom redu austro-ugarskih podanika, morao je naglo rasti. God. 1850. bilo je u Beogradu već 30 krštenja, 18 vjenčanja i 7 slučajeva smrti.[14] Dalje vidimo, da se katolici već javljaju u Jagodini i u Majdanpeku. Brojno jačanje katolika, a možda i diplomatski koraci Austro-ugarske[15] kod sv. Stolice, doveli su do toga, da je kongregacija de Propaganda Fide dekretom svojim od 23. IX. 1851. vjernike biskupije beogradske i smederevske u Srbiji povjerila duhovnoj brizi biskupa Strossmayera i njega naimenovala apostolskim administratorom katoličke crkve u Srbiji.

Biskup Strossmayer javlja 20. X. 1851. svoje imenovanje knjazu srpskom sa pismom, koje ovdje dajemo u točnome prepisu:[16]

Njihovoj Svetlosti Gospodaru Alexandru Petroviću
Karadordeviću Knjazu Serbije.

Vaša Svetlosti!

Dočim Rimska Apostolska Stolica meni duhovnu brigu žiteljah rimo-katoličkih u knjaževini Serbskoj stanujočih poveriti blagoizvoli, za prvu si dužnost smatram to isto Vašoj Svetlosti do blagohotnog znanja dostaviti.

Radujem se, što po tomu u užji sojuz sa slavjanskom vladom Serbskom stupiti sreća mi dostade; u grudih bo mojih ona ista krv slavjanska teče, koja i u grudih junačkog naroda serbskog.

---

[14] Slučajeva smrti ima razmjerno malo u maticama umrlih. Ali to će biti samo zato, jer u to vrijeme katolički svećenik nije smio javno sahraniti svoje mrtvace. On ih je samo privatno blagoslovio u kući, a sahranio ih je svećenik pravoslavni. Po svoj prilici sahranjeno je više katolika od pravosl. svećenika, bez da je za to znao katolički misijonar.

[15] God. 1835. došao je u Beograd prvi austr. konzul Mihajlo Mihanović, Hrvat, a drugi je bio Filipović, otac generala Filipovića, okupatora Bosne.

[16] Biskupska arhiva, Đakovo, broj 1025/1851.

Primite blagovoljno, Svetli Knjaže, pismeni naklon ovi, koga bi željno bez otezanja u osobi učinio, da mi zdravlje ne malo poremećeno dopušća; no što sada izvršiti bolest mi nedozvoljuje, to ću, ako Bog da prvom prilikom, kad mi moguće bude, sa radosti učiniti. Za sad samo nek mi dopušteno bude uz ukazanje visokog štovanja i predubokog počitanja, Vašoj Svetlosti preporučiti malo stado, duhovnoj brizi mojoj povereno, da ih pod milostivo okrilje primiti blagoizvolite, koji su vremenitog svoga blagostanja radi blagom vladanju Vašem poverili se.

U ostalom velecenjenoj blagohotnosti izručujući se, s najodličnijim poštovanjem ostajem Vaše Svetlosti

U Diakovu, dne 20./8. oktobra 1851.

preponizni sluga
Josif Juraj Strossmayer
episkop.

Sa tim pismom na knjaza srpskog nastupa biskup Strossmayer kao apostolski administrator katoličke crkve u Srbiji. I od toga dana kroz 45 godina brinuo se veliki biskup za katoličko stado u susjednoj kneževini. Povijest katoličke crkve u Srbiji je zato od god. 1851. pa do konca XIX. stoljeća usko vezana sa imenom biskupa Strossmayera. Već ovo prvo pismo na knjaza Alexandra jasno pokazuje biskupovu veliku ljubav prema Srbima i onu toplinu, s kojom on povjerava svoje stado blagonaklonosti kneževoj.

Slično je pismo poslao biskup i srpskom Praviteljstvu, kao i austrijskom konzulu u Beogradu, potpukovniku Radosavljeviću, po kojem je i dostavio svoja pisma na knjaza i na Praviteljstvo. Misijonara O. Tiburcija Tkalcsecza, kojega je zatekao u Beogradu, potvrdio je u jurisdikciji i poslao mu za gradenje katoličke kapele u Beogradu 50 For.[17]

Čini se, da Strossmayer od knjaza Alexandra na to pismo nikada nije dobio odgovora. Jer u jednom kasnijem pismu (od 8. XI. 1851.) pita biskup austrijskog konzula u Beogradu, kakav je utisak učinilo njegovo imenovanje i pismo u Beogradu.[18] A konzul 1. XII. 1851. odgovara, da je pisma predao knjazu i Praviteljstvu. Ono se je izrazilo da dozvoljava građenje katoličke kapele u Beogradu. Ali pošto je taj list konzula nestao iz arhive biskupije đakovačke, a ovi su podaci uzeti samo iz zapisnika, ne može se razabrati, da li je konzul i šta javio o raspoloženju, koje je imenovanje Strossmayerovo izazvalo kod Srba. Konzul javlja još samo toliko, da je velika nada, da će katolička crkva postati slobodnija time, što je Strossmayer postao njezinim apostolskim administratorom.

Za buduću katoličku kapelu uz onih 50 For. od biskupa poklonio je austrijski car 200 carskih dukata, a za uzdržavanje misijonara

[17] Biskupska arhiva, Đakovo, broj 1093/1851.
[18] Ibid. 1105/1851.

odobrio je 600 forinti godišnje. Za patrona te kapele označio je biskup sv. Josipa.[19]

Svoje obećanje dano knjazu Alexandru održao je biskup već iduće godine. Sa znanjem i privolom ministarstva Inostranih Djela u Beču pošao je u Beograd mjeseca maja 1852. Njegov dolazak je bio najavljen knjazu i metropolitu. U Beogradu su uvjeravali konzula austrijskoga, da će biskupa dostojno primiti, ali je knjaz primijetio, da se biskupa zvonjenjem dočekati ne može, jer se ni pravoslavnim episkopima takav doček nikada ne priređuje.[20] Šteta što nije nigdje sačuvan opis tog prvog posjeta Strossmayerovog u Beogradu. Kanonička je vizita obavljena 23. maja 1852. i tom prilikom potvrđeno u vjeri 40 katolika.

Već iduće godine zamijenio je biskup Strossmayer tadašnjeg misijonara O. Tiburcija Tkalcsecza, stavivši ga na raspoloženje njegovim redovničkim poglavarima. Na njegovo je mjesto došao Ivan Ênekes, vojni svećenik brodske regimente u Mletcima.[21] Tkalcsecz se opirao toj naredbi biskupovoj, ali na koncu je ipak morao otići u Ilok, u franjevački samostan, kamo su ga poslali njegovi redovnički poglavari.[22]

Sloboda katoličke crkve u Srbiji. Kada je Strossmayer godine 1851. postao apostolskim administratorom u Srbiji, katolička crkva nije bila pred srpskim zakonom priznata. Katolici su tada bili u apsolutnoj većini austro-ugarski podanici i kao takovi stajali su pod austrijskom konzularnom zaštitom, Srpski zemaljski zakoni nisu imali vlast nad njima. Zato nije ni srpska kneževina htjela priznati katoličku crkvu i katoličkoj crkvi nije dozvoljavala nikakva prava. Biskup Strossmayer je zato 1852., kod prvog svog posjeta u Beogradu, intervenirao kod knjaza Alexandra Karađorđevića, da se katolicima dozvoli sloboda vjeroispovijesti. Ali to nije išlo tako lahko. Ne samo biskupova, nego i česte intervencije austrijskoga konzula Radosavljevića kod srpskog praviteljstva za slobodu katoličke crkve, teško su pomaknule to pitanje sa mrtve točke. Tek 11. aprila 1853. mogao je Radosavljević javiti biskupu, da je napokon dobio od predstavnika Alekse Simića izjavu, da je senat katolicima odobrio posebno groblje, slobodan sprovod mrtvaca do groblja i slobodno podjeljivanje sakramenta bolesnicima.[23]

Mjeseca juna javlja konzul Strossmayeru, da se stvar i dalje zavlači, jer senat još nije riješio u kojoj će se formi sloboda vjeroispovijesti katolika publicirati.[24] Napokon 14. sept. piše konzul biskupu, da je srpska vlada na savjet von Fontona, ruskog državnog

[19] Ibid. 1227/1851.
[20] Ibid. br. 512/1852.
[21] Ibid. br. 668/1853.
[22] Ibid. br. 783/1853.
[23] Biskupska arhiva, Đakovo, br. 416/1853.
[24] Ibid. br. 855/1853.

savjetnika 9. sept. 1853. pod Br. 859. izdala zakon o slobodnom vjeroispovijedanju vjere nepravoslavnih konfesija.[25]

Čim je biskup Strossmayer te zakone dobio, dostavio ih je bečkom nunciju Mihajlu Viale Prela,[26] a ovaj ih je poslao u Rim.[27] U mjesecu februaru 1854. dobiva Strossmayer nalog od bečke nuncijature, da prema naredbi Svete Stolice uloži protest kod srpske vlade zbog ovih zakona iz 1853. god. Biskup je to i učinio 24. marta 1854. na vrlo fin i otmjen način i uzeo pod kritiku osobito članke 1. 2. 3. i 4. II. zakona, te članke 3. i 6. III. zakona. U tome protestu biskup razlaže, da ovi zakoni u suštini ne daju nikakve slobode katoličkoj crkvi, jer je vežu za takve uvjete, koji čine sasma iluzornom samu slobodu ispovijedanja vjere. Protest je 20. aprila 1854. predao austrijski konzul direkciji Inostranih Djela u Beogradu.[28]

Srbi i biskup Šunjić. Na ovaj protest biskup Strossmayer nikada nije dobio odgovora. Ali srpska vlada nije ostala iza protesta neaktivna. Ona zauzima očiti stav protiv Strossmayeru i u jesen 1854. šalje svoga činovnika Tomu Kovačevića zajedno sa Blažom Josićem u Bosnu k O. Marijanu Šunjiću, biskupu bosanskome i O. Martinu Nediću, franjevačkom provincijalu. Ovi dođu u Bosnu i predadu biskupu Šunjiću pismo srpske vlade od 11. nov. 1854. i 100 cezarskih dukata za građenje katoličkih crkva u Bosni. U pismu traži srpska vlada od bosanskih franjevaca »sveštenika koji će Portin podanik, a ne stranac biti... kao što je sadašnji katoličeskij sveštenik Austrijskog konzulata.« Jer »Pravitelstvo srbsko puno pravo ima nedati, da nenadležnij stranij sveštenik kao što je više imenovanij konzularnij, a isto tako i stranij biskup duhovnu vlast u Srbiji ima, kao što čujemo, da Gjakovačkij Biskup takovu sebi pristaja, jer on je Biskup Austrijskij, a Srbija nije Austrijska, no Portina Provincija, pa nikoim načinom nemožemo dopustiti, da se strane vlasti i strani sveštenici u verozakona dela u Srbii protivu svakog reda mešaju«. Za sveštenika, koga će bosanski biskup poslati, opredjeljuje Pravitelstvo 300 talira godišnje »na izdržanije osim bezplatnog obitališta i osim prihoda koje će od svoj vernj imati moći« Srpsko Pravitelstvo nada se nadalje, da će biskup Šunjić u sporazumlenju sa Gosp. Ministrom Provincialnim Otaca reda sv. Frane u Bosni, kod Svetoga Oca najživle podejstvovati, da se privremeno data Administracija Gjakovarskom Biskupu nad katolicama u Srbii oduzme i da se duhovna vlast Bosanskoga Biskupa ... i nad katolicima u Srbii rasprostre.«

---

[25] Ibid. br. 992/1853.

[26] Neher tvrdi, da je 1853. u Beogradu bio sam bečki nuncije Viale Prela, da uredi crkvene prilike. Za to nema nikakovih dokaza. Mi u ovim, kao i u kašnijim godinama vidimo samo biskupa Strossmayera, koji upravlja i uređuje razna pitanja katoličke crkve u Srbiji. Neher: Serbien, Kirchenlexikon, knjiga XI. 187.

[27] Bisk. arh. Đakovo, br. 1075. i 1081/1853.

[28] Ibid. br. 250 i 376/1854.

Toma Kovačević je imao osim toga još i nalog, da ovo sve i usmeno opširnije izloži. Pismu je pridodat i III. zakon iz god. 1853. kao baza za konkordat sa Sv. Stolicom.

Provincijal Nedić i biskup Šunjić odgovorili su srpskome Pravitelstvu 11. XII. 1854. vrlo toplo i zahvalili se na daru. A glede same molbe srpskog Praviteljstva u svome odgovoru kažu: »Mi ćemo se pobrinuti, da stvar po Vašem predlogu u djelo privedemo, dok i naše stvari dozriu i podpuni pravac uzmu, što će se bistrie ustmeno od Gospoda Kovačevića razumit.«[29]

Biskup Šunjić je predlog srpske vlade odmah dostavio Nunciju u Beč i predlagao da Strossmayer i dalje ostane apostolski administrator, dok Rim ne riješi. Korak srpske vlade u Bosni bio je odmah javljen i Strossmayeru i to od austrijskog konzula iz Beograda, kao i od biskupa Šunjića iz Bosne.[30] Kada je Strossmayer doznao, o čemu se radi, bio je silno ogorčen na srpsku vladu, što nema u njega povjerenja i što ga smatra strancem i austrijancem.[31]

Srbi grade katoličku crkvu. Izvori nam ništa ne kazuju, šta je rekla srpska vlada na to, što misija Tome Kovačevića u Bosni nije donijela željenog rezultata i što je Strossmayer i dalje ostao apostolski administrator. Pokušalo se zato drugim putem emanci-

---

[29] Ova dva pisma objavio je profesor Dr. Jelenić pod naslovom: »K problemu konkordata sa Srbijom« u Serafinskom Perivoju, god. XXVII. br. 3. 1913. god.

[30] Biskupska arhiva, Đakovo br. 1184/1854.

[31] Ibid., br. 361/1855.

Član 4. III. zakona iz god. 1853. kaže za katoličkog svećenika: »On će moći Mertvace svoje vere po obredima Rimo-katoličeske Cerkve do groblja sprovoditi i sahranjivati.« Faktično se tim pravom katolički svećenik nije mogao služiti sve do god. 1855., kada je u mjesecu januaru srpska vlada saopćila austrijskom generalnom konzulatu, da se katolici od sada mogu javno saranjivati i da je izdala naredbu upravitelju grada, da sve dosadašnje zapreke bilo od publike bilo od sveštenika odstrani. Ujedno je zamolila i Metropolita da ne čini smetnje. (Bisk. arh., Đakovo, br. 137/1855.) I tako je prvi katolik u Beogradu javno sahranjen tek 30. III. 1855. To je bio Franciscus Franz, in praesidio Belgradensi apud Turcas medicus. A u opasci je dodato: Prima publice peracta tumulatio cadaveris. Do toga dana je katolički svećenik samo privatno mogao u kući blagosloviti mrtvaca, a javno ga je sahranio svećenik pravoslavni. Zato do toga dana u maticama umrlih pod rubrikom: Sacerdos sepeliens stoji svakiput: Sacerdos Serbicus,, a samo u opasci je napisano: Functionem funebrem peregit N. N. missionarius apostolicus. A kakve su bile prilike prije god. 1855., to nam kaže izvještaj misijonara Ivana Enekeša, gdje javlja biskupu Strossmayeru: »Sada ne jedan, nego dva žandarma stoje pred kućom, dok ja vršim obred, i nikoga ne puste napolje iz kuće. A kad svršim, dolazi pravoslavni svećenik i prati mrtvaca u groblje.« (Bisk. arh., Đakovo, br. 1099/1854.)

pirati katolike od austrijskog protektorata. Među katolicima u Beogradu bilo je već u ono vrijeme takvih, koji su bili podanici srpski. Da li je od srpske strane dan im mig ,ili su sami došli na tu ideju, to se ne zna. Fakat je, da su ti srpski katolici poduzeli korake, da u smislu čl. 2. zakona I. iz god. 1853. obrazuju svoju vlastitu crkvenu općinu, ali pošto je broj njihov bio premalen, da si sami podignu crkvu i izdrže svećenika, obratili su se molbom na srpsku vladu, da im se od državne strane pritekne u pomoć.

Srpska vlada je tu molbu rado primila i 16. VI. 1855. donesen je zakon ove sadržine.[32]

1. da se za rimokatoličku crkvu ustupi plac blizu delijske česme, na kome je nekada bila kuća kneza Sime Markovića,

2. da se o državnom trošku napravi jedna crkva i stan za rimokatoličkog sveštenika,

3. da se na izdržavanje rimokatoličkog sveštenika izdaje iz državne kase 300 talira godišnje dotle, dok opština toliko ne ojača, da može svog sveštenika izdržavati, i

4. da se u dogovoru sa upravom varoši odredi mesto za groblje.

Ali je tome zakonu dodat još jedan uvjet. Svećenik naime mora biti podanik srpski. I na tome je stvar i zapela. Strossmayer na ove uvjete nije htio i nije mogao pristati, jer je smatrao, da bi to bilo opasno, pošto bi Srbi takvog svećenika i onda mogli držati, ako bi se isti slučajno opirao zakonu crkve. Ta njegova bojazan temeljila se i na pojedinim člancima zakona iz 1853. godine, gdje su prozelitizmu pravoslavnome bila širom otvorena vrata, a mješovitim ženidbama bili su katolici sasma izručeni pravoslavnoj crkvi.[33] God. 1856. javlja konzul Strossmayeru, da je crkvica gotova, kao i dve male sobe za svećenika, samo nema potrebnih stvari za namještaj crkve. Srpska vlada ih neće dati, a crkvena općina ne može. Neki predlažu, da se stvari prenesu iz kapele konzulata. Srpska vlada moli, da se imenuje jedan svećenik, a ništa ne spominje, da mora biti srpski podanik. Konzul predlaže tadašnjeg misijonara Edmunda Bočkora.[34]

Ali sam svećenik beogradski opirao se, da primi tu kapelu i da se useli u taj stan, jer kapela, i ako je u gradu, ona stoji u turskome kvartu, a Turci su jako ogorčeni, što je kapela podignuta među njihovim mošejama.[35] Šta je Strossmayer na to odgovorio,

---

[32] Đoka Nestorović: Srbija i Vatikan. Glasnik Pravoslavne Crkve, God. 1902. br. 5. i 6. str. 358. Nestorović na istoj strani u bilješci navada, da se taj zakon nalazi u Zborniku XIV. Ali toga zakona nema u Zborniku. Taj zakon je faktično izdao knez Alexander, ali u Zbornik nije ušao, možda baš zato, jer su ga smatrali za zakon manje vrijednosti i jer katolici nisu pristali na ono, što im je taj zakon odobrio.

[33] Bisk. arh., Đakovo, br. 733/1855.

[34] Bisk. arh., Đakovo, br. 125/1856.

[35] Ibid. br. 1251/1856.

o tome nema ništa u arhivi. Ali se iz kasnijih dogadaja vidi, da nije pristao.

Pošto katolici crkvu nisu preuzeli, a evangelici su ustanovili u smislu čl. 3. zakona I. iz god. 1853. svoju crkvenu općinu, predana je crkva i zgrada skupa sa mjestom crkvenoj opštini augsburške vjeroispovijedi zakonom od 5. VI. 1858.[36]

Katolici Srbi i katolici Austrijanci. Time akcija katolika Srba nije bila dokončana. Oni se 7. III. 1861. obrate novom molbom na kneza Mihajla,[37] da im dade pomoć za zidanje katoličke crkve. Povoda toj molbi dala je vijest, da će se austro-ugarski konzulat preseliti u zgradu Ilije Milosavljevića na Stambol kapiji i onamo preneti i kapelu iz »Djumručkog zdanja«, gdje je dotada bila i smjestiti je u suterenu, zapravo u podrumu novoga konzulata. Na protest biskupa Strossmayera to se istina nije dogodilo i kapela je ostala u staroj zgradi, ali su katolici Srbi kao daljni argumenat naveli, da ne mogu gledati da kapela bude spojena uvijek s konzulatom i poriču konzulatu pravo vlasništva na namještaj kapele, jer su te stvari kupljene novcem katoličkih vjernika pa i katolika Srba. Zato mole kneza, da im podigne zasebnu crkvu, a stvari neka se prenesu iz kapele konzulata. Katolici Srbi će pak priznati srpskoj vladi pravo vrhovnog nadzora nad upravom crkvene općine ne dirajući u pravo duhovno biskupa đakovačkoga. Na tu molbu po nalogu kneza Mihajla stavi se ministar kulta Filipović u dodir sa austrijskim konzulatom i sa katoličkim svećenikom.[38]

5. maja 1861. dođe mnistar kulta Filipović k novom misijonaru Robertu Thurmayeru, te mu izloži, da je srpska vlada spremna odrediti mjesto za crkvu katoličku i dati potreban novac za njeno zidanje, ali manipulacija crkvene kase ima pripasti vlasti, koju će delegirati srpska vlada, kao što se ima otstupiti toj novoj crkvi i sav crkveni pribor iz kapele konzulata. Katolički svećenik primati će plaću iz srpske državne kase, ali ima zato biti srpski podanik. Strossmayeru kao administratoru nisu protivni, ali mu zamjeraju, što se služi naslovom: »Apoštolski namjestnik biskupije Beogradske i Smederevske u kneževini Srpskoj.« Razlozi toj zamjerki su ovi: »1. što bi biskupu takav naslov nosećemu kadgod službeno dolazi, po zakonu, kao i drugom kojem bsikupu Srbije, zvonjenje, pucnjavu mužarah, rečju svečanoslužben doček dužni bili; austrijskome pak biskupu ne bi nikako rada toliko obavezani biti; 2. što bi biskup austrijanski, taj naslov noseći također i u političkom obziru kakav upliv mogao imati na državu, koja od Austrije zazire i bojati se ima; 3. Što bi se moglo dogoditi, da bi se broj katolika u Srbiji

---

[36] Zbornik zakona XI. str. 83.

[37] Poslije smrti kneza Aleksandra Karađorđevića god. 1859. izabran je za kneza po drugiputa Miloš Obrenović, a nakon njegove smrti god. 1860. dolazi njegov sin Mihajlo.

[38] Bisk. arh. Đakovo.

umnožao, te bi tad, kao u Bosni i Albaniji, novog vlastitog u Srbiji prebivajućeg biskupa hoteli imati, a biskup bi tad Đakovački mogao protestirati. Srbi bi zato voleli biskupa, koji je turski podanik, jer kao takav čim stupi na tlo srpsko i u njoj fungira, podpada srpskoj vladi, što kod austrijskih biskupa ne stoji. A ako bi i morali pristati na austrijskog biskupa, onda bi svakako izabrali Strassmayera, koji je i po mjestu i po jeziku najbliži, ali uz uvjete a) da im se dokaže, da je on direktno od Sv. Oca imenovan, b) ne sa spomenutim naslovom, nego kao namestnog biskupa uopće nad katolicima u Srbiji.[39] Iz arhive ništa se ne vidi, šta je na to odgovorio Strossmayer.

Poslije ovih razgovora izađe 24. V. 1861. zakon, koji je glasio: »Da se ostvari Visočajno rešenje od 16. VI. 1855. god., nu da im se za sad, dok se ne pokaže koliko će zdanje trebati za rimokatoličku crkvu, na ovu celj ustupi mesto u Džumručkom zdanju, gdje je dotle bila kapela Austrijskog konzulata i da se zbog sirotog stanja opštine otvori kredit upravi prosvete od 600—800 talira za potpomaganje iste opštine u nabavljanju utvara za bogosluženje.[40]

Ali ni ovaj zakon nije donio željenog rezultata, da se ostvari »jedna državna crkva rimokatoličke vjeroispovesti« u Srbiji. Zapelo je i opet na pitanju svećenika, koji bi imao preuzeti crkvu. A toga nije bilo. »Crkvene utvari, koje je mahom srpska država nabavila, trunule su najpre u džumručkoj zgradi, pa potom u državnoj zgradi na Zelenom Vencu (u kojoj je nekada bio varoški sud), dalje u Bogosloviji (naravno pravoslavnoj!) i najzad u učiteljskoj školi, dok ih nije nestalo.«[41]

Konzulat se međutim god. 1861. zaista preselio u novu zgradu, a kapela je ostala u staroj. Tu priliku su iskoristili katolici Srbi i napis nad kapelom: »K. k. Oesterreichische General-Konsulats-Kapelle« promijenili sa novim natpisom: »Katolische Gemeinde-Kapelle«. Na tome je ostalo do god. 1862., kada je konzulat sa dozvolom biskupa Strossmayera u svoju novu zgradu preselio i kapelu.[42] Kod selidbe same kapele do sukoba nije došlo, ali su crkveni oci, katolici Srbi, imenom Silvi i Spetz, zadržali u svojim rukama crkvenu kasu i tražili, da im se za crkvenu kasu dade barem polovica crkvenih stvari, jer su i katolici Srbi doprinašali za uzdržavanje kapele, ili,

---

[39] Izvještaj misijonara Thurmayera na biskupa od 3. VI. 1861. Župska arhiva, Beograd.

[40] Nestorović: Srbija i Vatikan. Glasnik Srp. Crkve. god. 1902. Br. 5. i 6., str. 359.

[41] Ibid., 3. tačka na str. 360.

[42] U novoj zgradi konzulata — kasnije takozvana Kolarčeva zadužnica — bila je jedna veća soba od ulice, u kojoj su smjestili kapelu (danas je tu glavna beogradska pošta), i druga manja od dvorišta, u kojoj su uredili sakristiju. Ulaz je bio kroz dvorište. Ali je i to bilo premaleno, pa je zato Strossmayer dijelio krizmu u bašči konzulata, danas bašča restauracije Kolarac.

da im se ostavi crkvena kasa, a za crkvene stvari da im se dade novčana otšteta. Ta dva crkvena oca, sa još dva druga katolika potvrdila je i policijska vlast kao predstavnike katoličke crkvene općine, koji su imali nastupiti kao reprezentanti katolika Srba u sporu protiv katolicima Austrijancima. Na koncu, da se spor riješi, dođe do sporazuma između srpske vlade i konzulata, da se ima izabrati jedna mješovita komisija, sastavljena od katolika Srba i katolika Austrijanaca. Dugi pregovori doveli su napokon do toga rezultata, da je katolicima Srbima priznato pravo na sadržaj crkvene kase od 300 forinti, kao neka otšteta za stvari kapele, ali obligacija *od 200 cesarskih dukata, da se ima predati konzulatu za izdržavanje* škole. Tu pak obligaciju nije izdala srpska vlada, nego ju uzela u svoje ruke sa obavezom, da će kamate od 200 cesarskih dukata dostaviti svake godine katoličkoj školi konzulata.[43]

Za vrijeme toga spora bio je biskup Strossmayer dvaput u Beogradu, i to god. 1863. i god. 1865. Arhive iz tih godina nemaju nikakvih podataka o tome, kako je biskup bio od kneza Mihajla primljen, kao ni o tome, kako je on sudio na licu mjesta između katolika Srba i katolika Austrijanaca. Ali se iz kasnijih događaja vidi, da zahtjevima katolika Srba nije popustio niti nakon osobnog izviđaja stvari u samome Beogradu.

Iza nemile smrti kneza Mihajla († 10. juna 1868.) Strossmayer je opet u Beogradu, gdje je 1. nov. 1868. podijelio sv. potvrdu i tom je prilikom *bio sjajno dočekan.*[44] *Nije nam poznato, da li je i jedan* doček bio u Beogradu toliko sjajan i oduševljen, kao ovaj. Biskup je u Beogradu našao mladog kneza Milana, i namjesništvo u kojem su bili Milivoje Blaznavac, Jovan Ristić i Jovan Gavrilović.[45] Ali i kraj sveg srdačnog i svečanog prijema, koji su priredili biskupu knez Milan sa namjesništvom i cijeli Beograd, stanje katoličke stvari ostalo je isto. Biskup nije mogao primiti u cjelini uslove postavljene od katolika Srba i zato nije htio ništa riješavati konačno u ovome pitanju. S druge pak strane vidio je, da i takvo rješenje ne bi skinulo sa dnevnoga reda katoličko pitanje u Srbiji. Ono je moralo ostati do vremena, kada bude srpska država sama to uredila sa Sv. Stolicom .

Cijeli spor između katolika Srba i Austrijanaca svršio se međutim sasma mirno. Od katolika Srba kojih je moglo biti oko 800,

---

[43] Bisk. arh., Đakovo, br. 20/1862. i 850/1864. Zatim Župska arh., Beograd, od 3. XII. 1867. bez broja.

[44] J. J. Strossmayer prigodom pedesetgodišnjice biskupovanja. Đakovo, 1900., str. 786.

[45] U to su vrijeme bile vrlo intimne i političke veze između Strossmayera i Srbije, koje su počele još za kneza Mihajla. Tajna misija fra Ante Kneževića u Srbiji u interesu oslobođenja Bosne i Hercegovine pada također u te dane. Dr. Jelenić, Kultura i Bosanski Franjevci, II. str. 200—209.

nije zato nitko prešao u pravoslavlje, a nestalo je i svake opozicije protiv katoličkom svećeniku iako je to bio i dalje jedan te isti svećenik konzulata austrijskoga.[46]

I ovo je zadnji slučaj, da se srpska vlada i austro-ugarski konzulat tako javno eksponiraju u pitanju katolika u Srbiji. Akcija u istoj stvari vodila se i dalje, ali drugim putem i drugim metodama. Iza kulisa je stajala na obadve strane jedna te ista politička misao. Kod Austrije: održati i dalje politički protektorat i upliv nad katolicima, a kod Srbije: taj upliv uništiti i preoteti ga. Sami katolici Srbi se više ne javljaju nikakovom samostalnom akcijom. Bit će to i stoga, što su nenadanom smrću kneza Mihajla izgubili vezu sa dvorom i onaj oslon, koji su kod kneza Mihajla po svoj prilici baš zbog kneginje Julije imali.

Katolici u Majdanpeku. U Srbiji, nedaleko od D. Milanovca, a prema bugarskoj granici, nalazi se jedan stari rudokop bakra, željeza i drugih ruda, koji se zove Majdanpek. Već Rimljani su za njega znali. Srbija se tek oslobodila i već je jedan jaki strani konzorcijum počeo Majdanpek iskorišćavati. Cijeli personal činovnički i svi radnici, koje je društvo dovelo u Majdanpek, bili su u većini vjere katoličke. Prvi je bio misijonar Ivan Énekes, koji je po nalogu biskupa Strossmayera posjećivao katolike u Majdanpeku. Biskup traži u tu svrhu i materijalnu pomoć od austro-ugarske vlade, jer u Majdanpeku ima već nekoliko stotina katolika, koji su svi austro-ugarski podanici.[47]

Godine 1855. nastavlja taj misijonarski rad u Majdanpeku novi beogradski svećenik Edmund Bocskor. Kakve su bile vjerske prilike u Majdanpeku nije ostalo nigdje zabilježeno, kao ni to, šta su i koliko su misijonari tamo uspjeli. Ali je moralo ipak biti ploda u tome misijonarskome radu, jer 15. sept. 1857. već i sam biskup Strossmayer putuje u pratnji austro-ugarskoga konzula i nekih uglednih Srba u Majdanpek, gdje je potvrdio u sv. vjeri 146 katolika.[48]

Ova je vizita u Majdanpeku morala učiniti najbolji utisak na biskupa i na konzula, jer iste godine car austrijski poklanja misiji u Majdanpeku 800 forinti za crkvu ili za školu, a biskup Strossmayer 200 forinti. Ali ta svota nije mogla biti utrošena u korist misije u Majdanpeku, jer je srpska vlada još u jesen 1857. god. Majdanpek zatvorila i sve činovnike i radnike otpustila.[49] Sa pri-

---

[46] Zadnji izvještaj o tome napisao je Stjepan Babić, beogradski misijonar sa datumom od 9. I. 1869. Bisk. arh., Đakovo, bez broja.

[47] Bisk. arh., Đakovo, 788/1854. i 1064/1854.

[48] Iz jednog izvještaja nakon krizme vidi se, da je tada u Majdanpeku bilo 454 katolika, katoličkih brakova 85, mješovitih 4, školske djece 66, od kojih su samo 24 polazili srpsku školu. Bisk. arh., Đakovo, br. 724/1857.

[49] Ibid., br. 845/1857.

stankom biskupa izdata je zato ta svota od 1000 forinti (205 cesarskih dukata) na hipotekarni zajam Mihajlu Antonijeviću, učitelju iz Žabara, okrug kragujevački, na 10%, a kamati su išli u korist katoličke škole u Beogradu.[50]

Rudokop u Majdanpeku ponovo je otvoren 1861. god. po društvu »Société Franco Serbe Claude Bouillon et Comp. za eksploataciju šuma, bakra i željeza«. Na molbu društva šalje Lyonska propaganda god. 1861. u Majdanpek francuskog svećenika Esprit Daltona. Za njegovo materijalno uzdržavanje brinulo se samo društvo. Esprit Dalton napravio je u Majdanpeku crkvicu, ali nije imao tamo dugo opstanka. Početkom god. 1863. je i protiv zabrane biskupove napustio Majdanpek i pobjegao i ponio sa sobom 2000 for., što ih je sakupio od radnika, da tu svotu uloži u jednu banku u Francuskoj. Daltonu je nestalo traga i da bi se spriječio škandal, jedan plemeniti katolik položio je u Francuskoj novac, što ga je Dalton ukrao, u korist oštećenih radnika. God. 1864. ide po nalogu Strossmayera u Majdanpek jedan svećenik, ali samo za uskrsne praznike. Na molbu direktora društva Bouillona šalje biskup još iste godine u Majdanpek za stalnog svećenika O. Marka Bošnjaka, franjevca, jer su katolici zbog propagande Engleza i protestantskih Nijemaca bili u velikoj vjerskoj pogibelji. O. Marko Bošnjak stigao je u jesen 1864. godine u Beograd, gdje je doznao da je društvo u Majdanpeku propalo, da su činovnici i radnici otpušteni, sve oruđe konfiscirano, pa zato nije ni otišao u Majdanpek, nego se odmah povratio.[51]

Kapela kneginje Julije. Kneginja Julija, supruga kneza Mihajla Obrenovića, kao revna katolikinja posjećivala je redovno katoličku crkvu u austro-ugarskom konzulatu. Ali posjeti službe Božje postali su joj prilično nezgodni. Ona se zato obrati početkom 1860. godine preko svoga tajnika na biskupa Strossmayera i zamoli ga za dozvolu, da si može u kneževskom konaku urediti privatnu domaću kapelu. Osim toga moli kneginja biskupa, da dozvoli, da beogradski misijonar smije nedjeljom i praznikom služiti dvije mise, jednu u svojoj crkvi za beogradske katolike, a drugu za nju u konaku. A kao razlog navodi kneginja prvo političke prilike, koje srpskoj kneginji onemogućavaju, da ulazi u zgradu jednog stranog konzulata i da prisustvuje službi Božjoj u crkvi, koja ima politički karakter, a drugo na što se tuži kneginja, to je supruga francuskog konzula, koja sjedi u crkvi u istoj klupi kraj kneginje, a koja je »jako brbljava, pa je smeta u pobožnosti«. Zbog tih neprilika kneginja Julija dva mjeseca uopće nije išla u crkvu.[52]

Biskup Strossmayer rado je udovoljio želji kneginje. Samo smatra, da je nezgodno, da beogradski misijonar zbog kneginje

---

[50] Ibid., 95. i 384/1858.

[51] Bisk. arh., Đakovo, 646. i 928/1862., 824., 1014. i 1015. iz god. 1863., 258. i 1039 iz god. 1864.

[52] Župska arhiva, Beograd, br. 18/1860.

binira, jer bi to mogli krivo shvatiti pravoslavni. Zato biskup obećaje, da će joj poslati jednog zasebnog svećenika, koji će biti potčinjen beogradskom misijonaru, ali će mu kneginja morati dati godišnje 600 for. za izdržavanje. Pošto je kneginja pristala na te uvjete, došao je još iste godine u Beograd za dvorskog kapelana Julije Robert Thurmayer.[53]

Arhive, koje nam stoje na raspoloženju, ne govore ništa o položaju dvorskog kapelana prema knezu i kneževskom dvoru i ne znaju ništa reći o samoj kapeli. Iz jedne male bilješke zna se samo toliko, da je kapela stajala u suterenu konaka u jednoj svijetloj sobi i da je bila lijepo uređena.[54]

Ali služba dvorskog kapelana Thurmayera nije trajala dugo. Koncem god. 1860. kneginja napušta Beograd, a 22. I. 1861. javlja kancelarija kneževa Thurmayeru, »da je razrešen dužnosti, koju je kao sveštenik Nj. Svetlosti Gospođe Kneginje do pre godine dana u dvoru otpravljao«.[55] Biskup Strossmayer na to poziva dotadašnjeg beogradskog misijonara Edmunda Bocskora natrag u biskupiju, a na njegovo mjesto imenuje Julija Roberta Thurmayera za stalnog misijonara u Beogradu.

Kneginja Julija vratila se u Beograd tek godine 1864. i tada je biskup Strossmayer ovlastio O. Kalista iz Zemuna, da služi u dvorskoj kapeli sv. misu za kneginju, dok ne nađe i pošalje drugog stalnog svećenika. U to vrijeme molila je kneginja biskupa za dozvolu, da može u svojoj kapeli stalno držati i Presveto Otajstvo. Toj želji kneginje biskup nije udovoljio, jer bi morao tražiti dozvolu od Sv. Stolice, ali ne vjeruje u uspjeh. Ujedno je obavijestio kneginju, da će u Beograd za stalnog dvorskog kapelana doći O. Marko Bošnjak iz Bosne. Kneginja je na to brzojavno molila biskupa, da ne šalje O. Marka jer je zadovoljna i sa O. Kalistom.[56]

Međutim u dvorskoj kapeli nije se dugo služila sv. misa, jer je kneginja Beograd god. 1865. konačno napustila. Oltar iz njezine dvorske kapele stajao je u beogradskoj katoličkoj crkvi kao pobočni oltar sve do 1926. god. kada se crkva povečala i preuredila. Slika na oltaru prikazala je Krista, koji nosi križ, a kraj slike napisane su u latinskom, francuskom, njemačkom i srpskom jeziku sa ćirilicom ove riječi Sv. Pavla: »Kao što ste saučastnici stradanja, tako ćete biti i utješenja.« (II. Kor. 1, 7.)

(Nastavit će se.)

---

[53] Bisk. arh., Đakovo, br. 202/1860.

[54] Žrpska arh., Beograd 18/1860.

[55] Bisk. arh., Đakovo, 153/1864.

[56] Pismo biskupa Strossmayera kneginji Juliji od 7. I. 1865. i telegram kneginje na biskupa u arhivi Jugoslavenske Akademije u Zagrebu iz god. 1865.

Neka pitanja iz empirijske i filozofijske psihologije.

Dr. J. Lach.

Iz odgovora g. dra Zimmermanna, koji je izašao u 4 br. Bogoslovske Smotre od 1932. u vezi sa mojom kritikom njegove knjige »Duševni život«, razabirem, da su neka pitanja ostala premalo razjašnjena, pak sam slobodan, da to sada učinim, imajući kod toga pred očima čitav odgovor g. dra Zimmermanna.

Nijedan kritičar nema ništa protiv toga, da mu pisac odgovori na primjedbe, koje je iznio u pogledu njegove knjige. Držim stoga, da ne može niti piscu biti krivo, ako se kritičar osvrne na njegov odgovor braneći stanovište, koje je u kritici zauzeo.

Uvjeren sam dakle, da ne će ni g. dru Z-u biti krivo, ako se i ja osvrnem na njegov odgovor u obranu svoga stanovišta, kao i načina, na koji sam napisao ocjenu njegove knjige.

Osvrnuću se najprije na ono mjesto u odgovoru dra Z-a, gdje on izlaže, kojih se kriterija ima držati kritika njegove knjige, a onda ću biti slobodan, da se osvrnem na pojedine njegove odgovore.

G. dr. Z. piše: »Kritika moje knjige ima se držati ovoga kriterija: prikazati njezino mjesto u o p ć o j izgradnji psihološke nauke, i napose u n a š o j književnosti. A nije ispravno, da se na knjigu gleda samo sa stajališta dvaju skolastičkih priručnika; da se prema njima docira — nota bene bez citiranja njihova teksta!« (str. 496. B. S. br. 4.).

Priznajem, da svaki pisac ima pravo, da označi stanovište, s kojega ž e l i, da se njegova knjiga prosuduje. Ali držim, da svaki čitatelj imade takoder pravo, da knjigu prosuduje i sa drugog stanovišta, ako ima za to opravdanih razloga. Budući da ja u svojoj kritici nisam spominjao, koje mjesto pripada knjizi dra Z-a, u općoj izgradnji psihološke nauke, ne činim to ni sada, nego prepuštam tu stvar drugima. U našoj pak književnosti držim da sam dao njegovoj knjizi dostojno mjesto, kad sam napisao: »da je tim djelom g. dr. Z. dao našem narodu dosada jedinu i najbolju knjigu o ovom predmetu«.

Što se pak tiče primjedbe o dvjema skolastičkim priručnicima, dociranju i ne citiranju njihova teksta, odgovoriti mi je ovo. Ko pročita moje primjedbe, koje sam napisao u svojoj kritici, i ispo-

redi ih sa mjestima, na koja upućuje dr. Z. u Donatu i Gaetaniu, opaziće, da ja ne iznosim nikakvo lično mišljenje ni Donata ni Gaetania, nego ili općenito poznate činjenice, ili same skolastičke nazore i nauke, koje usvaja barem veći dio skolastičkih pisaca. I svaki onaj, koji pozna skolastičku filozofiju zna, da će ta skolastička mišljenja o tim pitanjima naći ne samo u Donatu i Gaetaniu, nego i kod tolikih drugih skolastičkih pisaca. Drugim riječima, ne radi se ovdje o gledanju na knjigu g. dra Z-a sa stanovišta dvaju skolastičkih priručnika, već o gledanju na njegovu knjigu uopće, sa skolastičkog stanovišta.

A sad evo razloga zašto sam ja mjestimice stavljao primjedbe, koje sadržavaju skolastičko mišljenje.

Sva naša filozofska literatura, koliko je pišu svjetovnjaci, 'li je naprosto neskolastička, ili je pače i antiskolastička. Iz tih knjiga ne može dakle naša inteligencija nikako da sazna, što zapravo uči skolastička filozofija. Kad je tome tako, onda je razumljivo, da me zanimalo, koliko je došlo do izražaja čisto skolastičko stanovište u knjizi, koju je napisao skolastički orientirani filozof.

Držim naime, da je prva dužnost naših skolastičkih filozofa, da pišu knjige, iz kojih će naša inteligencija upoznati pravu i čistu skolastičku filozofiju. Jer, ako sami naši skolastički filozofi pišu svoja djela tako, da samo tu i tamo dolazi nešto jasnije do izražaja skolastička filozofija, a u cjelosti ipak čitatelj ne sazna čistu skolastičku nauku, onda ne znam kako, kada, i od koga će naša inteligencija saznati za skolastičku filozofiju. Potreba dakle, da naši skolastički filozofi svojim djelima upoznaju našu inteligenciju sa skolastičkom filozofijom, ponukala me, da sam u knjizi dra Z-a, koji je skolastik, gledao i tražio, u kolikoj je mjeri, i na koji je način došlo u njoj do izražaja njegovo skolastičko naziranje.

Tu je eto izvor onih mojih primjedaba, koje sadržavaju opće poznatu skolastičku nauku i mišljenja.

Što pak g. dr. Z. kaže, da nisam citirao tekst, iz D. i G. držim da to nisam ni trebao, jer za potkrijepu svojih primjedaba nisam iznosio nikakva lična mišljenja samoga D. i G. niti sam se služio njihovim vlastitim riječima.

Kako međutim postupa, imajući jamačno svoje izvjesne razloge, u toj stvari sam g. dr. Z., možemo razabrati na pr. iz njegovog djela »Uvod u filozofiju« iz 1922.

Ako isporedimo prvi i drugi dio ovoga njegova djela sa Külpeovim djelom »Einleitung in die Philosophie« vidjećemo, kako veliki dio onoga, što iznosi g. dr. Z. u ta dva dijela, iznosi takoder i Külpe u prije spomenutom djelu od str. 14—139. Da se vidi dokle ide mjestimično ova međusobna sličnost navešću primjera radi samo nekoliko mjesta iz »Uvoda« od g. dra Z-a, i isporediti ih sa navedenim Külpeovim djelom.

Na str. 14. piše dr. Z.: »Uz pamćenje se oslanja historija, uz fantaziju poezija, a na razumu se osniva filozofija. Prema predmetima razlikuje se opet filozofija u nauku o Bogu, prirodi i o čovjeku.«

Külpe pak o. c. str. 15.: »Während sich auf des Gedächtnis die Wissenschaft der Geschichte bezieht entspricht der Phantasie die Poesie und der Vernunft die Philosophie. Die besondere Einteilung der Philosophie erfolgt nach Gegenständen in eine Lehre von Gott, von der Natur und vom Menschen«.

Dr. Z. dalje piše na str. 38.: »Nauku o urođenim idejama odlučno zabacuje John Locke (1632—1704.) On se može smatrati pravim začetnikom noetike kao posve samostalne filozofske discipline. An Essay concerning Human Understanding. (1690. njem. u Reclamovoj Univers. Bibl.) jest prvo djelo, koje sistematski istražuje postanak, sastavne dijelove, razne vrste i sigurnost spoznaje.«

Külpe pak str. 38. o. c.: »Als den eigentlichen Begründer einer Erkenntnistheorie als selbständiger Disziplin darf man den englischen Philosophen John Locke ansehen dessen Hauptwerk, An Essay concerning Human Understanding (Versuch über den menschlichen Verstand) 1690 erschienen,[1] (u bilješci se spominje njem. prevod u Recl. izdanju) die erste systematische Untersuchung über den Ursprung, die Bestandteile, das Wesen, die Arten und Gewissheitsgrade der Erkenntnis genannt werden muss.«

Na str. 38. opet piše dr. Z.: Proti Locken (u spisu »Nouveaux essais sur l'entendement humain«, koji radi smrti Lockeove nije objelodanjen, i tek 1765. izdan iz Leibnizove ostavštine) zastupa Leibniz (1646—1716.) nauku o urođenim idejama, od kojih sastoje nužne (vječne) istine, u božjem razumu osnovane.

Külpe pak str. 40. o. c.: »In Deutschland hat Leibniz in einem besonderen Werk, Nouveaux essais sur l'entendement humain, das er wegen des inzwischen erfolgten Todes von Locke nicht herausgab, und das so erst 1765. aus dem Nachlass von Leibniz veröffentlich wurde, eingehende Kritik an den Lockeschen Anschauungen geübt. Seine Ausführungen wenden sich zunächst gegen die Bekämpfung der Angeborenen Ideen der Locke das erste Buch seines Werkes gewidmet hatte.«

Dr. Z. piše na str. 27.: »Uz Aristotela nadovezuje i Chr. Wolff, koji (kao što čitavu filozofiju, tako i) logiku dijeli na teoretsku i praktičnu. Dok prva radi o pojmu, sudu i zaključku — potonja daje praktične naputke za disputiranje i naučni rad uopće.«

Külpe str. 55.: »Er (t. j. Chr. Wolff) teilt entsprechend seiner sonstigen Gewohnheit auch die Logik in eine theoretische und eine praktische Disziplin. Während jene die Lehre vom Begriff, Urteil und Schluss in aristotelischer Auffassung behandelt gibt diese methodisch-technische Vorschriften für die Erkenntnis, das Lesen und Schreiben von Büchern, das Disputiren, das Lehren u. dgl.«

Na str. 28. piše dr. Z.: »Novu epohu u logičkoj nauci stvorio je svakako John Stuart Mill († 1872.) svojim sistemom »deduktivne i induktivne logike«. (1843. A System of Logik, Ratiocinative and Inductive; njem. prevod od Gomperza, 2 izd. 1884.).

Külpe str. 57: »Einen epochenmachenden Anstoss zur Neugestaltung der Logik hat das »System der deduktiven und induktiven Logik« von John Stuart Mill († 1872) gegeben, das zuerst 1843. erschien.«[1] Bilješka glasi: »A System od Logik, Rationative and Inductive, 8. ed. 1872, deutsch von Gomperz, 2. Aufl. 1884.

Ne ću da dalje duljim. Već iz ovo nekoliko primjera jasno se vidi, kako postoji velika sličnost izmedu pisanja g. dra Z-a i K. Pa ipak g. dr. Z. nigdje na tim mjestima ne citira Külpea, imajući za to, kako već prije spomenih, izvjesne razloge.

Toliko eto kao odgovor g. dru Z-u na njegove općenite primjedbe u vezi sa stanovištem i načinom pisanja moje kritike.

A sad neka mi bude dopušteno osvrnuti se na pojedine njegove odgovore.

Na str. 137. svoje knjige »Duševni život« govori g. dr. Z. o »nižem« i »višem« jastvu.

Ja sam rekao u svojoj kritici, da nije jasno, što se ima misliti pod »nižim« jastvom. Za bolje razumijevanje navešću ovdje iz djela g. dra Zimmermanna str. 137. odlomak, na koji se odnosi moja primjedba. »Niže« jastvo — da ga tako nazovemo — nije drugo nego nejasno znanje o samome sebi, kao izvoru životnih potreba, a »više« jastvo je izvor spoznajnog i voljnog djelovanja«.

Na moju dakle primjedbu o tom odlomku odgovara g. dr. Z.: »Izreka pred ovom (str. 136.) jasno govori o vegetativno-senzitivnom životu i intelektualno-volitivnom životu; u kome se očituje dvostruki s v i j e s n i s t e p e n j e d n o g a jastva. Radi se dakle o razvojnoj liniji svijesnog života.« (B. S. br. 4. str. 495).

Rečenica, na koju u svom odgovoru upućuje g. dr. Z. glasi: »Kao što se čovjekov život od početne — vegetativne i osjetilne — sfere uzdiže do viših duševnih tvorevina — spoznajnih i voljnih — tako se u istom smjeru razvija i svijest o jastvu.« (»Duševni život« str. 136).

G. dr. Z. kaže dakle u svom odgovoru, u vezi s navedenom rečenicom, da se u vegetativno-senzitivnom životu, i u intelektualno-volitivnom životu, očituje dvostruki svijesni s t e p e n jednoga jastva. Prema tome bi se pod »nižim« i »višim« jastvom imali razumjevati s v i j e s n i s t e p e n i.

Primajući taj odgovor, još ipak ne vidim, zašto da se izraz »svijesni stepen« zamijeni riječju »jastvo« dodajući k tome »niže« ili »više«, već prema tome koji se stepen misli. Zato ostajem dakako i nadalje kod onoga, što sam već prije napomenuo, da mi se taj izraz čini manje zgodnim, jer nije jasno, što se zapravo pod time mora misliti.

Što se tiče prikaza »lokalizacije« moždanskih procesa, iznio sam u svojoj kritici, kako postoje u tom pitanju i druga mišljenja

osim onoga, što ga iznosi g. dr. Z. I što je najvažnije, da je to sve još samo relativno, ili bolje reći problematično.

Na ovo odgovara g. dr. Z., da je moja napomena u toj stvari točno prenesena iz Donata, iako nije to citirano, a i Wundtov tekst, da je u Donatu ispod teksta. Nadalje kaže »da je lokalizacija tako u knjizi prikazana iz didaktičkih razloga, instruktivno, ali je dakako sve to još danas problematično« (str. 495. B. S. 4 br.).

Na primjedbu o Donatu neću se napose osvrtati iz razloga, koje sam već u početku iznesao. A na drugo slobodan sam ovo primjetiti.

G. dr. Z. kaže, da je »lokalizacija« u knjizi tako prikazana iz didaktičkih razloga, instruktivno.

To ja nisam poricao. No svojom primjedbom htio sam upozoriti, kako g. dr. Z. ni jednom riječi nije spomenuo, kako osim onoga mišljenja, što ga on iznosi o lokalizaciji, postoje i druga mišljenja, a to bi baš i te kako bilo instruktivno, i korisno za ispravnu orientaciju u tom pitanju. I na ovo, što je u mojoj primjedbi najvažnije, g. dr. Z. se ne osvrće, nego citira stranice iz Donata.

Da se vidi, da moja primjedba ima oslona i u stvari, i u samom prikazu dra Z-a, navešću u prvom redu jednog autora, kojega, kako sam se uvjerio, ne spominje Donat, a to je K. Brodmann. U djelu »Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde« 1925. na str. 295. veli on: ...das man, seitdem die Theorie der lokalisierten Funktion sich im Prinzip durchgerungen hat, hauptsächlich zwei Gruppen von Forschern unterscheiden muss: die »strengen Lokalisten« und die »Halblokalisten«. Lokalizacija, kako je prikazuje dr. Z. je t. zv. stroga lokalizacija ili apsolutna (Isp. Brodmann o. c. str. 297. 300. 305). Protivno ovoj teoriji zastupa F. Goltz polulokalizaciju. On veli: »Die Annahme umschriebener, gesonderten Funktionen dienender Zentren innerhalb der Grosshirnrinde ist unhaltbar. Es gibt also keinen Abschnitt der Grosshirnrinde der ausschliesslich dem Sehen, keine, der ausschliesslich dem Hören, Riechen, Schmecken oder Fühlen gewidmet ist... (Cit. po Brodmannu str. 297.).

Ovo stanovište je eto daleko različito od onoga, što ga iznosi dr. Z. na str. 154. svoje knjige.

Između »stroge lokalizacije« i »polulokalizacije« postoji velik broj raznih varianata: »...und man darf wohl sagen, es bestehen nahezu ebensoviele Varianten und Abstufungen der Lokalisationslehre, als es Vertreter derselben gibt.« (Brodmann o. c. 298.).

O svemu tome nije rekao dr. Z. ni riječi. A držim, da ne bi bilo ništa na štetu instruktivnosti njegova prikaza, da je to barem sa par riječi spomenuo.

No zato je g. dr. Z. napisao na str. 156. »da se zavisnost doživljaja od živčanog funkcioniranja da utvrditi ili odrediti upravo

na izvjesnim mjestima moždane kore. Tako je dosad već otkrito, s kojim su dijelovima mozga spojeni osjetilni organi i pokretni organi (mišići) t. j. zna se, gdje se u mozgu svršavaju senzibilni putovi (vidni, slušni i t. d.) a gdje započinju motorni.«

Kao odgovor na ovo, neka mi bude dozvoljeno citirati nekoliko mjesta iz Brodmanna. »Vom Menschen insbesondere besitzen wir noch keine auch nur a n n ä h e r n d sichergestellte und unwidersprochen gebliebene Lokalisation für die Haupsinnesgebiete« o. c. str. 312.

Bezüglich der Lokalisation der menschlichen Sehsphäre gehen die Anschauungen sehr weit aus einander. Während die einen des Sehen ausschliesslich auf die Medianfläche lokalisieren und auf die »Calcarinarinde« im engsten Siune beschränkt wissen wollen (Henschen), nehmen andere eine sehr viel grössere Ausdehnung der kortikalen Sehfläche an und rechnen fast die ganze Occipitalrinde, einschliesslich der Konvexität dazu (v. Monakow, Bernheimer, Förster) u. a.« str. 312 o. c.

Hinsichtlich der Lokalisation von Geschmack und Geruch ist man bis heute ü b e r V e r m u t u n g e n nicht hinausgekommen. Jeder Versuch diese physiologischen Zentren einen cytoarchitektonischen Bezirke (Region oder Area) zuzuorden, muss vorläufig daher von vornherein als a u s s i c h t s l o s erscheinen. o. c. str. 313.

N i c h t v i e l k l a r e r liegen die Dinge hinsichtlich der sog. Hörsphäre des Menschen. Auch hier stehen sich diametral entgegengesetzte Ansichten gegenüber. o. c. str. 313.

Ako dakle isporedimo ovo što sam sada citirao sa prikazom lokalizacije od g. dra Z-a, i ako njegovom prikazu dodamo još slike od dra Zarnika, onda će nam razlika biti potpuno jasna. Dok naime u prikazu g. dra Z-a. čitatelj uopće ne zna ni za kakvu problematičnost, dotle mu samo ovo nekoliko citata iz Brodmanna pokazuje s v u p r o b l e m a t i č n o s t l o k a l i z a c i j e.

Što se pak tiče afazija piše g. dr. Z. str. 156. i 157.: »Tako na pr. povreda jednog kortikalnog polja u stražnjem dijelu velikoga mozga prouzrokuje t. zv. duševnu (a ne organsku) sljepoću, kod koje bolesnik ne shvaća ono što gleda. Kod duševne gluhoće — ozljedom slušnog centra — ne razumije tuđeg izgovaranja... takova se povreda zove senzorna afazija. — Za razliku od motorne, kod koje bolesnik gubi govornu sposobnost...«

Iz ovoga vidimo, da dr. Z. veže afazije na povredu j e d n o g kortikalnog polja. O toj stvari naprotiv kaže Brodmann: »Bezüglich der Aphasien wird man aber ohne weiteres schon aus den oben angeführten psychophysiologischen Überlegungen zweierlei folgern müssen; erstens, dass eine Aphasie, gleichviel ob es sich um eine motorische oder s e n s o r i s c h e Unterart handelt, niemals an ein e i n z e l n e s Strukturzentrum, also etwa an ein einziges unserer cytoarchitektonischen Felder gebunden sein kann,

sondern dass sie stets einen Kompleks solcher Felder umfasst, also eine grössere Region, und zweitens, dass den »Aphasiezentren« eine weit grössere Ausdehnung zukommt.« o. c. str. 316.

Dakle, kako vidimo dosta velika razlika od onoga, što piše g. dr. Z.

Što se pak tiče lokalizacije govora u vezi sa slikom br. 13 (»Duševni Život« str. 157.), na kojoj su označeni senz. i mot. centri govora u vezi sa pojmovnim centrom, u kojem je sjedište m i s a o n i h p r o c e s a, koji odande utječu na govor, dovoljno je da iz Brodmanna navedem ovo: »Innerhab welcher histologischen Regionen aber im speziellen und mit welcher Ausdehnung der Grenzen im einzelnen derartige komplexe Functionsgebiete, wie man sie für das Zustandekommen der menschlichen Sprache vorausetzen muss, zu lokalisieren sind, w i r d e r s t d i e Z u k u n f t e n t s c h e i d e n k ö n n e n.« o. c. str. 317.

Kako pak različnu važnost za duševni život podaje pojedinim sferama u mozgu Flechsig, koga sam u svojoj kritici spomenuo, razabraćemo iz ovih njegovih riječi: »Diese ausgeprägte Centralisation des Seelenorgans wird ohne Weiteres verständlich, wenn man die functionellen Leistungen der Körperfühlsphäre näher ins Auge fasst. Sie ist die unentbehrliche Voraussetzung für die Bildung der Ich-Vorstellung, welche sich ja in erster Linie auf den Eindrücken der hinteren Wurzeln aufbaut. Damit ist die Körperfühlsphäre auch die einzige für die geistige Entwickelung absolut unentbehrliche Sinnessphäre. Ohne sie ist die Herausbildung einer geistigen Persönlichkeit undenkbar, während die Sehsphäre, die Hörsphäre und die Riechsphäre nicht nur jede für sich sondern allesammt (wenigstens functionell) ausfallen können, ohne dass die Erreichung selbst einer relativ guten geistigen Leistungsfähigkeit hierdurch ausgeschlossen wird... (Dr. Paul Flechsig: »Die Localisation der geistigen Vorgänge, 1896. str. 67. i 68.).

Dakle: Flechsig kaže, da je osjetilna sfera tijela, za duševni razvitak, jedina apsolutno nužna osjetilna sfera. Ostale međutim sfere (vidna, slušna i t. d.) mogu barem funkcionalno otpasti, a ipak će ostati pače relativno dobra duševna sposobnost djelovanja.

Što se pak tiče relativnosti lokalizacije funkcija, neka mi bude dopušteno uz već prije navedeni Wundtov citat (preko kojega g. dr. Z. prelazi opaskom, da se nalazi i u Donatu ispod teksta) navesti sada jedan drugi, u kojem kaže Wundt ovo: »Dabei ist freilich bei diesem zentralsten Organ des Köpers die Funktionseinteilung immer nur eine relative: schon jedes einzelne psychische Gebilde setzt das Zusammenwirken Zahlreicher Elemente und vieler Zentralgebiete voraus. Wenn die Wegnahme gewisser Teile der Hirnrinde bestimmte Störungen der willkürlichen Bewegung und der Empfindung hervorbringt oder auch die Bildung gewisser Klassen von Vorstellungen aufhebt, so darf man also daraus schliessen, dass jene Gebiete Mittelglieder enthalten, die in der

Kette der den betreffenden psychischen Vorgängen parallel gehenden physischen Prozesse unentbehrlich sind. Aber die häufig auf diese Erscheinungen gestützte Annahme, es gebe im Gehirn ein streng abgegrenztes Organ des Sprachvermögens, des Schreibvermögens, oder gar, die Gesichts-, die Klang-, die Wortvorstellungen usw. seien in besonderen Zellen der Hirnrinde abgelagert, diese Annahme setzen nicht nur überaus rohe physiologische Vorstellungen voraus, sondern sie sind auch mit der psychologischen Analyse der Funktionen unverträglich. Psychologisch betrachtet sind sie lediglich moderne Erneuerungen der unglücklichsten Form der Vermögenstheorie, der Phrenologie. (W. Wundt: »Grundriss der Psychologie« 1922. str. 247 i 248.)

Iz čitavoga dakle dojakošnjega razlaganja vidimo, iako je danas teorija lokaliziranih funkcija u principu prihvaćena, da ipak u pojedinostima postoji najveća raznolikost i problematičnost. Ova strana teorije lokalizacije ne vidi se niti iz samoga prikaza g. dra Z-a, a niti je tu problematičnost moderne teorije lokalizacije dr. Z. izrično u svojoj knjizi istaknuo. Da je g. dr. Z. tu stranu teorije lokalizacije prikazao, držim da ne bi bilo ništa na štetu instruktivnosti, a i moja primjedba u kritici sigurno bi bila izostala.

U vezi sa prikazom dra Z-a. o postanku osjeta, o sjedištu osjeta, te u vezi sa prikazom pojedinih vrsta osjeta, stavio sam u svojoj kritici neke primjedbe iz kojih slijedi, da u svim navedenim pitanjima ima još dosta nejasnoće i nesigurnosti, što se iz knjige dra Z-a ne vidi.

Tako sam se najprije osvrnuo na ono mjesto, gdje g. dr. Z. kaže: »Podraživanjem »uzbudi« se vidni, slušni ili koji drugi živac, t. j. u živcu nastaje kemička promjena, koja se poput vala širi po njemu, a to »uzbuđenje« i jest upravo proces, bez kojega ne bi mogao nastati doživljaj izvanjskoga opažanja« str. 152.

Tu se dakle kaže, da je za doživljaj izvanjskog opažanja potrebno »uzbuđenje«, i da se to »uzbuđenje« sastoji u kemičkoj promjeni, koja nastaje u živcu.

Ja sam ovdje primjetio, da ovo mišljenje mnogi zastupaju, iako nam nije još sigurno poznato, kakvi su ti kemički procesi.

Što se tiče našeg znanja o procesima, koji se zbivaju u osjetilnim elementima i živčanim stanicama, kaže Wundt: »Unsere Kenntnis der Prozesse in den Sinnes elementen und Nervenzellen, ja zum Teil, sogar die anatomische Kenntnis dieser Elemente ist noch viel zu unvollkommen, um darauf Schlüsse gründe zu können« (Wundt. Grundr. der Psyhologie, str. 55.). Tu je dakle jasno rečeno, da je naše znanje o procesima, koji se u živcima zbivaju još jako nesavršeno. Taj momenat nije g. dr. Z. nigdje u svom prikazu istaknuo, pak bi čitatelj mogao misliti, da su nam procesi, koji su u vezi sa postankom osjeta posve poznati.

Nadalje, kad dr. Z. na str. 174. govori o postanku vidnog osjeta, onda jasno kaže, da svjetlost izaziva u štapićima i čunjićima mrežnice kemijski proces, koji djeluje kao podražaj na živčana vlakanca osjetilnih stanica. Wundt je međutim u tom suzdržljiviji, te kaže: »...dass die Reizung höchstwarscheinlich ein chemischer Prozess ist.« o. c. str. 83. A kad g. dr. Z. na str. 177. i 178. govori o slušnom osjetu, onda samo kaže, da zvučni valovi prodru do pužnice i ovdje podraže slušni živac, koji prenosi uzbuđenje u slušni centar mozga. Tu on doduše ništa ne kaže, da u slušnom živcu nastane kemički proces, ali je zato već na str. 152. rekao, da podraživanjem i u slušnom živcu nastane kemijska promjena. (Isp. gore cit. tekst sa str 152.) Prema tome bi iz ovoga izgledalo da je i kod vida i kod sluha kemijsko podraživanje. Međutim uistinu nije tako.

Moramo naime dobro razlikovati osjetila, kod kojih je podraživanje kemijsko, od onih, kod kojih je podraživanje samo mehaničko. O toj razlici govori Wundt u svom prije spomenutom djelu na str. 50. On veli: »Hiernach lassen sich diese drei (t. j. der Geruchs,- der Geschmaks-, und der Gesichtssinn) als die chemischen Sinne dem Druck- und dem G e h ö r s s i n n als den mechanischen Sinnen gegenüberstellen. (o. c. str. 50.). Kod njušnih i okusnih osjeta, kaže dr. Z. na str. 182. da je podraživanje kemijsko, a kod dodirnih, da je mehaničko, i u tom se slaže sa W. dok se u pogledu s l u h a razilazi.

Na str. 183. kaže dr. Z.: »U koži nalaze se i t. z. temperaturni organi i to n a p o s e za osjete topline i studeni.« O toj stvari kaže Wundt na str. 47. cit. djela: Spezielle Aufnahmeapparate für Wärme-, Kälte- und Schmerzreize sind endlich überhaupt noch nicht aufgefunden worden« (o. c. s. 47.).

G. dr. Z. donosi doduše na str. 184. u svojoj knjizi, skematički prosjek kože sa kožnim osjetilima (Sl. br. 22. od g. prof. Zarnika iz god. 1928.) I na slici su i označena osjetila za studen i za toplinu. Kao osjetila za toplinu označena su Vater-Pacinijeva tjelešca i Ruffinijeva tjelešca. Što se međutim tiče Vater-Pacinijevih tjelešaca navodi se već u samom tekstu ispod slike, da spomenuta tjelešca, prema istraživanjima posljednjih godina, služe i osjetu bubrenja kožnog tkiva, a m o ž d a i s a m o t o m e o s j e t u.

Iz toga dakle slijedi prvo, da Vater-Pacinijeva tjelešca, prema najnovijim istraživanjima nisu uopće osjetila, koja bi služila s a m o z a o s j e t t o p l i n e, jer služe i za osjet bubrenja kožnog tkiva, i drugo, da m o ž d a u o p će n i t i n e s l u ž e z a o s j e t t o p l i n e.

Iz ovoga dakle vidimo, da je Wundtov oprezan način izražavanja u tim stvarima opravdan.

Što se pak tiče podraživanja kod osjeta topline i studeni veli g. dr. Z. na str. 183.: »Podraživanje nije mehaničko, kao kod

dodirnih osjeta, nego je kemički proces u živčanim okrajcima, i to napose u t. zv. točkama toplote i studeni ili hladnoće«.

Wundt naprotiv kaže ovako: »In welche dieser Klassen (t. j. da li među osjetila sa kemijskim podraživanjem, ili sa mehaničkim) die Kälte- und die Wärme empfindungen zu stellen seien, lässt sich noch nicht mit Sicherheit bestimmen« (o. c. str. 50.).

Kako vidimo W. se i u ovoj točki razilazi od mišljenja g. dra Z-a, jer kaže, da još nismo sigurni da li je kod osjeta topline podraživanje mehaničko ili je kemički proces, dok je to prema tvrdnji g. dra Z-a kemički proces.

Sve ovdje navedene razlike i protivnosti, iz kojih se vidi, kako u pogledu postanka i naravi pojedinih osjeta ima još dosta nejasnoće i nesigurnosti, upućuju, da bi za točniju informiranost čitatelja bilo dobro, da je to došlo do izražaja i u knjizi g. dra Z-a, da ne dođe čitatelj na misao, da postoji sigurnost tamo, gdje je uistinu još nema.

Zbog toga sam u svojoj kritici spomenuo, kako bi bilo dobro, da je g. dr. Z. kao skolastik iznio neka skolastička mišljenja u toj stvari. Dakako, da sva ta razna mišljenja nije potrebno na daleko i široko razlagati, niti sam ja to prije ustvrdio. Ali da je makar u najkraćim crtama prikazana problematika u toj stvari, držim da bi čitatelji imali jasniji uvid u cijelu stvar nego ovako, kad o svemu tome nema ni riječi, nego im je prikazano kao sigurno, što je još najvećim dijelom samo problematično.

Iz rečenoga se ujedno vidi, da se izvor i razlog mojih primjedaba navedenih u kritici ima tražiti ne u Donatu i Gaetaniu, nego baš u samoj knjizi g. dra Z-a.

U svojoj kritici osvrnuo sam se i na filozofijsku psihologiju, koju je dr. Z. umetnuo u svoju knjigu kao treći otsjek. Ja sam tamo istaknuo, da bi g. dr. Z. možda olakšao čitaocu razumijevanje ovoga otsjeka, da je prije prelaza na razlaganje i dokazivanje pojedinih problema o jastvu, dao jedan sumarni pregled svih tih pitanja, i u njemu istaknuo svoje stanovište, koje bi onda opširnije tumačio i dokazivao. Ujedno sam rekao, da bi raspravljanje o supstancijalnoj uniji duše i tijela bilo shvatljivije, da je već prije navedeno, da je duša supstancijalna forma. Isto tako sam napomenuo, da radi skučenosti prostora nije ni u najkraćim crtama mogla biti prikazana hileformistička teorija, što bi olakšalo razumijevanje raspravljanja o svezi duše s tijelom. Glede jednostavnosti duše, iz koje slijedi njezina neraspadljivost, rekao sam da bi bilo dobro, da je istaknuta i bitna jednostavnost duše, a ne samo to, da duša nema kvantitativnih dijelova.

Na ovo odgovara g. dr. Z. u B. S. str. 496., da ja ističem prema Gaetaniu dvostruko značenje jastva. Ali od pojma o jastvu do pojam o razumnoj duši, veli, zapravo je tako dalek put, kao od empirijske psihologije do filozofijske.

O supstancijalnoj formi duše veli da nije u njegovoj knjizi govora, jer se za to iziskuje odduže i oteško raspravljanje. Osim toga kaže dr. Z., da za opću naobrazbu čitalaca ne bi bilo dobro iznositi detaljna pitanja o nepotpunosti dušine supstancije i t. d. Za pitanje neraspadljivosti i besmrtnosti duše da služi nauka empirijske psihologije o naravi svijesti, na kojoj da se osniva nauka o duševnoj supstancijalnosti i spiritualnosti. Premise za besmrtnost zapravo da su dakle već u empirijskoj psihologiji. Primjedbe o vezi duše s tijelom da nipošto ne odgovaraju knjizi, koja je namijenjena općoj naobrazbi.

Da se ipak uvidi opravdanost, ili neopravdanost mojih prije navedenih primjedaba, držim da će biti najbolje, ako malo pobliže razmotrimo pojedina pitanja, o kojima raspravlja g. dr. Z. u filozofijskoj psihologiji.

Kao prvo pitanje, koje nam se nameće odmah čim počnemo čitati ovaj 3. otsjek jest, što misli g. dr. Z. pod izrazom »jastvo«. A nameće se ovo pitanje radi načina kojim g. dr. Z. piše o jastvu. Tako na pr. na str. 139. čitamo: »Mi obično uzimamo — bez proučavanja i dokazivanja — da je čovjek ili svaki pojedini »ja« zaista nosilac (subjekat) doživljaja, i da je on njihov uzrok, t. j. da ih on proizvodi. Ali treba tek ispitati ili istražiti, u kome su odnosu doživljaji s jastvom, na koji način egzistira jastvo i kakove je naravi?«

Budući da sa rješavanjem ove zagonetke, kako kaže g. dr. Z. na str. 140. započima filozofijska psihologija, to se pita u vezi s onim, što je rečeno na str. 139. da li dr. Z. izraz »ja« (jastvo) i u filozofijskoj psihologiji uzima u značenju »čovjek«, ili pak ima »jastvo« ovdje neko drugo značenje.

Riješavajući u fil. psihologiji pitanje načina eksistencije jastva s obzirom na doživljaje dolazi g. dr. Z., iza kako je dokazao, da je jastvo supstancijalni subjekat, konačno do ove definicije jastva: »Ovo biće, koje je samo sobom trajno istovetno, to je supstancijalni nosilac i imanentni uzročnik onih doživljaja, o kojima je svijesno, t. j. za koje zna kao »individualni« subjekat — zovemo naše »ja« (jastvo, sopstvo) str. 222.

Ovdje bi htio samo usput spomenuti, kako dr. Z. u ovom svom dokazivanju navodi na str. 217. kako Külpe opisuje narav mišljenja i jastva na str. 311, 314 i 327 u Vorlesungen über Psychologie. G. dr. Z. donosi uistinu samo dva citata na str. 217. i 218. Prvi sa str. 311. i 312., a drugi sa str. 314. iz Külpea. Sa strane 327. ne citira ništa, što je i razumljivo, jer tamo Külpe govori o posve drugoj stvari. Biće dakle, da je g. dr. Z. str. 327. ovdje pomutnjom naveo.

Protumačivši što je jastvo, i kako eksistira, prelazi dr. Z. na ispitivanje naravi »jastva«. Iza kako je dokazao neodrživost materijalizma veli: »...potrebno je da priznamo bitnu razliku između tijela i jastva ili duše kao jedin-

stvenog principa duševnih događaja. Duša je bitno različna od tijela po tom, što ona nije protežna, i stoga nije prostorno djeljiva, nego jednostavna. Jastvena »duševnost« znači dakle neistovetnost s materijom (ili »nematerijalnost« u širem smislu). str. 225 . . . »Jastvena »duhovnost« znači dakle nezavisnost od materije (ili »nematerijalnost« u užem smislu) str. 226.

Budući da dr. Z. odmah, iza kako je dokazao, da je jastvo supstancijalni ili samostojni subjekat, prelazi na istraživanje naravi toga jastva, i odkazuje, da je to jastvo spiritualne ili duhovne naravi, pače izričito upotrebljava riječ »duša« za »jastvo«, onda je jasno, da dr. Z. pod izrazom »jastvo« misli ovdje doista dušu, a ne naprosto čovjeka. Kako pak spiritualnost duše slijedi u prvom redu iz njezinog razumnog i voljnog djelovanja, onda je jasno, da ovdje može biti govor samo o *razumnoj duši.*

Ali, dok g. dr. Z. na str. 225 upotrebljava riječ »duša« za »jastvo«, postavlja on na str. 230. ovo pitanje: »U kojoj je vezi duša i tijelo sa *jastvom*?« Pa odgovara: »Jastvo je dakle supstancijalni subjekat duševnog i tjelesnog doživljavanja . . . »jastvo obuhvata tijelo i dušu.« str. 231. Kako iz ovoga vidimo, ima »jastvo« ovdje posve drugo značenje, nego na str. 225. i 226. Jastvo ovdje znači čovjeka.

Iz rečenoga dakle razabiremo, kako sam g. dr. Z. upotrebljava u fil. psih. riječ »jastvo« u dvostrukom značenju, t. j. čas za čovjeka, čas za dušu. Prema tome se i moja primjedba u kritici o dvostrukom značenju riječi »jastvo« bazira na pisanju samoga g. dra Z-a, a ne na Gaetaniu. Ujedno se iz ovoga moga razlaganja vidi, kako bi bilo dobro, da je g. dr. Z. na ovu svoju dvostruku upotrebu riječi »jastvo« odmah na početku upozorio, jer bi time olakšao razumijevanje svoga raspravljanja o jastvu.

Na str. 229. postavlja g. dr. Z. pitanje: »Kako moramo zamišljati svezu duše i tijela, da uzmognemo razumjeti njihovu kauzalnu međusobnost?« Kao odgovor iznosi Platonov i Aristotelov nazor o tome pitanju. Zadržaću se kod Aristotelovog mišljenja, jer dr. Z. u svom odgovoru kaže, da o supstancijalnoj formi duše nije u knjizi govora. Da vidimo je li tako.

Na str. 230. kaže dr. Z.: »Budući da se duša nalazi kao životni princip u živom organizmu, tako da bi ovaj organizam izgubio svoju organsku formu bez duše, t. j. više ne bi bio pravi organizam, nego naprosto materija, zato je Aristotel smatrao dušu kao formu organskoga tijela, t. j. kao onaj (formalni) princip, koji određuje materiju za život... Ali nije duša samo po tome forma, što čovječje tijelo određuje time, da je ono upravo čovječje tijelo, nego je i po tome forma, što je ona sama po sebi i po svojoj biti određena«.

O tome, što g. dr. Z. ovdje iznosi, raspravlja Aristotel poglavito u drugoj knjizi svoga djela „*Περὶ ψυχῆς*“ u glavi prvoj i drugoj. Sv. Toma pak tumači to u djelu »In Aristotelis librum de

anima commentarium« str. 78—98. Osim toga raspravlja sv. Toma o istom pitanju i u C. Gent. L. II. c. 70. i 71.

Iz pisanja samoga Aristotela, koji je svoju hilemorfističku teoriju primjenio i u svojoj psihologiji, kao i prema tumačenju sv. Tome, vidi se, da se pod riječju *εἶδος*, *ἐντελέχεια*, koje riječi upotrebljava Aristotel ovdje za dušu, imade razumjeti supstancijalna forma.

Prema tome, kad g. dr. Z. kaže, da je duša formalni i svršni princip tijela, onda on iako ne riječima, ali zato u stvari govori o duši, kao supstancijalnoj formi čovjeka.

Dakako, da g. dr. Z. u svojoj fil. psihologiji ne govori o svemu onome, što Aristotel iznosi i tumači u prije navedenim glavama, kao ni o tome, što govori sv. Toma, ali zato nije niti ovo mjesto u njegovoj knjizi dovoljno jasno onima, koji već otprije ne poznaju Aristotelovu nauku o duši.

Rado priznajem međutim g. dru Z-u, da se za raspravljanje o supstancijalnoj formi duše iziskuje oduže i oteško raspravljanje.

Na ostale moje primjedbe, ukoliko se odnose na nauku o supstancijalnoj formi, i tumačenje sveze duše s tijelom, odgovara dr. Z., kako sam već prije naveo, da za opću naobrazbu čitatelja ne bi bilo dobro iznositi detaljna pitanja o navedenim stvarima.

S ovim odgovorom i mišljenjem g. dra Z-a ne mogu se nikako složiti, i to zato, što držim, da ne može biti na štetu opće naobrazbe čitalaca, a niti se protivi knjizi, koja je namijenjena općoj naobrazbi, kad bi se navedena pitanja barem nešto svestranije i potpunije obradila, nego što ih je sada obradio g. dr. Z. Svestranost i potpunost tumačenja i prikazivanja u ovakvim pitanjima može biti samo na korist, a nikako na štetu opće naobrazbe.

Što se tiče raspravljanja o besmrtnosti duše rekao sam u svojoj kritici ovo: »Mislim da bi bilo bolje, da je o besmrtnosti duše raspravljeno odmah iza kako je dokazana supstancijalnost i spiritualnost duše, jer su to baš one dvije premise, kako i sam autor veli, na kojima bazira naravna neraspadljivost duše.«

Nešto prije toga pak spomenuo sam, da bi bilo potrebno, da je g. dr. Z. istaknuo i bitnu jednostavnost duše, a ne samo koliko duša nema protežnih dijelova, jer je upravo bitna jednostavnost važna za besmrtnost.

U svom odgovoru na ovu moju primjedbu, kojega sam već prije naveo, upućuje g. dr. Z. opet na Gaetania. Budući da se moje riječi, kako to svatko može vidjeti, odnose na knjigu g. dra Z-a i na njegovo dokazivanje besmrtnosti duše, a ne na Gaetania, to puštam primjedbu o G. po strani.

Koliko pak g. dr. Z. kaže, da za rješavanje pitanja neraspadljivosti i besmrtnosti duše služi nauka empirijske psihologije o naravi svijesti, i da su premise za besmrtnost zapravo u empirijskoj psihologiji, onda je to ispravno u tom smislu, što nam empirijska

psihologija pruža gradu na osnovu koje onda filozofiranjem upoznajemo narav duše, t. j. njezinu supstancijalnost, spiritualnost, bitnu jednostavnost, neraspadljivost i t. d. Iako su dakle premise za besmrtnost z a p r a v o u empirijskoj psihologiji, što uostalom ja nisam ni poricao, ipak se to pitanje rješava u filozofijskoj psihologiji, a ne u empirijskoj.

Da je toga mišljenja inače i sam g. dr. Z. vidi se iz onoga što piše na str. 140., 216., 213., 214. i 222. svoje knjige, a i po tome što o svim navedenim pitanjima raspravlja u onom dijelu knjige, koji nosi naslov: »Nauka o duši ili filozofijska psihologija«.

A sada bi htio da se još malo osvrnem na ono što piše g. dr. Z. o neraspadljivosti duše na str. 234.

On navodi ondje dva razloga, zbog kojih duša ne mora prestati živjeti, kad prestane živjeti organizam. To su njezina spiritualnost i jednostavnost. Budući da je duša spiritualna to »nema izvan sebe u tijelu razlog životnog svoga prestanka. A nema ga ni u sebi samoj, jer je jednostavna, t. j. time, što nema sastavnih dijelova, duša nije raspadljiva — kao tijelo — te može i u tom pogledu da iza smrti tijela nastavi živjeti«.

Kada g. dr. Z govori o sastavljenosti tijela, onda on kao da ima pred očima samo sastavljenost od protežnih dijelova, i zato kad govori o raspadanju tijela, onda misli na raspadanje na protežne dijelove. Međutim kod raspadanja čovječjeg tijela nije važna toliko činjenica, da se m r t v o tijelo raspada na protežne dijelove, već je glavno to, da je smrću uopće prestalo čovječje tijelo kao takovo da bivstvuje, a nastala je v r s n o d r u g a supstancija. Zato se poslije smrti ne može više govoriti o čovječjem tijelu u pravom smislu. (Isp. S. Toma, de an. L. II. l. I. br. 220). Prema tome je i suvišno svako raspravljanje o daljnjoj sudbini toga nazovi čovječjega tijela. Tjelesni sastavni dio čovjeka p r e s t a o j e p o s t o j a t i časom smrti, jer se b i t n o promjenio.

Zato, kad se govori o neraspadljivosti i o daljnjoj eksistenciji duše poslije smrti čovjeka, onda se mora imati pred očima njezina bitna nepromjenljivost i neraspadljivost, a ne toliko neraspadljivost u protežne sastavne dijelove.

Da duša nema protežnih sastavnih dijelova dokazao je iz s a m o s v i j e s t i g. dr. Z. na str. 234. Ali sad je trebalo poći dalje i dokazati, da je duša i u svojoj biti nesastavljena, t. j. da nema materije ili potencijalnoga principa kao dio svoje biti. Njezina je bit dakle jednostavna. Iz ove bitne jednostavnosti onda slijedi, da se duša, koja je supstancijalna forma, ne može bitno promjeniti, kao što se to događa s tijelom, kad se rastavi od duše.

Prema tome možemo reći: budući da je duša spiritualna supstancijalna forma, to je ona supsistentna, te može postojati i bez tijela, a jer je uz to još i u biti jednostavna, to je bitno nepromjenljiva. Drugim riječima, u duši, nakon smrti čovjeka, nema razloga za promjenu ni u pogledu njezine eksistencije, ni u pogledu biti.

Ovo se pak ne može reći za čovječje tijelo, i zato se niti ne može u tom smislu praviti poredba između tijela i duše; raspadanja tijela poslije smrti i eventualnog raspadanja duše, poslije rastave od tijela.

Ova bitna jednostavnost duše, na kojoj bazira njezina nepromjenljivost i neraspadljivost, nije istaknuta u tumačenju g. dra. Z-a, i zato sam to ja u svojoj kritici bio i spomenuo. Prema tome ima moja primjedba svoj razlog samo u knjizi g. dra Z-a.

Što se pak tiče primjedbe g. dra. Z-a u vezi sa mojim ispravkom riječi »behavior« u behaviour, moram kazati, da se tu radi samo o pravopisnoj razlici, ukoliko je prvi puta ova riječ pisana američkim pravopisom, a drugi put pravim engleskim. Stvarno pak je to jedna te ista riječ, sa jednim te istim značenjem. I zato nije nikakva s t v a r n a p o g r e š k a niti nepoznavanje stvari, ako se kaže, da »behaviorizam« dolazi od riječi b e h a v i o u r. To i čini na pr. H. Schmidt u svom Philosophisches Wörterbuch, 1930. str. 48. i W. Hehlmann u svojem Pädagogisches Wörterbuch, 1931. str. 18. izvodeći naziv »behaviorizam« iz engleski pisane riječi »b e h a v i o u r«, a ne američki »behavior«, iako dobro znadu, da behaviorizam potiče iz Amerike.

Toliko sam eto smatrao nužnim, da kažem za razjašnjenje nekih pitanja, koja su nastala u vezi sa odgovorom g. dra Z-a na moju kritiku.

„Naučna" kritika prof. Zimmermanna.

Dr. Hijacint Bošković O. P.

1. Kad bi bilo istinito ono, što g. prof. Zimmermann tvrdi u kritici moga djela, tada bismo morali kazati da je knjiga »Problem spoznaje« jedna od najvećih gluposti, koje su se uopće pojavile na kugli zemaljskoj. Kritika naime hoće dokazati, da Bošković nije »verziran u filozofiji«, da ne »poznaje naučne metodike«, da »nema smisla za jezično oblikovanje« kao ni »za misaonu suvislost«. Zato je kritik primoran da izreče »sasvim negativni sud« o djelu. Nesamo da rasprava ne »dolazi u obzir kao znanstvena«, već se »ne može smatrati niti popularnom«. U njoj je »zbrka nabacanih riječi u izrekama i izreka na stranicama, od početka do kraja. Ono istine što je u knjizi, tako je nejasno i nezgrapno i nesustavno i nekritički ispisano, da sve zajedno postaje jedan glomazni galimatijaš. Na svakom se koraku tvrdi tek nešto«. »Mimoilazi najnoviju literaturu objektivizma i realizma«. Znači »pomanjkanje prvotnog uslova znanstvenosti . . . upravo petrificiranje nauke. »Zaustavljanje na srednjovjekovnom sistemu sa ignoriranjem daljnjeg naučnog razvitka, pa zato historijski dogmatizam«. Knjiga »ne znači ni kakav znanstveni novi prilog.« »Gubi uopće obrazovanu vrijednost«.

2. G. Zimmermann i sam vidi valjda nemogućnost ovakve kritike, kakvu je teško naći u povijesti nauke, pa i sam uvjeren, da će malo tko vjerovati u njezinu objektivnost, nastoji na svaki način opravdati svoje stanovište. Upozorava zato čitaoca: »Knjiga zastupa skolastičku filozofiju, koju sam najvećim naporima čitavoga života usvojio, te sam već stoga razloga prema knjizi benevolentno raspoložen.« Ističe, da nije gledao na autora, već da je imao pred očima samu knjigu, što nije učinio uvaženi profesor Ušeničnik, koji da je pohvalio knjigu, jer je imao obzira prema autoru. Ponovno se spominje, da autor kritike »u skolastičkoj filozofiji nalazi duševnu osnovicu za ukupni smisao svog života, dosljedno tome obradovan je svakom pojavom, koja smjera na izgradnju skol. filozofije.« Nastojao je uvijek da potakne i podupre svakog početnog radnika u filozofiranju. To je bilo i sa Boškovićem. On je i dalje u njegovim očima vrijedan radnik.

3. Svakako je čudno, da g. dr. Zimmermann na kraju ovakove svoje kritike kuša nazvati Boškovića »vrijednim radnikom«. Zar

može biti vrijedan radnik onaj, koji piše »glomazne galimatijaše« i kojemu se predbacuje »pomanjkanje prvotnog uslova znanstvenosti?« Ne nalazi li se već u ovakovom završnom sudu ujedno i priznanje, da je kritika g. dra Z-a neodmjerena i nepravedna?

4. Ako bih se ja mogao varati, kada u kritici g. Z-a nalazim i lični žučljiv ton, mislim da se ne varaju drugi, koji su mi sami od sebe rekli, da je dr. Z. prešao i u tom pogledu granice dopustivosti i da se poslužio i osobnim vrijeđanjem. No ja izjavljujem da prelazim preko toga vrijeđanja, a samo spominjem g. kritiku da nauka ni najmanje ne napreduje ličnim uvredama. Usput napominjem da ne priznajem g. dru Zimmermannu pravo da mi išta prigovara u pogledu jezika, jer je i ova njegova kritika pokazala da on ne poznaje dovoljno gramatike, a svi znamo kako su prepuna njegova djela gramatičkih i stilskih mana.

No da vidimo što g. dr. Z. tvrdi u svojoj kritici. Ona je sastavljena od dva dijela: u prvom se dijelu tvrdi, da ono, što je u knjizi, ne vrijedi ništa, a u drugom dijelu, da u knjizi nema onoga, što bi u njoj moralo da bude.

I.

Ono, što je u knjizi, ne vrijedi ništa.

I. Najprije se tvrdi, da Bošković nije versiran u filozofiji, da ne poznaje naučne metodike, da nema smisla za jezično oblikovanje i misaonu suvislost.

Da to pokaže, g. kritik trga riječi, izraze i rečenice, iz konteksta, prisilnim načinom povezuje te odjelite čestice u jednu cjelinu, tako da od te mase riječi ispada neka smiješna smjesa, koja *po sebi mora biti nerazumljiva i glupa*. Evo samo jedan tipičan primjer već odmah na početku. U knjizi stoji napisano ovako: »Ljudski um nikada nije prestao da ispituje narav toga savršenstva. Kako je naravno osjećao postulat ispitivanja i istraživanja, tako mu se narivavalo to pitanje. I što je bržim tempom uopće rastao zanos za filozofijom, pa što se ljudsko umijeće više usavršavalo i napredovalo, to je, uporedo s time, to fundamentalno pitanje filozofije dobivalo nove forme, predstavljalo se novim načinom i novim pokušajima. Uopće nema pitanja u povijesti filozofije, koje bi bilo toliko tretirano i toliko diskutirano kao ovo. Problem spoznaje jedno je od onih pitanja na koje je svaki filozof nastojao dati bilo kakav odgovor. Nije to čudno, kad znamo, da je spoznaja intimno savršenstvo čovjeka, usko sraslo s njegovom naravi. Spoznaja je naime ono, što je najplemenitije u čovjeku i što čovjeka zapravo čini nekim posebnim bićem.«

G. Zimmermann sve to resumira na ovaj način: »Od uvijek su ljudi istraživali »narav« spoznajnog savršenstva. U brzom »tempu« istraživanja »narivalo« se to »fundamentalno« pitanje u raznim »nijansama« bilo je »tretirano i diskutirano« — zato jer je spoznaja »intimno savršenstvo«.

G. Zimmermann takvim načinom hoće pokazati, da je knjiga misaono nesuvisla, jezično slaba, bez naučne metodike, a autor da nije verziran u filozofiji.

Prije nego je g. kritik reproducirao taj tekst napisao je doslovce: »Kao uvod ovog pronicavoga posla čitamo slijedeće odlomke.« Dakle to su odlomci? Što se razumijeva pod »misaonom suvislošću?« Što je naučna metodika? U čemu se pokazuje versiranost u filozofiji?

2. Daljnja se kritika služi istom metodom: tu i tamo se uzima po koja rečenica pa se to zajedno spaja. Ne gleda se ništa na to, kako će ispasti to prisilno spajanje rečenica, koje međusobno nemaju nikakve suvislosti, jer se baš to hoće dokazati. Opet ću navesti samo jedan primjer: Nabacivši nekoliko rečenica iz 30. stranice g. Zimmermann preskače cijelu stranicu i navodi ovu rečenicu: »A budući da je spoznaja savršenstvo čovjeka, slijedi, da s njom posjedujemo nešto što prije nismo bili«. Prije svega u knjizi se ne nalazi »posjedujemo« nego »postajemo«, a time dobiva rečenica sasma drugo značenje. Kako se vidi, ova rečenica po svojoj formulaciji sadrži donjak nekog argumenta (u prvom dijelu) zajedno sa zaključkom (u drugom dijelu). Koliko je to objektivno prikazivanje misli jednoga pisca, ako se taj donjak istrga iz svoga konteksta, poveže sa rečenicom koja, ne samo da nema nikakve idejne veze s njom, već je čak i prostorno prilično udaljena od nje, može svak lako vidjeti.

3. Poslije toga kritik i sam zapaža, da se upustio u dosadan posao pa s pravom izjavljuje, da mu je dosta te hrestomatije. Mi bismo očekivali, da će se on uistinu ostaviti ćorava posla. Međutim, odmah u drugoj periodi pada ponovno u pogrešku, trgajući izraze i rečenice, prišivajući tu i tamo po koji usklik čuđenja, na koji se konačno svodi sva bit te »znanstvene« kritike. Usto se i opet kritik sjeti svoga grijeha pa patetički kliče: »Ta rekoh, da neću citirati«. Ipak se ponovno vraća na istu metodu, pa u istoj periodi izlaže ruglu ono, što je najbitnije u knjizi, skolastičku nauku o komunikaciji. Nadalje se kuša pokazati, kako knjiga sadrži samo zbrku nabacanih riječi u izrekama i izreka na stranicama od početka do kraja: da se tu i tamo tek tvrdi nešto. I g. Zimmermann da zorno prikaže čitateljima »Bog. Smotre« kako knjiga sadrži samo nedokazane tvrdnje, nejasne i nabacane riječi, služi se nečuvenim načinom u povijesti nauke. Uzima na pr. jednu rečenicu iz poglavlja o razvitku subjektivizma, i povezuje je s drugom iz poglavlja o kritici subjektivizma. Trga zatim samo 15 rečenica iz prostora od 59 stranica, te ih spaja bez smisla. Te su rečenice dakako uzete bez ikakva kriterija. Usto su mnoge od tih konačan rezultat dugog dokazivanja koje se, naravno, u cijelosti izostavlja. Nekoje opet samo sjećaju na rezultat polučen razglabanjem iznesenim u prijašnjim poglavljima. Učinjen je dakle od cijele knjige jedan glomazan galimatijaš, baš ono što je kritik htio polučiti,

pa djelo Boškovića doista izgleda kao zbrka nabacanih riječi u izkama i izreka na stranicama.

To bi se dakle zvala naučna kritika, koja je nastala iz probuđenoga naučnog etosa. Time je mišljenje izneseno, knjiga se izbacila iz naučnog inventara, naučnoj pravednosti prema drugim filozofskim nazorima je zadovoljeno, a valjanost (to jest nevaljanost) knjige je objektivno određena.

4. Držim da na ovu kritiku ne moram ništa potanje odgovarati, pa ću samo postaviti koju opasku:

a) Smatram neozbiljnim i naučnog radnika nedostojnim činom besmisleno trganje riječi, izraza i rečenica, te nelogičko njihovo povezivanje u cjelinu, koja baš zato postaje zbrka besmislenih izraza. Neozbiljno je i nedostojno na taj način dokazivati nesuvislost, nelogičnost, nepovezanost, neznanstvenost i nejasnoću knjige.

b) Na tu samovoljnu hrestomatiju osloniti svoj potpuno negativan sud o knjizi, zanijekati zatim njezinu svaku vrijednost, uništiti čak sav sadržaj nutarnje nauke u knjizi, u kojoj, moramo priznati, njezin autor bar nastoji dokazati sve svoje tvrdnje te se vidi posvuda nastojanje da obrazloži svoje stanovište argumentima zdrave filozofije — to pokazuje doduše samosvijest čovjeka, koji si utvara da može meritorno, bez dokazivanja dizati i postavljati na pjedestal znanosti ljude po svojoj miloj volji, ali usto je to očit znak, da kritik, barem ovdje, nema smisla za znanstvenu kritiku i naučnu metodu, iako se do dosade pozivlje na »nauku« kao da bi to bila isključivo njegova svojina.

c) Naročito to vrijedi u filozofiji, u kojoj, kako se izrazuje sv. Toma, autoritet nema nikakve vrijednosti, pa smo u punom pravu, da svako superiorno nadmudrivanje takvih ljudi s prezirom zabacimo na isti način, kako će i g. Zimmermann s visoka zabaciti sud inače slavnog filozofa, profesora na univerzitetu u Friburgu, gosp. Ramireza, što ga je on izrekao o Zimmermannovu referatu, održanu na internacionalnom kongresu u Rimu god. 1925., kada je napisao: »Otras (misli se na referate) hay, como las de Z i m m e r m a n n, K r z e s i n s k i, M a s n o v o, q u e p o d i e r a n m u y b i e n s e r p r e s e n t a d a s p o r a l g u n e s t u d i a n t e...« (La Ciencia Tomista 1926. N. 99. str. 458). Ocijeniti rad sveučilišnog profesora, u kojem je radu taj priznati radnik iznio rezultate svoga naučnog istraživanja kroz cijeli naučni život, kao disertaciju početnog studenta, a to ne dokazati, to je ipak previše. I gosp. je Zimmermann u potpunom pravu da na taj superiorni sud s još većom superiornošću i filozofskim prezirom odvrati g. Ramirezu jednom odrešitom riječju: Glupost! — Gospodin je Zimmermann rekao jednu veliku istinu.

d) Ali se zato moramo čuvati da kritiku jednog dijela ograničimo na par znakova usklika koje prišivamo tamo i amo uz pojedine rečenice autora. Takvom se kritikom izvrgavamo opravdanoj pogibli, da nas ozbiljni ljudi mogu držati početnicima u filozofiji,

jer bi ti usklici čuđenja mogli biti znak našega neznanja, kad je jasno, da se više puta u životu čudimo onome, što nam je nepoznato. »Illi, qui philosophati sunt« veli sv. Toma »et qui nunc philosophantur, i n i c i p i u n t philosophari propter admirationem alicuius causae«. (I. Metaph., lect. 3. n. 54.) A na drugom mjestu ima slično: »Nota quod sacerdotes in Aegypto propter admirari i n c o e p e r u n t philosophari.« (In IV. lib. Boetii De consolatione Philosophiae). A Platon je kazao: »Maxime enim philosophis hoc usu venit ut admirentur, neque enim aliud praeter hoc est philosophiae p r i n c i p i u m.« (Theaetetus).

e) Uistinu g. Zimmermann izrazuje svoje čuđenje i nad onim rečenicama, koje se, nekim sretnim slučajem, mogu naći izrečene, iako je doslovce, a ono bar po smislu, nesamo kod najvećih umnika, kao Aristotela i sv. Tome, koji su živjeli u dalekim vjekovima, pa bi se zato njihova nauka nekima mogla pričiniti zastarjelom, nego je činjenica, da se te iste srednjovjekovne zasade mogu naći i kod velikih predstavnika suvremene filozofije, pa se moraju smatrati kao usvojena baština »vječne filozofije«, preko koje je nerazborito prijeći jednostavnim usklikom čuđenja.

II.

Ono, što je vrijedno, u knjizi nema, a trebalo bi da bude.

Čudno izgleda ovo nastojanje g. kritika da zaniječe svaku vrijednost knjige. On se ne zadovoljava da to jedamput istakne, već se neprestano vraća na isto pa u različnim formama hoće temeljito uništiti knjigu svoga štićenika. Pošto je sveo sav sadržaj knjige na »glomazni galimatijaš«, u kojem je samo »zbrka nabacanih riječi« bez suvislosti, naučne metodike, upravo »petrificiranje nauke«, g. kritik prelazi na pozitivni dio i iznosi ono, što u knjizi fali. Moram priznati, da mi je neshvatljivo nabrajanje ovih nedostataka knjige, koja ne vrijedi ništa. Ako »Problem spoznaje« nema nikakve pozitivne vrijednosti, čemu iznositi ono, čega u knjizi nema? Jer ljudi se mogu pitati: u kojoj knjizi, kad ona i ne postoji kao neka vrednota? U »glomaznom galimatijašu« sve, što jest — jest glupost; a ono, što je dobro — fali. I kad bismo htjeli iznositi ono, što takvoj jednoj nemogućnoj knjizi fali, mi bismo morali nanizati sve ono, što mi smatramo da je dobro i čime mislimo da se može riješiti postavljeni problem, kad već autor knjige nije bio sposoban da to učini. A budući da se u knjizi radilo o noetičkom problemu, kojega Bošković nije znao rješiti, mi s pravom očekujemo, da će nam g. Z. u ovom drugom dijelu kritike iznijeti k r a t a k s a d r ž a j z a s a d a, k o j i m a *o n* m i s l i d a s e d a d e o d g o v o r i t i n a n a p o s t a v l j e n o p i t a n j e, a k o j e j e v e ć i z n i o u s v o m d j e l u »O p ć a n o e t i k a«.

Međutim, molim čitatelja da svrati pozornost na nekoje činjenice, koje se u kritici nalaze.

Prvo: Iako se u »Problemu spoznaje« na dugo raspravlja o ovim pitanjima: a) odbacivanju imanentističkog tumačenja spoznaje, b) dokazivanju da shvaćanje nije istovjetno s bitkom (protivno Berkele-y esse est percipi), c) da egzistiraju objekti neovisno od svijesti, d) da mi možemo ove objekte misaono upoznati, kako su oni sami po sebi i t. d., ipak g. kritik spočitava da se nije o tim pitanjima raspravljalo. Među ostalim se napominje da »problem spoznaje treba svakako da za svoje polazište uzme jedan priznati minimum«. Međutim autor »Problema spoznaje« počinje raspravu sa konstatacijom, da je spoznaja »n e š t o«, a g. Z. na to primjećuje: »Da ne bi u današnjem vijeku još neko o tome podvojio!«

Drugo: Iako se autor »Problema spoznaje« ograđuje od toga da se upusti u raspravu svih problema, te se ograničio na jednu određenu stvar, pa zato nije nikako spadala u njegovu radnju raspravu o p s i h o l o š k o j n a u c i o p o i m a n j u, ipak ga g. kritik upozorava da se w ü r z b u r š k a š k o l a zbližuje sa tomističkom psihologijom.

Treće: Iako auktor »Problema spoznaje« na dugo polemizira sa Kantom i Berkeleyom, ipak kritika upozorava autora, da su ova dva autora (zajedno s Hume-om) živjeli i učili p o s l i j e Tome Akvinskoga.

Četvrto: Iako se u knjizi brani i dokazuje tomistički objektivizam, ipak se spočitava autoru, da je propustio prikazati rezultate dojakošnjeg istraživanja i da nije pokazao, kako se ne smije identificirati »akt« i »objekt« i ovdje se navodi, među ostalima, i H u s s e r l.

Peto: Iako se u knjizi pokrepljuje realizam mnogim autorima, koji još i danas uspješno rade, g. kritik nalazi nedostatak u tome, što se nije realizam utvrdio »na njegovu današnjem stepenu razvitka« i s tim u vezi citiraju se dva autora G e y s e r i K ü l p e. Premda je ovaj zadnji umro otrag 18 godina i premda »Problem spoznaje« pokazuje poznavanje autoriteta još većih od njega, koji rade u našim danima, ipak se tako insistira na njegovoj suvremenosti, da se on do četiri puta citira. U vezi s Külpe-om spominju se »rezultati dojakošnjeg istraživanja«, govori se o »gigantskoj borbi novog realizma«, spominju se čak najviđeniji predstavnici skolastike, koji su istakli srodnost Külpea sa skolastikom.

Ako se predbacuje autoru, da u knjizi nije raspravljao o problemima, koje je on na dugo u istoj knjizi rješavao, mislim, da to može biti zato, što g. kritik nije zadovoljan s postavljenim rješenjem. Ako se upozorava autor, da je poslije Tome živio K a n t, kojega je autor i previše kritizirao, to može biti zato, što g. kritik misli, da se treba okoristiti pojavom Kanta. Ako se spočitava autoru nepoznavanje objektivizma H u s s e r l o v a, to opet može biti zato, što g. kritik misli, da treba poći njegovim putem. Kad usto gosp. kritik misli da smo s tim objektivizmom tek na po puta i da treba učiniti još jedan korak, koji je izvojštila gigantska borba suvreme-

nog realizma Geysera i Külpea, tada mislim, da g. kritik svakako hoće da se usvoji realizam tih dvaju filozofa. Radi se dakle o kombinaciji: Kant, Husserl, Geyser-Külpe.

Uistinu g. Zimmermann je napisao u »Godišnjaku Sveučilišta« u Zagrebu 1924/25. — 1928/29. na str. 47. ove riječi: »On (dr. Ušeničnik) smatra da se realizam ne može sistematski tretirati iza objektivizma, kako je u neoskolastici otpočeo Mercier, a kako sam i ja rasporedio svoju Noetiku — ne povodeći se za Mercierom, nego potaknut poznavanjem Kantove filozofije u jednu, a napose Husserla (za objektivizam) Geysera i Külpea (za realizam) u drugu ruku.«

Usto je o svojoj psihologiji izjavio: »Nije nadalje istina, da se moj filozofski nazor o duši oslanja na katolički tomizam, koji da se u mojoj knjizi posvuda širi. Psihološki je u empirijskom dijelu knjige zastupan nazor würzburške škole... (Hrvat. Straža 1932. br. 202).

U knjizi, dakle, Boškovićevoj fali, osim Zimmermannove nauke o duši, njegov noetički sistem, koji je izradio potaknut poznavanjem Kanta, Husserla, Geysera i Külpea.

Uistinu upada u oči sličnost između članka u »Godišnjaku« i kritike u »Smotri«. Kritika iznosi ideje iznesene u »Godišnjaku«. Samo je razlika u načinu, kojim se iznosi. »Godišnjak« servira nauku kao sistem g. Zimmermanna, a kritika kao naučne rezultate savremenog istraživanja. Dok je »Godišnjak« imao pokazati originalnost auktora djela »Opće Noetike«, kritika je imala za cilj da pokaže, kako Bošković nije upućen u rezultate moderne filozofije. Zato kritika obiluje citatima, što se ne vide u »Godišnjaku«. Ne treba ni spomenuti, da članak u »Godišnjaku« iznosi plan noetike, koji je opširno obrađen u knjizi g. Zimmermanna »Opća noetika«. Prema tome sav sadržaj kritike mogao bi se resumirati slijedećim riječima:

Ja, dr. Stjepan Zimmermann, u svojoj knjizi »Opća noetika«, koja je izašla u drugom izdanju u Beogradu 1926. »prikazujem rezultate dojakošnjeg istraživanja« i time na prvom koraku dolazim do objektivizma (Husserl) »utvrđujem usvojeno stajalište na njegovu današnjem stepenu naučnog razvitka« (Geyser-Külpe) te prema tome moj »novi« »realizam predstavlja gigantsku borbu napose sa izakantovskom filozofijom« i postaje jedini naučni kalup znanstvene knjige, po kojem moraju biti ukalupljene sve knjige i utvrđeno svako rješenje, »dakako ako ima pretenzije na kritičnost i sustavnost u vezi sa savremenom naukom o spoznaji«.

Atqui vrijedni početni radnik, dr. Bošković Hijacint, «kojega sam uvijek nastojao potaknuti i poduprijeti«, usudio se, nesamo da ne sluša moga savjeta i usvoji dragocjenu nauku, koju sam ja izložio u svojoj naučnoj knjizi, već je, prešavši s prezirom preko »rezultata dojakošnjeg istraživanja«, pošao sasma oprečnim putem i učinio pokušaj da dođe do rješenja problema sasma drugim stazama.

Ergo: »Sasvim je razumljivo, da ona (knjiga) ne znači nikakav novi znanstveni prilog«, »gubi opće obrazovanu vrijednost«, »znači petrificiranje nauke«, te se mora o njoj izraziti sasma negativan sud. makar prof. Ušeničnik govori protivno, koji je, zato, što je knjigu pohvalio, neobjektivan.

Držim, da je sama ova konstatacija već za sebe dovoljan odgovor, pa ću samo nekoliko opaski nadodati:

a) G. dr. Zimmermann je potpuno slobodan da usvoji rezultate, koje hoće, ali bi morao dopustiti mogućnost, da drugi smatra te rezultate sasma promašenima i da pođe u rješavanju problema spoznaje drugom stazom, kako je to učinio dr. Ušeničnik, i kako je to ujedno učinio autor »Problema spoznaje« i time je taj »vrijedan radnik« ispunio ono, što je kazao svome »podupiratelju«, još prije nego se stavio na pisanje svoga djela, kad mu je otvoreno priznao, da se mora potpuno odvojiti od njega u rješavanju ovoga problema.

b) Kad je g. kritik konstatirao činjenicu, da se nauka iznesena u »Problemu spoznaje« kosi s njegovom »Noetikom, on je morao tu nauku naučno pobiti a ne djetinjasto se njoj izrugavati kao praznoj slami, te poslije toga svoju nauku predstaviti kao dragocjeno blago i staviti je pod okrilje »dojakošnjih naučnih rezultata« i tako je braniti obilježjem suvremenosti, kao da bi kriterij istine bila novost a ne objektivnost i uvjerljivost i kao da poslije Külpea nije znanost ništa napredovala. Da li je g. Zimmermannu poznata polemika, koja se zadnjih triju godina vodila između prvaka skolastike (Gilson, Noël, Garrigou—Lagrange, Roland—Gosselin, Jolivet), a kojom je polemikom uzdrmana noetika, koja je među skolasticima nastala pod utjecajem moderne folozofije?

c) Pogotovu se ne ćemo dati zavesti od te »novosti«, kad znamo, da se radi o nauci, koja je posuđena od samih skolastika, pa se zato može naći na njezinim pravim izvorima s jedinom razlikom, što nije patvorena. Danas je svima jasno, da je tkzv. objektivizam njemačke fenomenologije (Husserl) nastao pod utjecajem skolastičke nauke o intencionalnosti. Tu nauku unio je u modernu filozofiju Brentano (vidi Psychologie von empirischen Standpunkt, 1874. str. 115 sl.), koji je poznavao Aristotela i Tomu Akvinskoga. Ali, kako opaža Maritain (Rivista di fil. neosc. 1932. str. 15.), Brentano nije dobro poznavao skolastičke nauke pa zato ni Husserl, njegov učenik, nije mogao doći do pravog objektivizma (Rabau, La logique d' Edmund Husserl, R. de sc. ph. et th. 1932. n. 16). Radi se dakle o skolastičkoj nauci, koja je u dobroj dozi iskrivljena. Da li je razborito usvojiti tu nauku i na temelju nje sagradili svoj sistem i drugoga siliti da te »rezultate« usvoji uza sve to, što i sami priznajemo, da se tom naukom još ne dolazi do pravog realizma, već da nas ona ostavlja na polovici puta — kad ovaj drugi radnik zna posegnuti za prvim izvorima i u njima nalazi nepatvorenu i neiskrivljenu nauku, kojom može da riješi problem u svoj njegovoj sadržini?

d) Time otpada potreba da svoju noetiku razdijelimo po uzoru g. Zimmermanna, te mi možemo, zajedno sa g. Ušeničnikom, smatrati, »da se realizam ne može sistematski tretirati iza objektivizma«, pa prema tome kombinacija Husserl, Külpe, Geyser = Zimmermann potpuno propada, a famozni »rezultati dojakošnjeg istraživanja« postaju bespredmetni. Time smo pokazali, da na nijedan način ne usvajamo nauke g. kritičara, pa prema tome njegova kritika, koja operira argumentacijom: jer nije kao moje, ne vrijedi ništa — postaje smiješna.

e) Niti upaljuje pred ozbiljnom publikom citiranje autora, koje je trebalo navesti i kojima je trebalo utvrditi usvojeno stanovište. Misli li g. Zimmermann, da u jednoj knjizi treba citirati sve autore, koje uopće poznajemo? Kad bi g. Z. i mislio, da autor Problema spoznaje« nije poznavao drugih autora osim onih, koje je citirao (što mislim da ne će dopustiti ovako ilogičko zaključivanje!) ipak ni u tom slučaju se ne može govoriti o nepoznavanju »naučnih rezultata dojakošnjeg istraživanja«. G. Kritik sigurno ne sumnja u to, da je autor »Problema spoznaje« dobro poznavao Zimmermannovu »Opću noetiku«. A ne mogu misliti, da je pisac »Opće noetike« zaboravio »iznijeti rezultate dojakošnjeg istraživanja« da nije »uočio i sustavno rasporedio njihove detalje, da nije eksponirao različne nazore i napokom da usvojeno stajalište nije utvrdio na njegovu današnjem stepenu naučnog razvitka« (riječi su g. Zimmermanna), pa prema tome da njegova knjiga ne predstavlja »gigantsku borbu« za realizam. Zato je sigurno da je autor »Problema spoznaje« vrlo dobro poznavao te nove rezultate, barem u njihovoj reprodukciji, ako ne na njihovim prvim izvorima.

f) Prema tome smatram, da kritika, koja se ograničuje na izrugavanje tuđe a ne uzvisivanje svoje nauke nije ozbiljna i da se ne moram upuštati pobliže u njezino pobijanje. To ću učiniti, kada g. Zimmermann izvoli pobliže opravdati svoje tvrdnje i pokazati, da je nauka iznesena u »Problemu spoznaje« zabluda i da je zato treba zabaciti. Tada će nastati prava naučna polemika. Stoga g. dr. Stjepan Zimmermann ima riječ.

Prikazi, izvještaji, bilješke.

Rezidencija zagrebačkih biskupa.

Dr. L. Ivančan.

Veoma je interesantno pitanje, gdje su zagrebački biskupi od utemeljenja zagr. biskupije stanovali, te kada su se konačno trajno u Zagrebu naselili, gdje se je napokon biskupska, odnosno današnja nadbiskupska rezidencija u današnjoj formi sagradila.

O tome pitanju ne može se dakako još danas ništa posve temeljitoga napisati, jer veliki dio onoga, što se je danas o tome pitanju pisalo, osniva se bud na kombinacijama ili na ustmenim predajama, pak ne ima dvojbe, da će gdješto i u ovim podatcima biti ne točno, a s vremenom, kada se još eventualni sigurni onodobni izvori pronašli budu, će se moći više o tom pitanju sigurnoga napisati.

Kada je pod konac XI. stoljeća utemeljena po sv. Ladislavu, kralju Ugarske, zagrebačka biskupija, nastojala je katolička crkva opet uvadati zajednički život katedralnoga klera, pak ne ima dvojbe, da je sv. Ladislav, poznat kao odlučan katolik, utemeljujući zagrebačku biskupiju, nastojao se prilagoditi tomu nastojanju crkvene discipline.

Crkvena povijest nas uči, da je već u IV. stoljeću biskup Eusebij u Vercelliju oko g. 371. okupio svoj katedralni kler u zajednički život, kako to spominje sv. Ambrosij.[1] Sv. Augustin hiponski biskup je u V. stoljeću, svećenstvo svoje katedralne crkve nastanio u biskupskoj palači, ali u svojim spisima strogo razlikuje, taj svoj katedralni kler od redovnika, koji su takoder zajednički stanovali, ali stanovite zavjete polagali. Njegov su primjer naslijedili i drugi afrički biskupi, ali je tu ustanovu dokrajčila provala Vandala u one krajeve. U istočnim stranama, tada poznatoga svijeta, nije se običaj zajedničkoga života katedralnoga klera mogao uvađati već stoga razloga, jer je tamo svećenstvo većinom oženjeno bilo. U zapadnim stranama katoličkoga svijeta, je primjer sv. Augustina zahvaćao sve dublje korijenje, te se proširivao tako, da je Ahenska sinoda g. 817. mogla ustanoviti: »Quod plerique Episcopi devote ac religiose cum sibi subjectis canonicam servant institutionem, et in plerisque locis

---

[1] Ambr. ep. 81. sermo 69.

idem ordo plenissime observatur.« Ta »vita communis« bila je posljedica ustanove državne sinode obdržavane za franačkoga kralja Ljudevita pobožnoga, u kojoj je za cijelo franačko carstvo općenitim zakonom uvedena »vita communis za katedralni kler«. Provala barbara u zapadnu Evropu, sveopće nastojanje oko osobne slobode i nezavisnosti, glad za užitcima, uplivi svjetovnih mogućnika, koji su se gurali u crkvene časti, da se domognu crkvenih posjeda, te na novo pozlate izlizani sjaj svojih obiteljskih grbova, sve to bili su uzroci, da su ustanove ahenske sinode o zajedničkom životu katedralnoga klera propadale pak su se uzalud sinode u Paviji g. 876. u Fimesu 881. i generalna sinoda za Englesku 969. nastojale odupirati sveopćem razsapu prijašnje crkvene discipline. Napuštanje zajedničkoga života katedralnoga klera je postepeno uvađano; najprije se je starijim kanonicima dozvoljavalo zasebno stanovanje, zatim se je zajednički jelo samo na postne dane, a s vremenom su svi zajednički obroci ukinuti. Početkom XI. stoljeća je reformatorski duh i u tome polju prouzročio reakciju, pak je u Milanu g. 1064. opet uveden u kaptolu zajednički život. U Italiji je osobito oko uvedenja zajedničkoga života katedralnoga klera nastojao kardinal Hildebrand, potonji papa Grgur VII. i Petar Damianski, a u isto su se doba bili znameniti pape Nikola II. i Aleksander II. zagrijali za to pitanje. Zajednički život katedralnoga klera počeo se je opet razvijati u XI. stoljeću, pak je potrajao do početka XIII. stoljeća, a tada su se počeli zajednički posjedi dijeliti, i to na biskupsku i kaptolsku menzu, a kaptolski opet na pojedine kanoničke predije, odnosno prebende, dočim je zajednički život bio obvezatan, još njeko vrijeme samo za najmlađe kanonike, koji su pod nadzorom kanonika školastika odgajani i naucima se bavili. Kada su se skoro zatim počela utemeljivati sveučilišta, tada je zajednički život i mladih kanonika prestao, te su isti pošiljani na nauke u Sorbonu, Padovu, Bolonju, Rim, Beč, Prag itd.[2]

Sv. Ladislav je utemeljio zagrebačku biskupiju pod konac XI. stoljeća, dakle u doba, kada se je opet počela uvađati »vita communis« katedralnoga klera. Magjarski su kraljevi kao praktički diplomati iz povjesti naučili, da su svi moćni i mnogobrojni barbarski narodi srednjeg vijeka propali, koji se nisu oslonili na kršćansku kulturu, (kao primjerice Vandali, Huni, Goti, itd.) pak hoteći utemeljiti trajnu državu, njihovi su kraljevi ne samo sami prihvatili kršćansku vjeru, te postali apoštolski vladari, već su i svoj narod pokrstili, utemeljivali biskupije, samostane i bili u trajnoj svezi sa svetom Stolicom. Kako je sveti Ladislav u opće bio poznat, kao pobožan čovjek, to je on po svoj prilici utemeljio zagrebačku biskupiju u skladu, sa onodobnom crkvenom disciplinom, to će reći, da je uz biskupa utemeljio kaptol sa zajedničkim načinom života. Čini mi se, da će to biti razlogom, da se u prvo vrijeme, zagrebačka bi-

[2] Wetzer-Welte, Kirchen Lexicon Band II. p. 1825 et seq.

skupija nazivlje: »Monasterium sancti regis Stephani«. Da tu tvrdnju dokažem, navesti ću najstarije danas nam poznate povelje, koje govore u prvim 174. godinama opstanka biskupije, nazivljujuć zagr. biskupiju »Monasterium beati regis Stephani«.

1.) Kralj Andrija II. veli u povelji g. 1217. kada je novosagrađena katedrala posvećena, »Rex Ladislaus... monasterium in honore sancti regis Stephani construxit.[3]

2.) Slijedeća nam poznata povelja, koja spominje »Monasterium« je ona kralja Andrije II. od g. 1217. kojom daruje zagr. kaptolu svake godine soli u vrijednosti od 50 maraka iz segedinske solare. U toj se povelji veli: »Zagrabiensis dioecesis monasterium, per antecessorem sanctum Ladislaum immortalis memorie fundatum... liberalitate regia in perpetuum dotavimus: quatenus salinarii super Marisii flumen constituti, de salis aquaticis, eiusdem ecclesie canonicis, et non episcopo, valens quinquaginta marcas de salibus in loco Zegedin, annuatim ante festum sancti regis Stephani persolvere teneantur.«[4]

3.) Godine 1253. odobrava i potvrđuje Bela IV. donaciju Stjepana, sina župana Roberta, kojom za spas duše svoje daruje posjede Culpatev i Chernehtvu: »Monasterio sancti regis Stephani de Zagrabia et per eum capitulo loci eiusdem.«[5]

4.) G. 1267. određuje ban Roland u razpri kaptola proti Zelinčanom, da njeki kanonici imadu pod prisegom posvjedočiti: »in monasterio sancti regis Stephani«, dužnost podavanja desetine kaptolu.

Pregledao sam i druge povelje onoga vremena, koje je izdavao kralj Andrija II., da se osvjedočim nije li možda bio u ono doba običaj, da se katedralne crkve monasterijima nazivaju, pak nisam nigdje tome traga našao. Međutim sam našao u kaptolskim štatutima g. 1334., odnosno 1354.[6] da se tamo često rabi riječ »monasterium« za oznaku magjarskih crkvi, kada se govori o grobnicama magjarskih kraljeva. Za kralja Petra Teutonika se veli: »Qui humatus est Quinqueecclesiis... in suo monasterio.« Za Andriju se veli: »Cuius corpus est reconditum in suo monasterio Thyhon«. Za kralja Belu se veli: »Obiit autem anno domini MLXXIII. tercio idus septembris, et sepultus est in suo monasterio saxardiensi.« Za Gejzu prvorođenog sina kralja Bele, koji je umro 1077. se veli: »ejus corpus humatum est in ecclesia waciensi, quam ipse construxit.«; ali čini se, da su njeki kraljevi sahranjeni u samostanskim crkvama redovnika, dočim su u potonje doba sahranjivani u katedralama, za

[3] Tkalčić, Mon. Eppatus. Zagr. Tom. I. p. 45.
[4] l. c. pag. 46.
[5] l. c. pag. 100.
[6] Tkalčić, Mon. Eppatus Zagr. Tom. II. pag. 2—4.

koje se ne veli, da su monasterija, jer se za katedrale naročito kaže, »cujus corpus requiescit Albe« ili in ecclesia agriensi, itd.

Želeći se uputiti u značenje riječi monasterium, u srednjem vijeku, potražio sam u djelu Du Cange-a, što on o tome piše.[7]

»Monasterium saepe sumitur pro Ecclesia Cathedrali, quod plerisque in Ecclesiis Cathedralibus Monachi non ut hodie Canonici, olim sacra munia obirent: unde usu servato etiamnum in Germania Cathedrales Ecclesiae dicuntur Münster. Polonis quoque familiaris haec appellatio. Probabilius forte quis existimaverit, Ecclesias Cathedrales ob id potissimum monasterii nomine designatas fuisse, quod Canonici in iis sacra munia obirent, sub Episcopo suo vitam a monastica non multum diversam agerent, quare eorum habitatio Monasterium dicebatur, unde ad Ecclesias quibus addicti quemadmodum a Monachis, ad aedes sacras Monasterium, Monasterii nomen fluxit. Nec dubium certe, quin vox Monasterium pro Canonicorum domo interdum usurpata fuerit.«

Na drugom mjestu veli isti autor:

»Canonici saeculares perinde ac regulares, in eodem claustro manebant, in eodem dormitorio dormiebant, in eodem refectorio reficiebantur et Episcopus eorum regebat vitam, sicut Abbas Monachorum. Unde Monasteria Canonicorum appellabantur illorum aedes et habitationes.«

Osim naziva »Monasterium sancti regis Stephani« imade i drugi dokaz, da su u staro doba zagrebački kanonici posjedovali u blizini katedralne crkve zajedničku zgradu, u kojoj su od utemeljenja zagrebačke biskupije neko vrijeme stanovali i zajednički život provodili. Zagrebački biskup Stjepan II. (1225. odnosno 1227. do 1247.) u svojoj povelji od g. 1227. veli: »Amplius cum in domo domini servientibus salubri solatio debeamus subvenire, ipsorum (Canonicorum) inopiam in melius emendando eo quod non habuerint habitacula communia, in qua convenientes ad divina officia in domo domini expedicius possint concurere, curiam nostram et omnes domos in eadem existentes eisdem perpetuo contulimus inhabitandas, ut amplius distancia locorum voluntati ipsorum occasionem impedimenti nequeat ministrare, sed in unum convenientes valeant salubriter cottidianum officium domino decantare.«[8]

Ova se kurija sa više soba, pobliže opisuje u drugoj povelji biskupa Stjepana II. od godine 1237.[9] gdjeno se veli:

»Nos ad hoc modis omnibus hanelamus et indendimus, quod et domum et curiam et mensam communem habeant et honestam. Quamobrem (et curiam) vicinam ecclesie ex parte septentrionis cum

---

[7] Dü Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Tom. V. pod člankom »Monasterium« i Tom. II. pag. 95.

[8] Tkalčić, Mon. Eppatus Zagr. Tom. I. pag. 58.

[9] l. c. pag. 77.

piscina iuxta eandem existente, dedimus communitati eorum, cum eciam prius eorum fuerit a fundatione ecclesie... ibidem paranda hedificia ad communes usus fratrum promissione spontanae obligantes.«

Ova povelja jasno dokazuje, a) da je zagrebački kaptol »a fundacione ecclesie« posjedovao i uživao zajedničku kuriju sa sjeverne strane crkve. b) da kanonici g. 1227. nisu više uživali tu zajedničku kuriju, jer im ju je tek gornje godine biskup Stjepan II. darovao, (pošto se je valjda osvjedočio, da je neki njegov predšasnik ili njegovi namještenici) kanonike iztisnuli iz uživanja te kurije, te ju za biskupa okupirali. c) Pošto je uslijed toga stradala služba u crkvi, jer su kanonici kojekuda rastepeno stanujući, izgovarali se, da ne mogu radi udaljenosti stanovanja svaki dan dolaziti na vršenje dužnosti u crkvi,, to je biskup Stjepan II, oduzetu im po nekom predniku, kuriju vratio, što je tim većma morao učiniti, jer je ta zgrada bila vlasništvo kanonika od vremena utemeljenja biskupije. d) Biskup Stjepan II. morao je valjda imati drugu koju zgradu za svoju rezidenciju, ako je u Zagrebu stanovao, a možda je poslije povratka sa primorja, nakon provale Tatara g. 1242. volio stanovati u kojem utvrđenom gradu svojih posjeda u Čazmi, Dubravi ili Ivaniću. Moguće je pako i to, da si je pridržao koji dio prostorija u darovanoj kuriji, jer sam veli u gori spomenutoj povelji kako želi i nastoji uvesti zajednički život svoga katedralnoga klera. Kako nisu uspjeli ni druguda pokušaji XIII. stoljeća, da se kod katedralnoga klera uvede vita communis, tako nije niti u zagrebačkoj biskupiji nakanjenje biskupa Stjepana II. trajno uvedeno, što je i razumljivo, jer je još za njegovoga života g. 1242. bila provala Tatara u Zagreb. Stjepana II. neposredni nasljednik biskup Filip se je više brinuo zato, da osigura od eventualnih budućih barbarskih provala svećenstvo i dragocjenosti katedrale, te je gradio tvrđu Medvedgrad, a zatim je još u XIV. stoljeću znameniti zagrebački biskup, potonji sv. Augustin Kazotić podijelio zajedničke posjede na posebne kanoničke prebende, a tu je ustanovu potvrdio njegov nasljednik Ladislav de Kobol svojom konstitucijom izdanom u Čazmi g. 1336.[10] Čini se, da su zagr. biskupi barem od vremena biskupovanja Stjepana II. (1227.—1247.) izvan Zagreba redovito rezidirali, jer inače nebi bio mogao Stjepan II. kaptolu g. 1237. darovati »curiam vicinam ecclesie ex parte septentrionis;[11] da se je pako prigodom toga darovanja razumjevala biskupska zagrebačka kurija, dokazuje to povelja istoga biskupa Stjepana II. u kojoj se veli »curiam nostram et omnes domos in eadem existentes eisdem perpetuo contulimus inhabitandas.«[12] Kovačević (kanonik zagr. od g.

---

[10] l. c. Tom. II. pag. 67. i 68.

[11] Tkalčić, Mon. Eppatus. Zagr. Tom. I. pag. 77.

[12] l. c. pag. 58.

1694. do 1724.), jedini od starijih povjesničara prošlosti zagr. biskupije, bar ponešto kritični pisac, piše u svojim životopisima zagrebačkih biskupa naročito o Stjepanu II. »Erat Chasma Oppidum a Divo quondam Ladislao Fundatore Ecclae Zagsis collatum, in quo Eppi extructa arce propter sitûs amoenitatem, et aëris salubritatem frequentius ac in Episcopio Zagsi sedem figebant, Zagrabiam fere majoribus duntaxat solemnitatibus ad Divina ex officio peragendi excurrentes, ubi exiguis quandoque moris factis, Chasmâ reditum parantes suis dicere solebant: Filioli eamus Domum, in consueto habuisse, perhibentur.[13]

Stariji pisci, koji su pisali o prošlosti zagrebačke biskupije, tumačili su naziv »Monasterium sancti regis Stephani« tako, da su prvo doba osnutka biskupije kanonici sa biskupom zajednički stanovali i živjeli u jednoj zgradi. Tom prilikom ne spominjem Ivana Tomka, zagr. kanonika, lektora naslovnoga bosanskoga biskupa itd. koji je poznat, kao nepouzdan historički pisac i falzifikator starih povelja,[14] već ću samo spomenuti biskupa Vinkovića, Rafaela Levakovića, Kovačevića i Krčelića.

Vinković piše, govoreći o provali Tatara u Zagreb: »Tunc Monasterium a S. rege Ladislao simul cum Ecclesia eiusdem monasterii sub nomine Stephani regis Domino Deo dicata funditus per Tartaros inversum fuit, in quo Episcopus Zagrabiensis a tempore fundationis anno videlicet 1085 factae ut supra ostensum est, usque ad tempus destructionis illius per Tartaros circa 1240. causatae, una cum canonicis regularibus mansit.«[15]

Vinković je pisao većinom po tradiciji, pak je uslijed toga često griješio i gledom na događaje, kao i obzirom na godine. Iste podatke imade i Rafael Levaković, koji je u opće samo ono pisao, što je za vrijeme svoga kratkotrajnoga zagrebačkoga kanonikata, od Vinkovića doznao. Najstariji pisac prošlosti zagrebačke biskupije Ivan gorički arhidakon, kojemu se pripisuje sastav najstarijih kaptolskih štatuta, nije o rezidenciji zagr. biskupa u opće ništa napisao, a i one historijske bilješke na početku kaptolskih statuta, dokazuju, da nije nastojao točne historijske bilješke pisati, jer u povijesti ugarskih kraljeva imade dosta bilježaka, koje je izdavač statuta morao korigirati, a u redosledu prvih zagr. biskupa se vidi, da je samo ono pisao, što mu je po tradiciji poznato bilo, što dokazuje njegova opaska, »sed non adhuc reperitur vivens qui recordaretur de ipso«, a na drugom mjestu se vidi, da si nije ni dao mnogo truda,

---

13 Arkiv jug. akad. Kovachevich: Cathalogus Praesulum Zagsium rukopis sign. II. a. 70. list 25/2.

14 Jagić, Arkiv XXX. III. god. 1912., Šišić, Priručnik str. 40.

15 Arkiv jugosl. akademije, Rukopis Benedikta Vinkovića: Notitiae Episcopatus nec non Episcoporum Eccl. Cathedr. Zagrab. Signatura, III. d. 110.

da prema opstojećim poveljama objektivnu istinu napiše, jer u istom redosledu prvih biskupa piše: »Stephanus primus, hujus littere apparent apud aliquos in ecclesia maiori, sed tempora eius regiminis non sunt nota adhuc, nisi melius perspicerentur privilegia ecclesie in quibus sine dubio posset apparere.[16] O zagrebačkom kanoniku Kovačeviću, koji je bio najplodniji i najsavjesniji pisac prošlosti zagrebačke biskupije, ma da je i on kojiput nehotice netočnosti napisao, sam već prije priopćio, što je napisao o rezidenciji zagrebačkih biskupa. Kanonik Gjuro Marčelević, sastavio je regesta kaptolskih spisa, od g. 1233. do 1693. Ali nije ništa o rezidenciji biskupa napisao, ako nisu njegove misli o rezidenciji zagrebačkih biskupa priopćene u Krčelićevoj povjesti zagrebačke biskupije u članku pod poglavljem VII. »De Residentia Episcoporum Zagrabiensium«,[17] budući, da Krčelić sam piše, kako ga je g. 1740. dok je još bio župnikom u Selima, pozvao k sebi kanonik Marčelević, te predao mu svoje djelo o povijesti crkve zagrebačke sa zamolbom, da to djelo dovrši pod naslovom: Historiarum ecclesiae Zagrabiensis.[18]

U poglavlju VII. povijesti zagrebačke biskupije napisao je Krčelić dosta opširnu raspravu, »De Residentia Episcoporum Zagrabiensium«, ali se ne može znati, što je od te rasprave mnijenje Marčelevića, štoli od Krčelića, pošto, kako je gore rečeno sam Krčelić priznaje, da mu je Marčelević g. 1740. predao svoje djelo o povijesti crkve zagrebačke sa zamolbom, da to djelo Krčelić dovrši i pod naslovom: Historiarum ecclesiae Zagrabiensis etc. publicira.

Ta je rasprava prilično nejasna, jer u njoj Krčelić mnogo govori »de castro regio« i tvrdi, da je castrum regium stojao na onome mjestu, gdje se danas nalazi biskupske palače južni dio, dakako samo u manjem opsegu. Za kanonike tvrdi, da su stanovali u gornjem gradu, pak da se je onaj dio gornjega grada, koji leži na istočnoj strani zvao »Popovszka Vullicza«. Krčelić navodi Ritterovo mnijenje, koji tvrdi uslijed nekih Vinkovićevih bilježaka, da je stari castrum razrušen bio, kada se je katedrala utvrdivala novim tornjevima. Stara rezidencija biskupska, tvrdi Krčelić, bila je mala (perexigua) pak to je i bio uzrok da je sv. Augustin zagr. biskup sagradio za redovnike Dominikance, kojemu je redu i sam pripadao, samostan, u kom je običavao i sam stanovati. Buduć su potonji zagr. biskupi ponajvećma izdavali svoje povelje u Čazmi, Dubravi i Ivaniću, ma da su neke izdane i u Zagrebu, to je vjerojatno, da je biskupska rezidencija bila u blizini kraljevske tvrđave, ili u samoj kraljevskoj tvrđavi, kao što je to bio slučaj u opatiji Topusko, gdje je cistercitski opat rezidirao »in Castro Regio«.

---

16 Tkalčić, Mon. Epatus, Zagr. Tom. II. pag. 4—7.

17 Kercselich, Historiarum Cath. Ecclae Zagr. Partis Primae Tomus I. pag. 40.

18 Kerčelić, Annuae Uvod pag. IV. i XXXVII.

Da je za vrijeme biskupovanja Osvalda (1466.—1499.) opstojala zgrada biskupske rezidencije u Zagrebu, o tome pruža nesumnjiv dokaz njegova povelja od 20. augusta 1476. u kojoj veli: Nos etiam primum curiam nostram zagrabiensem... erigere et construere... coacti et compulsi sumus. S. c.[19] Dali je ta rezidencija bila istovjetna sa zgradom »arx regia«, koju su tekom vremena biskupi po malo okupirali, kako Krčelić drži, dok ju nije kralj Matija biskupima otpustio, nakon što je navodno u gornjem gradu kraljevsku palaču sagradio, a zatim kralj Vladislav definitivno zagr. biskupima poklonio, to nije stalno poznato.

Svi ovi navodi temelje se na spisima, koji se nalaze u kaptolskom arkivu, u kojima biskup Vinković, koji je imao dugotrajne pravde sa zagr. Kaptolom nastoji dokazati, da kaptol u opće nije imao nikakovo pravo na zemljišta u blizini crkve, pak za dokaz istinitosti svojih tvrdnja navodi, kako su kanonici u gornjem gradu stanovali, te iznesao tvrdnju, da se je neka ulica u gornjem gradu Popovska ulica zvala. O tome imenu u savremenim listinama dosada nisam našao traga, pak mislim, ako se je taj naziv u opće kada spominjao, to on potiče iz onoga vremena, koje opisuje povelja grada Zagreba 3. Oktobra g. 1469. kada su zagr. kanonici od straha pred turskom provalom u Zagreb, sklonili se u utvrđeni gornji grad, jer Kaptol još tada nije utvrđen bio. Isto se je tako jedan dio zagr. kanonika sklonio u utvrđeni gornji grad, za vrijeme građanskoga rata između Ferdinanda i Ivana Zapolje. A bilo je možda u još starije doba drugih zgoda, kada su kanonici morali bježati radi progona svojih biskupa u gornji grad, kao primjerice za biskupa Stjepana I. i Ivana I. Ne stoji niti ona tvrdnja biskupa Vinkovića, koju u svojoj pravdi sa Kaptolom navodi, da kanonici nisu u prastaro doba imali svoj teritorij na kaptolu, jer već najstariji kaptolski statuti od g. 1354. vele, da na kaptolu opstoje od prastarih vremena kurije prepozita i lektora, »quia ille due curie ipsis dignitatibus inveniuntur annexe ab antiquo.«[20]

Napokon piše Krčelić, da je kralj Matija darovao staru kraljevsku tvrđu (Castrum regium) zagrebačkim biskupima za rezidenciju. Kralj Vladislav, koji je naslijedio Matiju piše kaptolu onom prigodom, kada mu javlja, da je imenovao Luku zagrebačkim biskupom: »Cui inter alia negocia nostra expedienda injunximus, ut ecclesiam zagrabiensem diu multumque neglectam, ac eciam palacium ac domum episcopalem reformare et restaurare debeat Et ne tam solemnis ecclesia, cum tantis expensis ad laudem dei fundata per incursus Turcarum possit aliquando destrui, commisimus eidem domino Lucae, ut non solum prefatam ecclesiam et domum episcopalem reformet, sed d e s t r u c t o v e t e r i c a s t r o, juxta predecessorum nostrorum indulta, multis et aliis novis propugnaculis, meliori ordine, quo fieri poterit fortificet.«[21]

[20] Tkalčić, Mon. Epatus Zagr. Tom. II. pag. 17.

[21] Tkalčić, Mons. Epatus Zagr. Tom. III. 6.

Uslijed skore smrti biskupa Luke, koji je umro već g. 1511. nije on dospio sve izvršiti, što mu je kralj naručio, pak je iza njega ostrogonski nadbiskup i kardinal Toma Bakač, koji je bio više godina gubernator zagr. biskupije, novcem, koji je namro biskup Luka, utvrdio katedralnu crkvu. Draždanska slika kaptolske tvrđave pokazuje stanje utvrde katedralne crkve, a zgrada koja zauzimlje oko peti dio južnoga obrambenoga zida, sa dva prozora fronte, je bila biskupska palača, u kojoj je u prizemlju bila uključena i kapela sv. Stjepana prvoga mučenika.[22]

Navodno je tu kapelu sagradio biskup Stjepan II. ako ista možda nije i starijega datuma, jer su kraljevske tvrđave obično imali i kapele.

Ma da je u prvoj polovini XVI. stoljeća biskupski dvor unutar tvrđave katedralne crkve utvrđen bio, to je ipak biskup Šimun (1518.—1543.) volio u onim burnim vremenima građanskoga rata između Ferdinanda i Ivana Zapolje stanovati u svojim kaštelima Dubravi i Čazmi, i to tim više, što je sam veoma mnogo aktivno sudjelovao u tim borbama.

Godine 1526. piše biskup Šimun iz Čazme kaptolu, da mu pošalju nekoliko uglednijih kanonika dignitara, među kojima spominje Andriju rozonskoga biskupa, koji je bio podjedno njegov sufragan i vrbovački arhiđakon, da uslijed primljenih pisama kraljice i palatina, kakova je valjda i kaptol primio, vijećaju o nasljedstvu ispražnjenoga prijestolja, nakon mohačke bitke, u kojoj je poginuo kralj Ljudevit II. Na Cetinu izabran je kraljem Ferdinand, a nekoliko dana iza toga u saboru održavanom u Dubravi Ivan Zapolja, a tada nastade višegodišnji građanski rat između obih pretendenata i njihovih sljedbenika. Nasljednici biskupa Šimuna u opće nisu u zagr. biskupiji rezidirali. Za biskupovanja u zagrebačkoj biskupiji Pavla Gregorijanca, (koji kao biskup u opće nije u zagr. biskupiji rezidirao, jer je sve vrijeme zagrebačkoga biskupovanja bio zabavljen sastavljanjem zakonika Quadripartitum) zauzeli su Turci 1. Augusta 1552. biskupsku tvrđavu Čazmu, a tom su prilikom i Dubravu požarom uništili, tada je biskupiji ostao samo Ivanić, pak je od onoga vremena postala redovita rezidencija zagrebačkih biskupa Zagreb.

U vrijeme borbe o kraljevsku ugarsku krunu između Ferdinanda habsburškoga i Ivana Zapolje, bio je kler Kraljevine Hrvatske, ili kako se je onda zvalo, Slavonije podijeljen u dvije stranke. Zagr. biskup Šimun sa 19 kanonika pristajao je uz Ivana Zapolju, Gornji grad sa 9 kanonika uz Ferdinanda. Obje su stranke ratovale, te je vojska obih pretendenata uništavala protivničke posjede i njihove kuće. Budući je taj građanski rat trajao više godina, to je razumljivo, da su kanoničke kurije obijuh stranaka uništene bile.

---

[22] Vidi kod Klaića sliku u brošuri Zagreb.

Za to doba priopćuje ne doduše savremenik, Pavao Riter Vitezović, da je čuo pripovjedati od biskupa Vinkovića, kako su kanonici pristaše Zapolje uz katedralnu crkvu i tvrđavne zidove crkve i biskupske palače improvizirali za silu zakloništa, u koja su se sklonili, prigodom navale Ferdinandove vojske, jer su u onim prilikama uvidjeli, da im je uzaludan posao popravljati pogorjele i uništene kurije, pošto je svaki čas prijetilo ponovno uništenje. Krčelić u svojoj povjesti zagr. crkve (str. 221) spominje neku povelju kralja Ferdinanda, u kojoj se veli: »Prefecto praeter Universa Ecclesiae Zagrabiensis Bona, uti ex superioribus videre est, Lacerata direpta, Ipsas etiam Decimas, negatas fuisse, tot Ferdinandi mandata testantur. Sic: 1533. I-ma Maji Viennâ, Jubet Ferdinandus: Ut cum Canonicorum Domus, funditus combustae essent, iiqve incertis Sedibus vagarentur, Turrim Capituli cum Domo et horto, in Civitate superiori sita, custodiant.«

Isto tako opisuje zdvojno stanje kaptola Tomo Kovačević (kanonik od 1694.—1724.) u svojem rukopisu II. a. 70. strana 106) kada veli: »At longe major rerum jactura fuit Collegy Sacerdotum Arci proxime adjacentium, in qvos Odio Episcopi, hostis igne saeviendo, universas eorum Domos et curias in cineres, ipsamque eorum totam aream in miserandam vastitatem redegerat, die 15. July ita, ut sequenti die dispersi hinc inde Canonici comigrare necesse habuerint, et usqve ad annum 1534. in albo nostro qvilibet annus habetur notatus a n n u s t r i b u l a t i o n i s: seqventi tandem qvinto (1535) sic habet: i n c i p i t a n n u s r e m i s s i o n i s: p a c e m p o l l i c e t u r. C a p l u m r e f o r m a r i c o e p t u s. I t e m h o c a n n o f a c t a e s t u n i o i n t e r f r a t r e s f a c t i o s o s.

Kanonici pristaše Zapolje, odnosno biskupa Šimuna su provizorno stanovali unutar utvrde katedralne crkve i biskupskoga dvora, jer opstoji popis onih kanonika, koji su se sklonili u gornji grad, a ti su bili Andrija Zalatnoki, posvećeni rozonski biskup, te biskupov generalni vikar, Petar Granja, lektor, Franjo dubički arhidakon doktor prava, Petar Ripač, Grgur iz Trogira Bartol Klokoč, Blaž Bogdaša, Gjuro Granja, i Krištofor organista. Buduć je biskup Šimun, u svojoj nepromišljenosti i političkoj strasti, neke od ovih kanonika skinuo sa kanoničke časti, te naložio, da im se uskrate prihodi, to su ti kanonici posudili od Gašpara Pastora 150 forinti, da se uzmognu prehraniti za vrijeme progona, pak su isti kako Pastor izjavljuje 10. VI. 1547. taj dug povratili. Kada je biskup Šimun priznao kraljem Ferdinanda, vratili su se po biskupu skinuti kanonici opet u kaptol, a kanonici, koje je svojedobno imenovao na mjesta skinutih kanonika su nestali iz kanoničkoga zbora.

G. 1540. izdao je biskup Šimun konstituciju, za koju Kovačević kaže, da je publicirana »fors conscientia (Episcopi) stimulatus qvod eorum desolationi non modicam causam praebuisset seqventi eos diplomate consolari voluit«, kojom određuje, da skloni kanonike na

gradnje kurija, koje su za građanskoga rata uništene, da svaki kanonik, koji sagradi kuriju za života a i testamentarnom odredbom dobije od svoga nasljednika polovicu potrošene za gradnju svote, dočim druga polovica pripada crkvi. Valja znati, da su starije konstitucije određivale, da sva svota potrošena za gradnju kurije iza smrti kanonika pripada crkvenoj blagajni. U toj se povelji podjedno određuje, da sve zgrade, koje su za vrijeme građanskoga rata između godina 1527. do 1534. privremeno sagrađene unutar utvrda katedralne crkve, pripadaju biskupu. U konstituciji se veli: »(Domus) quae in Arce Episcopali per Canonicos constructae fuerunt, quae succesu temporis Exclusis Canonicis in potestatem et usum Episcoporum transierunt.« Ova stavka jasno dokazuje, navod Ritera Vitezovića, da su kanonici u vrijeme nužde stanovali u privremenim barakama unutar crkvene tvrđave, a podjedno utvrđuje, da su zagr. biskupi osim svojih rezidencija na posjedima imali i rezidenciju u Zagrebu, uz katedralnu crkvu, koja je dakako u doba biskupa Šimuna još mala bila, kada su provizorna stanja kanonika za svrhe biskupske rezidencije okupirana bila.

U doba građanskoga rata, za biskupa Šimuna, kada su se borili Ferdinand habsburški i Ivan Zapolja za ugarsku krunu, je rezidencija zagrebačkih biskupa tako stradala, da je Šimunov nasljednik biskup Nikola Olah umah na početku svoga biskupovanja 1. Maja g. 1544. izdao dekret: »ut ex rebus argento et auro Ecclae ejusmodi sumè necessarium opus perficiatur: q v i a a u r u m, inqvit, h a b e t E c c l a, n o n u t s e r v e t u r, s e d u t n e c e s s i t a t i b u s s u c c u r a t u r.« Ova bilješka Kovačevićeva, najbolje ilustrira jadno stanje rezidencije zagr. biskupije iza građanskoga rata, nakon smrti biskupa Šimuna.

Biskupu Petru Domitroviću (1611. do 1628.) bijaše biskupski dvor, kako ga prikazuje draždanska slika pretijesan, pak je prigradio malenom dvoru onaj dio do zapadne kule, ali požar od 27. Maja g. 1624. je zgradu tako oštetio, da nije Domitrović tamo mogao stanovati, te se je nakon požara preselio u tada vakantnu kuriju velikoga prepozita.[23]

Nakon smrti biskupa Vinkovića, morala je biskupska rezidencija veoma zapuštena biti, jer je kanonik Tomo Kovačević, koji je kanonikovao od g. 1694. do 1724. u svojoj povijesti zagr. biskupa u rukopisu (II. a. 70. pag. mog tipkopisa 150) »Notat autem Riter literas Confirmatorias Bogdani eâ obligatione circumscriptas fuisse, ut Bogdan ad reparationem Curiae Eppalis, ultra ad qvod jure teneretur flor. Rhen. trecentos qvotannis impendat, neqve fructus faciat, donec ejusdem indigentiae satisfactum dignosceretur.«

Drugi požar 28. Marta 1645. je taj biskupski dvor do temelja uništio. Tada je biskupovao Martin Bogdan (1643.—1647.), a taj je biskup za nuždu popravio dvor, pa sve da je taj dvor bio ne-

[23] Arkiv jugosl. akadem. Chron. bonon. signatura IV. c. 8. pag. 117.

znatan i neugledan, ipak se nasljednici nisu pobrinuli, da sagrade veći ugledniji dvor, te su *u tom dvoru stanovali* svi biskupi, do Gjure Branjuga (1723. do 1748.) samo je Petretić biskup. dvor, dao crijepom pokriti,[24] Branjug je sagradio veličanstvenu palaču, koja još danas stoji. O tome je napisao Branjugov životopisac Krčelić: »Immo amplam hanc, quam vides, episcopalem residentiam universam quanta est e fundamentis erexit, cum prior, quam reperit, exigua et pervetusta fuisset, mobilibus ornavit, quae sola quam illius mereatur memoriam eloquatur.«[25]

Prema tim podacima, koje sam sabrao o rezidenciji prvih biskupa, pak sve do biskupa Branjuga, mislim da mogu zaključiti, da su prvi zagr. biskupi vodili »vitam communem«, barem kojih 100 godina; za kojega biskupa je taj zajednički život prestao, to se u pomanjkanju podataka iz onoga vremena, dakako nemože tvrditi. Čini se međutim, da je oko g. 1200. već prestao zajednički život biskupa, sa svojim pomoćnim klerom, odnosno sa kanonicima. Od XIII. stoljeća, do polovine XVI. vijeka su zagr. biskupi većinom stanovali, na svojim utvrđenim posjedima Čažmi, Dubravi i Ivaniću, kako to nedvojbeno dokazuje mnogobrojne povelje izdavane u tim mjestima, kao i sudsko uredovanje biskupa. Do vremena biskupa Franje baruna Klobusiczky-a nije biskupijom upravljao sam biskup, već arhidakoni, koji su sve upravne poslove svojih arhiđakonata vodili, biskup je bio tek druga instancija u upravi biskupskih poslova. Imade više slučajeva, da njeki biskupi nisu nikada u zagr. biskupiji boravili, jer su ih poslovi službe kraljevskih kancelara uz kraljevski dvor trajno vezali, ili su uredivali Quadripartitum, kao Pavao Gregorijanec, njeki su bili izaslanici kraljeva u rimskoj kuriji ili pouzdanici kraljeva na crkvenim saborima. G. 1749. IX. kolovoza je biskup Klobušicki objavio Kaptolu, da za upravu biskupije utemeljuje konsistorijalno vijeće, te je predsjednikom imenovao svoga generalnoga vikara Vuka Kukuljevića, a prisjednicima istoga Kanonike Adama Stepanića, Josipa Pogledića, Nikolu Magdića, Gjuru Reša, Josipa Galjufa, Baltazara Krčelića, bilježnikom je imenovao kanonika Pavla Šikutena a Gjuru Malenića fiskom. Svi konsistorijalci imali su plaću.[26]

Za točno ustanovljenje rezidencije zagrebačkih biskupa, bilo bi potrebno proučiti sva pisma, povelje, privatne listove zagrebačkih biskupa te ustanoviti, gdje je to moguće u kojem su mjestu i u koje doba pisani, a pošto nisam u stanju sve to konstatirati, već su mi poznata samo pisma, koja su publicirana, to priopćujem rezultat, koji sam do sada mogao ustanoviti.

Priopćujem pako sve povelje, koje su publicirane te se je dalo ustanoviti gdje su i kada pisane, kao i mjesta i datumi sudovanja biskupa bilo u crkvenom ili gospodarskom uredovanju.

---

[24] Farlatti: Illyr. sacrum V. 580. 21 c) l. c. 581.

[25] Karcselich, Annuae, pag. 19.

[26] Tkalčić, Mon. Epatus, Zagr. Uvod, pag. V.

1. Zagr. biskup Ladislav (1326.—1343.) obdržavao je sudbenu raspravu proti buntovnim predijalistima 10. travnja 1336. u Čazmi.[26]

2. Biskup Stjepan, II. (1225.—1247.) izdaje povelju o zakladi kanonika Pankracija, koji daruje zemljište Krogh za altariju, Povelja iz g. 1235. bez oznake mjesta izdanja.[27]

3. Augustin, o podavanju Cisterita, za otok sv. Jakopa. Povelja izdana u Zagrebu na blagdan blaženoga Mihalja g. 1315.[28]

4. Biskup Jakop, (1343.—1348.) podijeljuje zagr. kaptolu patronat župe sv. Ivana u Novoj Vesi, gdje je gorički arhidakon Ivan sagradio crkvu. »Datum Zagrabie, die sexta mensis decembris. A. D. 1347.«[29]

5. Biskup Nikola (1350.—1356.) imenuje župnike sv. Ivana u Novojvesi, svojim špecijalnim kapelanima. Datum 17. mensis maii, A. D. 1351.[30]

6. Biskup Jakop, (1343.—1348.) određuje globu od 3 marke, koji kanonike, pogrdnim riječima vrijeđaju, »Datum 13. mensis marcii A. D. 1348.«[31]

7. Biskup Ladislav, (1326.—1343.) izdaje odredbu o odnošajima podanika prema njihovim gospodarima. Datum in Iwangh, in festo b. Barbare virginis A. D. 1340.[32]

8. Biskup Ladislav, (1326.—1343.) potvrđuje neku kapt. konstituciju.« Datum in castro nostro novo de Iwanch, in festo exaltationis sancte crucis. A. D. 1337.«[33]

9. Biskup Stjepan II., (1227.—1247.) daruje kaptolu neke prihode. Bez oznake mjesta izdanja povelje. A. D. 1227.[34]

10. Biskup Stjepan II. daruje kaptolu desetinu županije Podgoria, A. D. 1235. bez oznake mjesta izdanja povelje.[35]

11. Stjepan II. zagr. biskup, (1237.—1247.) vraća kaptolu po nekom predšastniku oteti predjel Varaždinske Toplice, za otetu Vugru i Zelinu daje mu Podgorje i dva otoka na Savi poklanja kaptolu 300 kabla vina, četiri jutra zemljišta, četiri podanika, i svoju kuriju u blizini crkve sa sjeverne strane, sa ribnjakom uz kuriju, jer je ista prije bila vlasništvo kaptola, od vremena utemeljenja crkve. A. D. 1237. bez oznake mjesta izdanja povelje.[36]

12. Zagreb. biskup Antun, (1287.—1287.) vraća zagr. kaptolu pravo imenovanje prebendara, kod stolne crkve, kojim se je njegov

---

[27] Tkalčić, Mon. Epatus, Zagr. Tom. II., pag. 130.
[28] Tkalčić, Mon. Epatus, Zagr. Tom. II., pag. 139.
[29] Tkalčić, Mon. Epatus. Zagr. Tom. II., pag. 142.
[30] Tkalčić, Mon. Epatus, Zagrb. Tom. II., pag. 144.
[31] Tkalčić, Mon. Epatus Zagr. Tom. II., pag. 145.
[32] Tkalčić, Mon. Epatus. Zagr. Tom. II., pag. 25.
[33] Tkalčić. Mon. Epatus. Zagr. Tom. II., pag. 32.
[34] Tkalčić, Mon. Epatus. Zagr. Tom. II., pag. 59.
[35] Tkalčić, Mon. Epatus Zagr. Tom. I. pag. 75. odnosno 32. l. c. p. 75.
[36] l. c. p. 77.

predšastnik Timotej nepravedno služio bio. »Datum Zagrabie, in octavis s. Michaelis A. D. 1287.«[37]

13. Zagr. biskup Ivan (1288.—1295.) dosuđuje neki otok na Savi zagr. Kaptolu. »Datum Zagrabie quinta feria proxima post octavas festi purificationis virginis gloriose. A. D. 1280.«[38]

14. Zagr. biskup Mihalj (1296.—1303.) dozvoljuje prodaju neke zemlje kod posjeda Vugre. »Datum Zagrabie in festo beatorum martyrum Fabiani et Sebastiani. A. D. 1297.«[39]

15. Isti zamijenjuje svoje zemljište u Vaški sa zemljištem Tubinom, koje su uživali vaškanski kanonici. »Datum in Posgauar (valjda Požega) in festo b. Egidii abbatis. A. D. 1297.«[40]

16. Isti bez oznake mjesta i godine, zabranjuje zagr. kaptolu podavati živeža, medvedgradskomu kastelanu Janinu.[41]

17. Zagr. biskup Ivan (1288.—1293.) potvrđuje ivanićkim duvnama darovnicu svoga predšastnika Stjepana II. »Datum in Iwanch. A. D. 1288.«[42]

18. Zagr. biskup Augustin (1303.—1322.) o prihodu samostana sv. Jakopa. »Datum Zagrabie in festo beati Mychaelis. A. D. 1315.[43]

19. Isti određuje, da ubojice imadu arhiđakonu platiti marku. »Datum Zagrabie in festo inventionis s. crucis. A. D. 1316.[44]

20. Ladislaus (1326.—1343.) o vršenju službe božje. »Datum Zagrabie kalendis januarii. A. D. 1329.«[45]

21. Isti određuje kako se imadu zajednički kaptolski prihodi dijeliti. »Datum Zagrabie feria secunda proxima post octavas Epyphanie. A. D. 1329.«[46]

22. Isti nalaže kaptolu, da povećavaju predije podanicima, i u dobrom stanju uzdržavaju. »Datum Chasme, feria 3. proxima ante festum bb. Cosme et Damiani martirum. A. D. 1336.«[47]

23. Isti potvrđuje kaptolsku konstituciju, o podavanju kaptolskih prihoda. »Datum in castro nostro novo de Iwanch, in festo exaltacionis s. crucis. A. D. 1337.«[48]

24. Isti propisuje odredbe o vinogradima. »Datum in Iwanch in festo b. Barbare virginis. A. D. 1340.«[49]

25. Jakop zagr. biskup, (1343.—1348.) podijeljuje pravo patronata zagr. Kaptolu za župu sv. Ivana u Novojvesi. »Zagrabie, die sexta mensis decembris. A. D. 1347.«[50]

26. Isti određuje kazne proti svadljivim kanonicima i svećenicima. »Datum die terciodecimo mensis marcii. A. D. 1348.«[51]

---

[37] l. c. p. 219.
[38] l. c. p. 224.
[39] l. c. p. 238.
[40] l. c. p. 239.
[41] l. c. p. 240.
[42] l. c. p. 223.
[43] l. c. p. 90.
[44] l. c. p. 91.
[45] l. c. p. 133.
[46] l. c. p. 134.
[47] l. c. p. 149.
[48] l. c. p. 151.
[49] l. c. p. 157.
[50] l. c. p. 193.
[51] l. c. p. 195.

27. Zagr. biskup Nikola (1350.—1356.) imenuje novoveške župnike svojim specijalnim kapelanima. »Datum 17. mensis maii. A. D. 1351.«[52]

28. Stjepan III. zagr. biskup. (1356.—1375.) o utemeljenju oltara bl. Marije Magdalene u katedralnoj crkvi. »Datum Zagrabie, sabbato proximo ante octavas festi b. Stephani regis. A. D. 1357.«[53]

29. Isti, izdaje konstituciju o djelima vjerodostojnosti svoga kaptola. »Datum Chasme, in festo depositionis s. regis Ladislai. A. D. 1364.«[54]

30. Demetrius zagr. biskup, (1376.—1378.) Novoveški župnik, i samostanci u Remetama, zamijenjuju neku zemlju, vrhu čega izdaje Demetrij povelju. »Datum secundo die festi assumpcionis virginis gloriosae. A. D. 1376.«[55]

31. Zagr. biskup Pavao Horvat (1379.—1387.) o utemeljenju bratovštine u zagreb. crkvi za pokojne. »Datum in festo b. Michaelis. A. D. 1380.«[56]

32. Zagr. biskup Ivan Smilo (1387.—1397.) izdaje povelju o raspravi, koju je imao sa zagr. Kaptolom. »Zagrabie septima octobris. A. D. 1391. l. c. 326.«[57]

33. Zagr. biskup Eberhard Alben, (1397.—1406.) vraća Nikoli Pravdici tri šetališta Banje Sela i vinograd. »Datum Zagrabie in festo b. Mathei. A. D. 1398.«[58]

34. Isti daje neke odredbe glede Medvedgrada. »Datum in Dombro festo SS. Cosmae et Damiani. 1399.«[59]

34. Isti. Daruje zagr. prebendarskom zboru desetinu. »Datum Zagrabie secundo die festi Epiphanie. A. D. 1401.«[60]

36. Isti, izdaje povelju, uslijed koje mogu kanonici, koji sagrade kuriju, sa polovinom vrijednosti kurije testamentarno slobodno raspolagati. »Datum Zagrabie in festo Valentini martiris. A. D. 1402.«[61]

37. Isti obavješćuje općinu gornjega grada o uplati 40 maraka. »Datum Zagrabie in festo SS. Trinitatis. A. D. 1405.«[62]

38. Andrija (1408.—1409.) potvrđuje Eberhardovu darovnicu prebendarima. »Datum Zagrabie, sabbato proximo post festum visitationis virginis gloriose. A. D. 1409.«[63]

---

[52] l. c. p. 199.

[53] l. c. p. 214.

[54] l. c. p. 233.

[55] l. c. p. 254.

[56] l. c. p. 293.

[57] l. c. p. 328.

[58] l. c. p. 399.

[59] l. c. p. 60.

[60] Tkalčić, Mon. Civ. Zagr. Tom. II. p. 3.

[61] l. c. p. 6.

[62] l. c. p. 9.

[63] l. c. p. 16.

39. Eberhard (1409.—1420.) utemeljuje altariju. »Datum Zagrabie in festo b. Margarethe virginis. A. D. 1414.«[64]

40. Isti. Prebendari moraju davati »Quartam canonicam« od testamentarnih ostavina, župniku pokojnika. »Datum Zagrabie, in festo b. Valentini martyris. A. D. 1417.«[65]

41. Ivan Alben zagr. biskup (1420.—1433.) izobćuje Grečane, radi nasilja počinjenih na kaptolu. »Datum et actum Chasme, nostre zagrabiensis diocesis, in curia seu domo habitacionis nostre et nostro episcopali pallacio domus eiusdem, die lune, septima mensis septembris A. D. 1422. indiccione XV. hora terciarum quasi.«[66]

42. Isti daruje prebendarima desetinu. »Datum Zagrabie, in festo b. Bartholomei. A. D. 1427.«[67]

43. Isti. Prebendari se lišavaju dužnosti plaćanja. »Quarte canonice. Zagrabie I. januarii 1428.«[68]

44. Benedictus zagr. biskup, (1440.—1454.) potvrđuje kaptolu pravo testiranja. »Datum Zagrabie in palacio nostro episcopali, solite nostre habitacionis, in festo circumcisionis Domini. A. D. 1446.[69]

45. Isti. O kanonskoj četvrtini. »Datum et actum in predicta sacristia interiori, 29. die mensis maii, 1452.«[70]

46. Isti. Odobrava kaznu proti Sloterčku. »Datum Cilie in festo visitacionis b. Marie V. A. D. 1454.«[71]

47. Osvald zagr. biskup, (1466.—1499.) dozvoljuje kaptolu, da se ogradi obrambenim zidom. »Datum Zagrabie in palacio nostro episcopali in festo b. Stephani primi regis Hungarie. A. D. 1476.«[72]

48. Isti imenuje svoga brata Alfonza zagrebačkim prepozitom. »Ex Chasma feria tercia post f. Ambrosii A. 1499.«[73]

Poznato je, da je biskup Osvald umro u Čazmi, te obstoje i računi njegovoga sprovoda i prevoza pokojnikovoga tijela u Zagreb.[74]

49. Osvald pravi oporuku. »Anno 1499. 15. aprilis Časmae.«[75]

50. Luka zagr. biskup (1500.—1511.) imenuje Stjepana zagreb. kanonikom. »Ex curia nostra Ivanich in profesto Barbare V. et M. 1500.«[76]

---

[64] l. c. p. 19.
[65] l. c. p. 23.
[66] l. c. p. 40.
[67] l. c. p. 62.
[68] l. c. p. 67.
[69] l. c. p. 198.
[70] l. c. p. 224.
[71] l. c. p. 243.
[72] l. c. p. 376.
[73] l. c. p. 516.
[74] Marčelević, Regesta Rukopis str. 215.
[75] Tkalčić M. C. Z. T. II. p. 516.
[76] Tkalčić, M. C. Z. T. III. p. 10.

51. Isti. Nalaže kaptolu, da se izdadu prihodi zagreb. prepozitu. »Ex palacio nostro chasmensi in festo nativitatis b. v. Marie 1911.«[77]
52. Isti imenuje kantorom i zagr. kanonikom svoga brata Serafina. »Datum in palacio nostro chasmensi feria quinta proxima post dominicam Oculi. A. D. 1502.«[78]
53. Isti ustanovljuje altariju »Os justi«. »Datum in arce nostra Chasmensi prima die aprilis A. D. 1505.«[79]
54. Isti. Kanoniku Antunu iz Međurečja, imadu se izdati prihodi. »Ex arce nostra chasmensi infesto b. Cecilie V. et M. 1505.«[80]
55. Isti lišava Stjepana kanonikata i lektorata. »Datum in arce nostra Chasmensi prima mensis marcii. A. D. 1501.«[81]
56. Isti. Stjepan de Bačin izjavlja pred biskupom Lukom, da je falzificirao list gospodina Baltazara de Alap. Zagrabiae I. novembris, 1508.«[82]
59. Isti, kori kaptol koji priječi arhidakonu Ivanu useliti se u kuriju, koju je svojim troškom sagradio. »Ex arce nostra chasmensi in vigilia s. Petri et Pauli A. A. D. 1510.«[83]
60. Thomas Aeppus et Card. Gubernator Eppatus Zagr., odobrava neku povelju biskupa Luke, da Antun iz Kutine sagradi za prebendarsku altariju umjesto stare ruševne novu kuću. »Datum in arce chasmensi seria quarta post septuagesimae 1510.« Ovu prvobitnu odredbu biskupa Luke od g. 1510. potvrđuje gubernator Toma.[84]
61. Zagr. biskup Šimun I .Bakač de Erdeud, (1518.—1543.) proglašuje jubilarnu godinu. »Datum Zagrabie in festo Resurectionis domini. A. D. 1525.«[85]
62. Isti piše iz Čazme, dan prije blagdana sv. Martina, 1526. da izašalju k njemu iz gremija kaptola, neke odličnije članove, među kojima spominje Andriju rozonskoga biskupa svoga generalnoga vikara, da raspravljaju, uslijed pisma kraljice i palatina, kakova su pisma valjda i kanonici primili o izboru novoga kralja, iza smrti kralja Ljudevita na mohačkom polju.[86]
63. Isti piše kaptolu iz Dubrave, te ga kori radi neposluha i prezira njegove časti. »In contemptum dignitatis nostrae.«[87]
64. Isti nalaže Kaptolu pismom iz tvrđave Čazme, drugi dan iza blagdana sv. Ladislava, da u smislu štatuta kazni Bernardina

---

[77] l. c. p. 18.
[78] l. c. p. 18.
[79] l. c. p. 41.
[80] l. c. p. 48.
[81] l. c. p. 50.
[82] l. c. p. 72.
[83] l. c. p. 83.
[84] l. c. p. 95.
[85] l. c. p. 245.
[86] Marczellovich Reg. Ruk. kapt. arkiv. str. 277.
[87] l. c. p. 280.

Modruškoga jer je uvrijedio Andriju rozonskoga biskupa njegovoga sufragana, pogrdnim riječima, koje svi obzirom na njegovo dostojanstvo moraju štovati. Istodobno priopćuje Kaptolu, da je skinuo sa kanonikata Frigidina i Petra Rypača radi počinjenih raznih velikih zločina, te određuje, da Kaptol mora instalirati Jakova iz Požege, bolonjskoga licencijata i Pavla svećenika de Erdeud, koje je »motu proprio« imenovao kanonicima. A. D. 1529.[88]

64. Isti, koji ima sada naslov bana piše 1533. 31. Jula »ex Castello Dombrensi« o vojničkim stvarima kaptolu, te mu priopćuje da će im biti na pomoć u svakoj zgodi, samo ga moraju obavijestiti o potrebi. Sva je prilika, da je to pisao kanonicima svojim pristašama, koji su u ono doba kao i on pristajali uz pretendenta Ivana Zapolju.[89]

Nakon popisa svih dosada mi poznatih povelja, došao sam do sljedećeg rezultata:

1. U Zagrebu je izdano	23	povelja
2. Bez oznake mjesta izdano je . .	12	»
3. U Čazmi	17	»
4. U Dubravi	4	»
5. U Ivaniću	6	»
6. U Požegi	1	»
7. U Celju	1	»
Ukupno	64	povelja

Prema tomu računu se vidi, da su u Zagrebu izdane 23. povelje, dočim u Čazmi, Dubravi i Ivaniću 27 povelja, a naglašujem, uzme li se u obzir doba godine, da su zagrebačke povelje izdane većinom u ono vrijeme, kada su biskupi sa svojih selskih rezidencija o većim blagdanima dolazili u zagreb. katedralnu crkvu i svoje biskupske funkcije obavljali; dočim su u Čazmi, Ivaniću i Dubravi izdavane povelje u zimskim mjesecima, što dokazuje, da su tamo biskupi stalno rezidirali, a ne samo ljetovati dolazili. Naglašujem pako i to, da će bezuvjetno obstojati još mnogo drugih, do danas ne publiciranih biskupskih pisama pak kada i ta pisma budu poznata i kada bude ustanovljeno u kojim su mjestima pisana, moći će se još točnije ustanoviti, kako su zagr. biskupi do zauzeća krajeva gdje su im rezidencije bile po Turcima okupirane, to jest do godine 1552. stanovali.

Daljnji dokaz stanovanja zagrebačkih biskupa u Čazmi, Dubravi i Ivaniću vidim i u tome, što su poznata imena sufragana zagrebačkih biskupa u XIV. XV. i XVI. stoljeću, a sva je prilika, da ih je bilo i prije samo nam nisu njihova imena sačuvana.

Kako je već prije rečeno, zauzeli su i uništili Turci 1. Augusta 1552. Čazmu i Dubravu, a poslije toga nisu više zagrebački biskupi

[88] l. c. p. 284.

[89] l. c. p. 285.

u onim krajevima rezidirali, već su redovito u Zagrebu stanovali, u koliko su uopće u Zagrebu boravili. Dali je istinit Krčelićev navod, da je zagrebačka rezidencija biskupa bila nekadanji »castrum regium«, koji je napokon kralj Matija i njegov nasljednik Vladislav biskupima poklonio, to će se možda s vremenom moći ustanoviti.

Stalno je, da su početkom XVII. stoljeća zagreb. biskupi uz crkvu u zgradi na jugu utvrde katedrale stanovali, jer je biskup Šimun II. Bratulić biskupsku kuriju spojio sa katedralom hodnikom, koji je stojao do reštauracije katedrale koncem XIX. stoljeća. O tome piše Kovačević,[90] »Ut Successores sui commodiorem ad Basilicam accessum haberent, Episcopium illi solido ponte conjunxit A.º 1609.« Pod trećim prozorom južne pobočne lađe, bio je, odkako je ona građena, postranični ulaz u crkvu,[91] kuda su biskupi ulazili u crkvu. Tkalčić tvrdi, da je taj ulaz g. 1606. biskup Simeon Bratulić zazidati dao prizidav hodnik, kojim se ravno iz biskupskoga grada polazilo u stolnu crkvu. U drugoj polovini XVII. vijeka dao je Ivan Sakmardi, kraljevski namjesnik i protonotar kraljevine Hrvatske (umro 1664.) opet probiti taj ulaz, prizidavši mu kapelu, u koju postavi oltar sv. Ivana Krstitelja pred kojim je kašnje i pokopan bio. Sakmardijem postavljeni oltar sv. Ivana Krstitelja bio je ovdje sve do početka god. 1756. kada ga zamijeni novi i to oltar sv. Križa, podignut iz oporučnoga zapisa kanonika čuvara Gjure Reesa, . . . taj je oltar prigodom obnove crkve kada je kapelica odstranjena . . . poklonjen obnovljenoj staroj župnoj crkvi sv. Križa u Križevcima.

U arheološkom muzeju nalazi se kamen sa grbom biskupa Bratulića i napisom »Omnia ex alto«, koji se je nalazio uzidan u tom hodniku, te imade uklesanu godinu 1607. te je valjda te godine taj hodnik i sagrađen, pak će biti neispravan navod Kovačevića, koji tvrdi, da je taj hodnik biskup Bratulić sagradio 1609. kao što i Tkalčićev, da je hodnik sagrađen 1606. Bratulićev grb ima u gornjem dijelu štita, poznatu pavlinsku sliku, gavrana sa komadom kruha u kljunu, a u doljnjem jednorogog konja. Idući tim hodnikom iz biskupske palače, došlo se je na podium, sa kojega se je kamenitim stubama silazilo u crkvu, pak je tako biskup za kiše, snijega i bure došao posve zaštićen u katedralu. Osim toga se je sa toga podija unilazilo u biskupsku bogomolju, koja je bila u istoj visini kao i nasuprot stojeći kor za manje orgulje, koje su se redovito rabile, osim najvećih blagdana, kod svakdanje službe božje. Taj podium, sa skalinama u crkvu, biskupskom bogomoljom i hodnikom, koji je spajao biskupski dvor sa katedralom, sve to je odstranjeno prigodom restauracije, koncem XIX. stoljeća. Dali je to praktično, da se sada nadbiskup i njegova pratnja ulazeći u crkvu, naročito

[90] Arkiv jugosl. akademije, Rukopis Sign. II. a. 70., list 125.
[91] Tkalčić, Prv. crkva zagr. nekoč i sada p. 92. i 93.

u jesensko i zimsko doba izvrgava kiši, snijegu i hladnim vjetrovima, to je dakako sporedno pitanje, ali purifikacija štila, je to bezuvjetno zahtijevala, pak je svojedobno voditelju reštauracije crkve uspjelo, kao i štošta drugo, uputiti mjerodavne faktore, da se to iz katedrale izbaci.

Sjećam se jošte živahno, dok sam mali dječarac bio, kako je impozantan bio silazak kardinala i nadbiskupa Haulika, kada je sa svojom mnogobrojnom i slikovitom pratnjom dolazio sa visina, lijepim baroknim skalinama u katedralu, te kako smo sa pietetom pogledavali u biskupsku bogomolju u kojoj se je kardinal nalazio, te prisustvovao redovito službi božjoj i raznim crkvenim funkcijama, dapače i istim zornicama. Dakako, da u današnjim demokratskim vremenima, nisu razumljivi onodobni sredovječni nazori.

Kako je već prije spomenuto, biskup Petar Domitrović, (1611.—1628.) povećao je biskupsku rezidenciju do južnoga tornja, a podjedno je ponovio i uredio kapelu sv. Stjepana prvoga mučenika, ali je katastrofalni požar g. 1624. veoma oštetio biskupski dvor, koji je za silu ponešto popravljen, ali je morao biti u tužnom stanju, pošto g. 1638. piše biskup Benedikt Vinković (1637.—1642.) papi Urbanu VIII. »Magnae sunt mihi Expensae in Restauratione Residentiae Episcopalis, quae unam domum commodam non habet pro Residentia — Eppi. Zagreb.«[92]

U toj su rezidenciji zagr. biskupi stanovali skoro 100 godina, dok nije biskup Gjuro Branjug, (1723.—1748.) podigao sadanji monumentalni biskupski dvor.

Godine 1833. je biskup Aleksander Alagović (1829.—1937.) prizidao istočnoj fronti grada onaj dio dvora od četverouglastoga tornja do okrugloga, a čitavo južno krilo dvora obloži staklencima za cvijeće, te pretvorio istočni i sjeverni okoliš dvora, gdje su bile zamuljene grabe nekadanjih biskupskih valjda ribnjaka, najljepšom bašćom,[93] koja je još za nadbiskupa i kardinala Mihalovića široj publici otvorena bila, ali je oko g. 1870. publici zatvorena, pošto bje neki mali istočni dio biskupskoga vrta ustupljen gradskoj općini za proširenje Nadbiskupskoga trga, dočim je od preostatka toga vrta južniji dio rezerviran isključivoj uparobi nadbiskupa, a sjeverni predan bogoslovskom sjemeništu za uporabu klericima. Prigodom potresa g. 1880. je biskupska rezidencija dosta stradala, pak je i ona ponešto restaurirana, po graditelju nadsavjetniku Bole-u. Tom je prilikom odstranjen staklenik sa obih strana južne fronte palače, koji je dosta nagrdivao nadbiskupski dvor, samo je šteta, što je neki nezgrapni staklenik sagrađen sa istočne strane nadbiskupske bašće, koji sakriva najljepši dio palače, njezinu istočnu frontu. Još je veći barbarluk počinjen time, što je prvih godina XX. stoljeća najzapadniji dio nadbiskupskoga dvora naročito sa dvorišne

[92] Kukuljević, Prv. crkva zagr. u Zagrebu 1856., str. 66.

[93] l. c. p. 66.

strane tako adaptiran, da su odstranjeni krasni barokni lukovi te otvoreni hodnici upotrebljeni za proširenje stana podvornika a jugozapadnoj je kuli prizidana neka zgradurina, koju je graditelj nazvao »Loggia dei Lanzi« kao da se je sam hotio narugati djelu svoje fantazije. Bilo bi skrajnje vrijeme, da se to ruglo makne sa onoga mjesta.

Dok se na putu između katedrale i nadbiskupskoga dvora nalazi provizorna ograda, nije napadno da su posljednji lukovi sa zapadne strane zazidani, ali kada se bude jednoč ona ograda maknuti morala, tada će se opaziti ona arhitektonska pogriješka, koja je nastala na štetu ljepote palače, kada su ti lukovi sazidani, a već sada se vidi gadan nerazmjer zapadnih baroknih stupova prema istočnima, jer su stalci prvih 23, a drugih 75 centimetara visoki, što je uslijed toga nastalo, jer se je terrain oko zapadnoga obranbenoga zida i pred ulazom u crkvu dugotrajnim nasipavanjem za dobrih 50 centimetara podigao, a uslijed toga je zapadni dio katedrale i nadbiskupovoga dvora viši, pak se čini, da je crkva i nadbiskupski dvor u zemlju propao. Nadajmo se, da će možda ipak jednom doći na red i regulacija kaptola, a onda će se valjda te neurednosti ispraviti.

Neuspjela zakonita sekularizacija jednog madžarskog biskupa g. 1573.

Dr. D. Kamber.

Ovo što ću iznijeti, nadam se, da pruža ipak veću i realniju korist od pukog užitka, koje čovjekovoj radoznalosti pribavljaju pikantne historijske činjenice. Radi se o jednom biskupu, koji je u ona divlja i zakovitlana vremena prvog protestanskog prodora htio da se sekularizuje i oženi — z a k o n i t o i u tu svrhu poslao molbu s preporukama papi Grguru XIII. Papa ga očinski odvrati od namjere i on posluša. I Grgur XIII. bio je veliki čovjek, a ni dotični biskup nije bio nipošto neznatna ličnost. Utješno je osjetiti, kako se i kod velikih javljaju ljudske note, a pobudno je vidjeti, kada u čovjeku nadvladava Bog. A to je bilo u ovom slučaju.

*

Franjo Forgač, o kom se radi, rođen 1530., a 1560. učinjen biskupom od Pija IV. obredao je nekoliko biskupija i bio kancelarom i austrijskog cara Ferdinanda i kasnije Stjepana Bathoria, poznijeg poljskog kralja, dok je ovaj bio još erdeljski vojvoda.[1] Nijesam

[1] Članak o njemu ima u madžarskoj eciklopediji: »Magyar Irók élete és munkái« (Budapest, v. 2—3. g. 1893. pp. 627—630), gdje se usput spominje neuspjeli pokušaj njegove ženidbe i sekularizacije. Kao kancelar

IV. Zloporaba prstenja.

Nekada su se kanonici katedralnih crkvi smatrali višima od protonotara, pa su počeli nositi zlatno prstenje sa dragim kamenom ili bez njega. U tom pogledu izašle su mnoge odluke kako pojedinih crkvenih sabora, tako pojedinih papa, koji su bili protiv toga nošenja. Za kanonicima povedoše se i župnici te ostali svećenici, osobito u Španiji i Italiji. Kod nas u Dalmaciji i Sloveniji rado nošahu svećenici zlatno prstenje bez dragog kamena. Čujem, da još i sada nastavljaju taj abuzus. Kodeks tačno normira nošenje prstenova i to ovako: U Kanonu 136. a u §-u 2. zabranjuje svakome kleriku nositi prstenje, ako za to nema pravo ili privilegij. Kanonom 1378. dava se pravo doktorima nositi prstenje Privilegija za protonotare izriču se principijelno u kan. 328. Za druge ovlaštenike kao papu, biskupe i opate te zaručnike govore izvori, koje u toj raspravi navedoh.

Talijanska okupacija u šibenskoj biskupiji.

D. Krsto Stošić.

Poslije sloma Austrije u Šibeniku je preuzelo vlast Narodno vijeće, ali iza nekoliko dana, baš 6. novembra 1918., pred šibenskom lukom osvanu talijanski ratni brodovi. Neki od vijeća odoše na neki njihov krstaš, gdje ih komandant lijepo primi i reče, da dolazi u ime Antante. Malo zatim pristadoše uz gradsku obalu dva brza motorna čamca sa bojevitim projektilima, potom torpiljarka. Pred sakupljenim narodom komandant sa zapovjedničkog mosta skine kapu i klikne: »Eviva Jugoslavia!« Čim se iskrcao, pođe na terasu hotela Krke. Lukavo je govorio, da dolazi kao prijatelj, za mir, rad i sreću od Austrije oslobođenog naroda. Da bude ironija još veća, glazba je za veselje zasvirala i lakovjerni su priredili neku povorku. Na ratnim lađama, koje su bile pripadale Austriji, u šibenskoj luci ne bijaše ni jednog mornara, jer je rat svršio i vođe naroda otpustiše sve ljude kući.

Okupatori pomalo preuzeše svu vlast u svoje ruke, ugnjetavanje naroda postalo je svaki dan veće i nestalo je svake slobode. Svećenstvo nije napustilo narod u njegovoj nevolji, nego se borilo za božje i narodna prava te mu prednjačilo u rodoljublju. Time je sebi osvjetlalo lice i ostavilo trajnu uspomenu. Sjajan primjer svećenstva ističe se osobito, ako se uzme u obzir, da su progonstva bila vrlo brojna, a šibenska biskupija od nekih 100.000 katolika ima samo 54 župskih mjesta svjetovnih svećenika i franjevaca provincije presv. Otkupitelja. Talijana katolika nema ni tisuću. Pokušaji da okupatorna vlast privuče domaće svećenstvo — milom ili si-

lom — u svrhu izrođenja naroda, potpuno su ostali bezuspješni. Govorio mi je neki talijanski časnik: »Više ide narod za jednim svećenikom nego za stotinu časnika. Mi bismo morali dovesti amo pun parobrod talijanskih svećenika.« Vjerojatno je, da je za progonstvo domaćeg svećenstva imalo udjela talijansko slobodno zidarstvo. Vidjeli smo u Šibeniku njegove javne plakate sa tri točke, kojima se pozivalo pučanstvo, da se masonski organizuje. Novine su pak uporno tvrdile, da je viceadmiral Enrico Millo, glavna ličnost u doba okupacije, bio izraziti mason, iako se on pričinjao kao pobožna ovčica u Šibeniku prisustvujući na badnji dan 1918. tradicionalnoj pontifikalnoj misi u katedrali slušajući »U se vrime godišća« i dajući misne intencije.

U doba okupacije od 6. XI. 1918. do 21. VI. 1921., bilježio sam sve ovo što ovdje donosim, a bilo bi toga i više, da su se na moja pitanja odazvali svećenici sa sela. Ističem pak, da pišem posve objektivno, potpuno istinito, a činjenice su po sebi najbolji dokazi. Doći će novi naraštaj, pa neka se znade, da je kat. svećenstvo u šibenskoj biskupiji u doba, teške narodne kušnje izvršilo svoj plemeniti zadatak braneći vjeru i dom.

I.

1. **Prijave za službu.** U januaru 1919. izišla je naredba okupatorne vlasti, da župnici »mogu« i dalje uživati provizornu platu, »ako nijesu maknuti«. Talijani su zahtjievali, da svi vjerski službenici podastru u talijanskom jeziku prijave vojnoj vlasti, ako misle vršiti župsku službu, jer da inače ne će biti priznati od njihove vlasti. (R. Esercito ital. Comando supremo, Secretariato Generale per gli affari civili, Norme 10. I. 1919 no. 05039.) U šibenskoj biskupiji nije nitko, osim dvojice tolomaških svećenika, poslao prijavu za službu. Tome se protivila i crkovna vlast, jer njoj pripada pravo, da postavlja župnike i diže ih sa službe. Gabinetto ufficio affari civili 4 februara 1919 brzojavio je, da župnici svakako prikažu molbe, »jer inače nemaju pravo na službu.« Ni to nije pomoglo, a vojna je vlast na koncu prešla preko toga.

2. **Plate.** Okupatorna vlast nije svećenstvu davala platu u svojim lirama nego u austrijskim krunama, po starom zakonu, kojima je vrijednost bila užasno srozana. Dosta je znati, da je 1 kg govedine stajao 80 kruna, janjetine 130, kave i sladora 100 kruna. Talijani ni novcem ni hranom nijesu podmitili nijednog svećenika.

3. **Talijanski kapelani.** Više njih je došlo s vojskom u Šibenik. No svoj upliv htjeli su imati i na civilno pučanstvo. Gardella, Sargolin i Tosti, držali su propovijedi građanstvu, pohađali bolesnike kućama itd. Stoga je dvojici tih propagandista kapitularni vikar D. V. Skarpa zabranio svaku vjersku javnu službu za građanstvo. Vojni kapelan Tosti iz Ankone obavljao je bez dozvole crkovne vlasti župsku službu u Mandalini, gdje nije bilo našeg redovitog svećenika, i obilazio je bolesnike, iako nije znao naš jezik. Župski

stan u Mandalini već 16. decembra 1918. zauzeli su vojnici. Slično je radio vojni kapelan D. Moderiano u Kievu, ali o njemu će biti govora kasnije. D. Federico Sargolin ustanovio je društvo Donne cattoliche 1. jula 1919. i na svojim je konferencama tako fanatizirao ženske, da neke nijesu htjele dolaziti na sv. misu, gdje je dolazio naš narod niti primati sv. pričest od naših svećenika nego samo od talijanskih kapelana.

4. **Vjerske funkcije.** Narodno vijeće u Šibeniku u sporazumu s crkvenom vlašću odredilo je, da se 15. decembra 1918. pjeva u katredrali svečani »Tebe Boga hvalimo« za našu državu. Talijani su to zabranili i učinili odgovornim biskupa L. Pappafavu, ako se bude držalo blagodarenje, Lodolo, »commissario militare« u ime guvernera iz Zadra priopćio je tu zabranu biskup. kuriji, i svim samostanima, a odnosila se i na sve crkve u biskupiji. Tada je kurija javila svećenstvu, da se blagodarenje odgađa. — Talijanima je bilo krivo, da se u stolnoj crkvi moli i pjeva hrvatskim jezikom. Već prve godine okupacije, tražili su da se na Vel. petak iza noćne procesije pjeva Confitemini mjesto: Ispovjedite se. — 28. VIII. 1919. tražio je od kurije sudski savjetnik Marko Inchiostri sa još 18-toricom, da se devetnice u katedrali vrše talijanskim jezikom. Bez uspjeha. Treba naime znati, da prema dekretu biskupa Berčića od g. 1845. (kojim se određuje odnošaj između župnika i kapelana) ne proističe, da je bilo u katedrali funkcija na talijanskom jeziku. Talijanštinu je kasnije uveo župnik A. J. Fosco za biskupa Maupasa, kad je bila ustanovljena bratovština Gospe od Zdravlja i kad je u tu svrhu isti župnik dao tiskati talijansku knjižicu. Sve do g. 1915. skoro u praznoj katedrali držale su se na talijanskom jeziku neke devetnice, ružarije svake subote i nedjelje te majska pobožnost. Kad je Italija ušla u svjetski rat neke su se od tih pobožnosti ukinule, a neke se stale vršiti našim jezikom. Ipak je crkvena vlast dopustila, da se majska pobožnost g. 1919. vrši talijanskim jezikom kao i devetnica presv. Srcu Isusovu. U drugim šiben. crkvama nije se ništa molilo talijanski, jer je bio neznatan broj domaćih talijana a i ti su svi znali naški. — Bio je običaj, da u katedrali vojnici čuvaju Božji grob. Talijani su tražili da se to dozvoli njihovim vojnicima, ali je kaptol predlog odbio, jer bi se pučanstvo bilo uzbunilo. Tada je došao pred kanonike komandant Capponi i zaprijetio im, da će ih prebaciti preko mora i internirati, dodajući da Jadran nije još očišćen od mina. Prijetnje dakako nijesu pomogle. — Talijani su 12. februara 1920. priredili na silu zadušnice za Giullija, poginulog talijana u Splitu.

5. **Procesije.** Okupatorna vlast je zahtijevala, da se od nje svaki put traži dozvola za procesiju. To je bilo nečuveno za naše krajeve, pa nijedan župnik nije htio prositi dozvolu. Rijetko je kad vojnička uprava dozvolila procesiju bez molbe. Kad je u nekim slučajevima nutkala župnike, da ugodi pučanstvu, neka mole dozvolu, oni su odgovorili: Ako je uopće zabranjeno, zašto bismo tražili milost? Komanda vojnog presidija u Šibeniku zabranila je kaptolu

prozbene procesije, ali joj je bilo mnogo do toga, da se obavi tradicionalna procesija Velikog petka, jer su toj imali sudjelovati talijanski vojnici i njihova glazba. Sam komandant Capponi došao je pred kaptol i htio da se obavi procesija. Dekan Gojanović rekao mu je: Uzalud je držati je, kad narod neće sudjelovati. — Nije dakle čudo, da je sav Šibenik napokom sudjelovao procesiji na dan sv. Ante, baš sutradan iza kako su okupatori otplovili preko gorkog Jadrana.

6. **Umjetne slike.** U Šibenik dođe prof. Solmi i slikar Pizio, te u ime nove vlade stadoše tražiti od biskupske kurije, da im se pribavi popis svih umjetnih slika po šibenskim crkvama i po biskupiji. Međutim su Talijani sami digli iz svetišta u Vrhpoljcu staru Gospinu sliku i sliku sv. Mare iz njezine crkvice u šiben. polju. Bilo je dosta muke, dok su te slike povraćene. Ja sam za šibenske crkve sastavio popis, ali kad sam saznao u koju svrhu to treba, nisam htio izručiti.

7. **Zvona.** Talijani su tražili, da im svaka župa pošalje popis o rekviriranim zvonima u vrijeme rata nalažući, da se nova zvona nabavljaju samo u Italiji. Kad to nije pomoglo, onda je Governo della Dalmazia 11. V. 1919. zabranilo uopće naručivati zvona bez njegove dozvole.

8. **Arhivi.** U martu 1919. tražili su Talijani, da im župnici pošalju popise svih knjiga i svezaka u svojim arhivima. Župnici nijesu to učinili bojeći se, da im se nebi oduzeli kakvi važni dokumenti. Inače na raznim mjestima uništili su talijanski vojnici mnoge arhive, kad su boravili u župskim kućama.

9. **Državne obveznice.** God. 1919. izašla je naredba, da se okupatornoj vlasti predadu sve državne obveznice. To se urgiralo sedam mjeseci, ali nijedan župnik nije predao obveznice, jer se bojao da ih neće dobiti natrag.

10. **Akcija za siročad,** i zapuštenu djecu ratnika. Talijani su u junu 1919. tražili od župnika, da im dostave popis takove djece i ratnika. Stvar je bila po sebi delikatna, ali župnici nijesu odgovorili bojeći se s pravom da se siromasi zbog interesa ne potalijanče, kako je i bilo u nekoliko slučajeva, dapače su nešto mladeži odvukli u Italiju.

11. **Legina škola.** Već od 5. decembra 1918. uspostavili su Talijani tu školu u Šibeniku. Vjeroučiteljem je bio o. Josip Miolin konventualac, postavljen od naše crkovne vlasti. Dr. Luigi Pini i drugi Talijani uporno su nastojali, da na njegovo mjesto dođe vojni kapelan Gardella. Biskupska kurija javila mu je, da ima ostati na svom mjestu Miolin. Gardella je na silu počeo podučavati pa je crkovna vlast zvala Pinija na odgovornost prema kanonu 1481 § 3 i po građanskom zakonu 7. V. 1874. i 23. IV. 1850., a također vojnog kapelana. Kapitularni vikar upitao je Gardellu, ko mu je dao potrebitu crkvenu misiju za podučavanje, a on čudnim kriterijem odgovori: Generale Viora! Napokon je talijanska vlast uvi-

djela da ima krivo, da je naredbom iz Zadra 5. novembra 1920. tražila, da kurija imenuje vjeroučitelja za Leginu školu, što je bilo i potrebito, jer se o. Miolin odrekao. Tako je za neko vrijeme bio imenovan D. Niko Plančić.

12. **Biskupska palača.** Talijanska vlada uklonula je sve naše profesore sa srednje škole u Šibeniku, a oni su sakupljali svoje đake u biskupskoj palači i tu podučavali. Poslije malo vremena, 28. VI. 1920., Franjo Madirazza iz Trogira, općinski komesar u Šibeniku, priopći kuriji, da se palača ima zatvoriti (sottraendolo all uso da parte di persone incompetenti), prijeteći u protivnom slučaju strožim mjerama. Malo kasnije su Talijani uselili u biskupsku palaču nekog generala i vojni tehnički odio, koji je tu izrađivao nacrte kao tloris Šibenika, pad slapova Krke, defenzivni sistem Dalmacije itd.

13. **Prepad u koludrički samostan.** Capponi, kolonel vojnog presidija u Šibeniku, nekog dana, bez ikakve obavijesti crkvenoj vlasti, prekrši klauzuru redovnica i sa nekoliko vojnika pretraži sav samostan benediktinki sv. Luce. Malo zatim na 20. V. 1919. bila je rekvirirana njihova škola.

14. **Borba radi talijanskih propovijedi u Šibeniku.** Talijani su doveli poznatog propovijednika o. Semeriju, koji je na Silvestrovo 1918. i nastajno Mlado Ljeto govorio u katedrali. Izazovno je spominjao »la grande madre Italia, fratelli del l' altra sponda«, govorio je o oslobođenoj braći i glorificirao militarizam. Radi toga biskup mu je Pappafava zabranio propovijedati. No on je drugi put opet propovijedao i pozivao se tobože na sv. Oca Papu. Vojni kapelan D. Cesare Tosti propovijedao je u katedrali u mjesecu maju. Zalazio je u politiku i govorio, kako je Caporetto osvećeno i kako je Italija došla do svojih prirodnih granica, pa Jadran, nije više gorak. Napadao je i Wilsona. — Kapitularni vikar Mirić dozvolio je »zbog iznimnih okolnosti«, da se u g. 1919. drže talijanske propovijedi u korizmi, da strani gosti imaju prigodu slušati riječ božju. Monsignor Rudolf Raguini, mornarski kapelan, obećao je crkovnoj vlasti, da će se čuvati i svake politike i ne će vrijedati naš narod. Ipak se toga nije držao, i napadao je Wilsona. Radi napadaja talijanskih propovijednika kapitularni vikar D. Vicko Skarpa nije htio dozvoljeti talijanske propovijedi za maj g. 1920. i 1921. Protesti Talijana kod svete Stolice nijesu bili uvaženi. Talijani su sakupljali potpise, da se dozvoli talijanski propovijedati u korizmi 1920., ali tih nije bilo, nego 520, od svih domaćih i nadošlih Talijana. Dr. L. Pini već se bio pobrinuo u sporazumu s vojnom vlašću, da bude propovijednik D. Luigi Torta talijan. kapelan, a po tom je tražio dozvolu od kurije u ime »fascio nazionale italiano« i u ime »delle famiglie italiane e dei numeriosi regnicoli residenti a Sebenico«. Završio je prijetnjom, da će u slučaju negativnog odgovora tražiti intervenciju starije crkvene vlasti. Na to kapitularni vikar, D. V. Skarpa upravi 4. februara Dr. Piniju odlučno pismo ističući da su talijanske propovijedi u katedrali ukinute

1915. a bile uvedene 1879., da svi stanovnici Šibenika znadu hrvatski itd., pa ne može dozvoliti talijansko propovijedanje. Sam biskup Pappalava koji je držao zadnje korizmene propovijedi god. 1915., rekao je, da ih nije vrijedno držati za ono desetak osoba. Odredba Skarpe djelovala je na Talijane kao bomba. Novine La Dalmazia iz Zadra 28. II. 1920. žestoko su ga napale člankom Per un maggior rispetto alla religione dei Dalmati. Odluka se Skarpe kvalificira kao »offesa alla religione di san Marco« (!) 9. III. u istom je listu izašao članak pod naslovom Candidati dell'ortodossia. Tu se uvredljivo predbacuje Skarpi, da radi po naputku pravoslavnog Beograda i da su njegovi prijatelji spravni vjeru promijeniti iz mržnje prema Italiji. Nadaju se, da će delegat iz Rima doći u Dalmaciju i razviditi stvari. Talijani su se nadali, da će doći na šibensku stolicu pastir, koji će »uspostaviti sjaj talijanske prošlosti u dalmatinskim crkvama.« Protiv odluke Skarpe digao se je i »Il corriere della Dalmazia«, br. 8. 1920. Protiv Skarpe su išle tužbe sv. Stolici u Rim, kojima se iznosilo, da su u Šibeniku bune i smutnje zbog zabranjenih propovijedi. Kad sv. Stolica nije uopće ni odgovorila, domaći su se Talijani utekli brzojavom Millu u Zadar (19. IV. 1920. u ime Fascia Nazionale) tražeći da uporabi sva sredstva, kako da dođu do svojih prava (titulare decoro del italiana nazionalita). Par dana iza toga dođe Skarpi major karabinijera Pesaventi i izjavi mu, da se ima odmah prikazati Viori, koji je bio »maggiore generale commendatore« i stanovao u sudbenoj zgradi u Šibeniku. Pesaventi je još rekao Skarpi, da ga čeka pred kurijom vojnički auto. Kapitularni vikar Skarpa odgovori, da mu nije drago, što ga svaki tren pozivlju talijanske vlasti, ipak da će poći ali ne s autom. Bojao se naime, da ga ne odvuku bogzna kuda. Pred Vioru je došao sa svojim kancelarom D. Krstom Stošićem. Razgovor se vodi u talijanskom jeziku, ali ga donosimo u hrvatskom. General reče: Imam da priopćim Vašem Gospodstvu naredbu governatora Milla, koji hoće da talijanske propovijedi budu u crkvi sv. Dominika, a bude li kler protivan, imam nalog da odmah poduzmem mjere da to spriječim. Osim toga gospodin Ricci još danas pozivlje Vas u Zadar, a imate na raspolaganje naš auto. Kažem Vam, da ovdje ima propovijedati vojnički kapelan i da će propovijedima prisustvovati vojničke osobe. — U to major Pesaventi, očito nagovoren od domaćih Talijana, uplete se i reče: Propovijedi imaju biti gdje i lani t. j. u katedrali. — Viora mu pošteno odgovori: Ostavite to, jer to je politika. Samo ono što sam ja rekao, vojnička je naredba i ništa više. Ja sam vojnik i moram slušati. — Skarpa odgovori: Nisam protivan vojničkim propovijedima, ako se drže u navedenoj crkvi, ali moram izjaviti, da nemam juridikciju nad njom, jer pripada samostanu oo. dominikanaca. Apsolutno pak ne mogu doći u Zadar, jer sam slaba zdravlja i u kasnim godinama života, pa mi vožnja autom škodi, a ima više godina da ne izlazim iz grada. — Viora je na koncu tražio od Skarpe. da dade pismenu svjedodžbu liječnika i navede svoje razloge.

Domaći Talijani nisu bili zadovoljni, da korizmene propovijedi budu kod sv. Dominika nego u katedrali. Ipak da ugode Millu, stavili su javni poziv, da njihovi podu u sv. Dominika, dok dobiju povoljnije riješenje. No poslije prve propovijedi Dr. Cace (negda Hrvat) liječnik, stao je pred sv. Dominikom i branio ženama Talijankama da idu u crkvu. Dapače je Dr. Pini to zabranio javnim oglasom. Uopće bilo je čudno ponašanje ovoga doktora, koji je držao nadgrobno slovo nekom Talijanu, koji je umro u Kninu a prije toga odbio je svećenika, te se u Parizu prikazivao, kako smo čitali u novinama, kao šibenski načelnik, a to nije bio. Kako je prior dominikanaca ošalno upitao D. L. Tortu (talijan. propovijednika, prezime mu znači pogača): Je ste li vi slatka ili gorka pogača? razumio je da za nj nije propovijedanje i ostavio se toga posla. Skarpa je iznio pobjedu, ali su mu Talijani po noći ispod prozora vikali: Abbasso Skarpa! Morte a Skarpa!

Konačno je Skarpa radi talijanskih propovijedi bio konfiniran, ali ćemo o tome govoriti pri koncu ovog prikaza.

II.

Sada predimo na progonstvo pojedinih svećenika u šibenskoj biskupiji i gledajmo njihov križni put u doba tudinske okupacije.

1. O. Leonard Bajić, poznati naš asketični pisac, došao je iz Jugoslavije 16. IX. 1919. u Drniš za župnika, ali poslije osam dana »po višem nalogu« okupatorna ga je vlast protjerala preko granice. Faktični je razlog bio u tome, što je par domaćih Talijančica voljelo, da im ostane dobri i iznemogao župnik o. Ante Bilonić nego da dođe drugi.

2. O. Venceslav Bilušić, magister novaka na Visovcu, bio je pozvan na odgovornost pred komandanta u Skradin, jer je tobože propovijedao proti Talijana u crkvi.

3. O. Šimun Dubračić, kapelan u Drnišu uapšen je »per motivi d' ordine pubblico«, i protjeran preko granice.

4. O. Grgo Gojanović, dekan kaptola, bio je optužen, da je govorio u crkvi proti Talijanima. U siječnju 1919. bio je pozvan pred vojnički presidij i strogo opomenut, da se pazi.

5. O. Šimun Jelinčić, bio je 6. jula uapšen i doveden na Visovac, jer je bio okrivljen, da je u župskoj crkvi u Šibeniku Varošu dopustio pjevanje »Bože pravde«. Razlog bit će i stoga, jer je protestirao na presidiju, što je stavljena talijanska zastava na crkvi, noću 10. XI. 1919.

6. Don Jere Jurin opazio je, kad je bio župnikom u Primoštenu, da ga karabinijeri čudno gledaju, pa se pobojao, da ga ne odvedu u zloglasne talijanske tamnice. Da se ukloni pogibelji, tražio je od crkvene vlasti dopust od dva mjeseca i u prosincu 1918. pođe u Split. 22. januara 1919. morao je dati izjavu vojnom presidiju da nije poticao puk proti talijanskoj okupaciji. Kad je biskupski kancelar zapitao majora karabinijera Pesaventa u Šibeniku,

može li se Jurin povratiti na svoju župu, odgovorio mu je lukavo: Ne mogu reći da ili ne; neka ispita svoju savjest i znade, da se drukčije sudi u mirno doba, a drukčije za okupacije. — Guverner Millo se nešto umirio i dozvolio povratak Jurinu, ali s opomenom (che egli in avvenire verra mantenere le sue promesse non occupandosi di prattiche estranee, al suo ministero sacerdotale).

7. Don Ivan Katalinić, mitronosni opat u Skradinu, u martu 1919. bio je uapšen i sa fra Bonom Šarićem interniran u Gualdo Tadino u Italiji, a talijanska je vlast tražila, da se u Skradin pošalje drugi svećenik (con avvertirlo di astenersi assolutamente di questioni politiche). Kasnije je Katalinić bio povraćen na svoju župu, ali već koncem iste godine, uvelike se na nj tuži vlada i opet mu prijeti. (Consta che l' abbate mitrato di Scardona, di recente tornato dall' internamento politico, continua sebbene opportunamente diffidato a servare un contegno in linea politica non corretto, avvalendosi dalla sua missione spirituale per fare propaganda ostile al nostro Governo ed in genere assumendo atteggiamenti sprezzanti e poco riverenti verso le nostre autorità e verso le nostre intenzioni. Ciò permesso S. E. il Governatore ha disposto, che Don Catalinich non debba continuare ad esercitare le primitive funzioni che disimpegnava prima dell' internamento, ciò per evitare a suo carico sieno presi ulteriori rigorosi provedimenti). Na ovu prijetnju kapitularni je vikar odgovorio, da je Katalinić vrstan i razborit svećenik i da uživa njegovu potpunu naklonost. 27. VII. 1920. pozvan je Katalinić u Zadar na opravdanje, kamo je pošao — za svaki slučaj — s prtljagom. Na 30. VI. 1920. Talijani su bacali na stan Katalinića kamenje, oblijepili mu kuću propagandističnim plakatima, koješta ispisali po zidovima i pogrdno vikali proti njemu, da je ista vojnička vlast požalila takav vandalizam.

8. Fra Lovro Kovačević, župnik u Rogoznici, kad je doznao da ima poći na raport u Zadar, uteče noću preko granice. Poslije dužeg vremena na 22. VIII. 1920. bio mu je dozvoljen povratak.

10. Fra Vlade Krolo, slab i boležljiv starac na župama Bline i Bristivice, gdje je svršavala okupaciona zona, radi šikaniranja vojnika morao je u augustu 1919. noću uteći preko granice.

11. O. Bernardin Kulić konventualac bio je 6. VII. 1920. interniran na Visovcu za mjesec dana, jer da je svirao orgulje u šibenskoj varoškoj crkvi, kad se pjevalo »Bože pravde«.

12. O. Bone Kulušić, župnik na Visokoj, bio je u januaru 1919. interniran za neko vrijeme.

13. O. Vjekoslava Maruna, poznatog istraživaoca naših starina i kustosa muzeja u Kninu, Talijani su silom stavili u kaznionu u januaru 1919. i bacili ga u šibenske tamnice, a po tom ga deportirali u Jakin. Iste godine u martu doveli su ga natrag i prebacili ga preko granice. Što je bilo odneseno iz muzeja ne spada na nas, da ovdje govorimo.

14. Ponašanje D. Rudolfa Piana, katehete na šibenskoj realnoj gimnaziji i biskupskog kančelira, bilo je zazorno Talijanima i nastojali su, da ga uklone s njegova položaja. Civilna ga je vlast 19. V. 1919. suspendirala od službe u školi, internirala ga neko vrijeme na Visovcu, te mu dozvolila da pređe preko granice u Split. Osobito je bio napadnut u novinama Corriere Adriatico i u La Dalmazia. Na njegovo mjesto u školi postavili su Talijani vojnog kapelana F. D. Fridrika Sargolina, koji se te službe primio bez dozvole crkovne vlasti i bez znanja hrvatskog jezika. Kad je zbog toga bio pozvan na zapisnik u biskupsku kuriju, izjavio je — sve proti kanonskim propisima — da mu je misiju za školu podijelila »komanda vojnička pomorska u Šibeniku u sporazumu s pokrajinskim školskim vijećem«. Kapitularni vikar zabranio mu podučavanje, ali on nije htio slušati. Stoga mu vikar u aprilu upravi dopis, koji u prijevodu glasi: Časni gospodine! Vrijeme je, da već svršite. Crkvenu vlast ne smijete prezirati. Kad Vam opomene nijesu pomogle, sad Vam zabranjujem da podučavate vjeronauk u školi, dijelite sakramente građanskim osobama i vodite dalje društvo Donne cattoliche. — 14. IX. 1919. bilo je dozvoljeno Pianu, da se vrati u Šibenik, ali nije smio u školu.

15. D. Ante Madirazza, kapelan u Tribunju, bio je protjeran preko granice tobože zbog nekih prekršaja.

16. Fra Nikola Matas uzalud je tražio, da mu vojnici i časnici izađu iz tijesne kuće, a k tome bio je neprestano pod nadzorom vojničke straže, i bez njihova znanja nije se nikuda mogao maknuti.

17. Fra Jere Matić, kapelan u Drnišu, kad je pošao u Kievo zbog svoje službe u oktobru 1919., bio je interniran i povraćen.

18, O. Andrija Mavrinac trećoredac glagolaš u Prviću Luci bio je u martu 1919. interniran na Visovcu, jer je tobože bunio narod u Tisnome prigodom proslave kod svetišta Gospe od Karmela.

19. O. Mirko Medić, župnik u Dubravicama, bio je 27. juna 1920. uapšen i doveden pred sud u Zadar, gdje je bio osuđen kao politički čovjek dva mjeseca zatvora.

20. O. Frane Milun imao je vojničku pušku i predao je vojničkoj patroli. Bio je pozvan na komandu na opravdanje. Kasnije mu dođe neki kapetan u stan i stane na nedolični način od njega zahtijevati, da on kao župnik mora osobno kupiti oružje po selu i pismeno javiti, što je u tom pogledu učinio, jer će inače teško odgovarati. Župnik je konačno vidio, što ga čeka, t. j. interniranje, pa je 31. III. 1919. noću utekao u Jugoslaviju. Već otprije su mu vojnici zapremili svu kuću s kuhinjom, a njemu ostavili samo jednu sobu.

21. Fra Frane Mišica, župnik u Lećevici, morao je svaki put traži dozvolu od komandanta, kad je imao poći k bolesniku u svom odlomku Vučevicu. Vojnici su ga uvijek uhodarili, pa je bio prisiljen, da u septembru 1920. pobjegne potajno preko granice.

22. D. Feroeo Mraković bio je u Šepurinama uapšen u decembru 1919. i doveden u šibensku tamnicu za par dana, ali je tek poslije tri mjeseca bilo dozvoljeno da se vrati na župu. No oko stana su mu uvijek stražili vojnici.

23. Kad je šibenski biskup L. Pappafava bio premješten u hvarsku biskupiju, D. Ivan Mirić kanonik postao je kapitularni vikar i to 24. januara 1919. Neprestane neprilike u biskupiji tako su na njega djelovale, da nije od besanice mogao čitave noći spavati. Da ga bolest ne shrva, odrekao se službe vikara 26. juna 1919.

24. O. Karlo Nola bio je od crkovne vlasti poslan u župu Kievo, gdje je vojna komanda postavila svojevoljno svog kapelana Moderiana da vrši narodnu svećeničku službu. Kapelan 4. puka 25. VIII. 1919. predade o. Noli pismenu naredbu, da ne vrši službu u Kievu. (Comunica si per opportuna conoscenza e norma, che il R. o Governo della Dalmazia ordina che restino abrogati tutti incarichi dati dalla Curia al frate Carlo Nola e che il sacerdote Moderiano D. Giovanni rimanga a Kievo). Konačno je morao o. Nola preko granice. Ipak je on morao konvalidirati 20 nevaljano sklopljenih vjenčanja. Franjo Madirazza, dok je bio u Kninu kotarskim poglavarom, zabranio je g. 1919. o. Noli, da propovijeda u Kninu na sv. Anu i sv. Jakova.

25. Okupatorna je vlast odmah u početku tražila, da se biskup Luka Pappafava stavi na čelo za pomaganje pučanstva njihovom pomoću. On je to odbio radi političke pozadine takove akcije. Poznato je, koliko se agitiralo u narodu s famoznim rižima. Također u druge talijanske akcije nije biskup htio ulaziti.

26. Kad je Katalinić bio interniran, više je puta posluživao Skradin o. Nikola Pasini konventualac iz Šibenika. Dolazio je često do rječkanja s Talijanima. Jednom su silom odnijeli iz župskog stana matice u privatni stan, a od njega su tražili, da krštenice piše talijanskim jezikom, što se protivio zakonu. Neki su tražili nezakonito promjenu prezimena. Pasini se svemu tome odlučno protivio.

27. O. Pavla Perišića, župnika u Mirlovicu, »suspendirala« je vlada iz Zadra i potjerala u Knin, ali kad je uvidjela svoju pogrešku, brzojavila mu je, da je prvašnja naredba ukinuta.

28. D. Ante Radić nije u decembru 1919. mogao dobiti od vlade titulum mensae potrebit za ređenje radi političkih razloga (non essendo il suo contegno in linea politica scevro di censura). Kad je za božićne mise došao u Prgomet, iako je imao dozvolu talijanskog oficira, ipak je odmah na badnji dan poslan natrag, tako da je narod ostao na veliki dan bez svete službe.

29. O. Šimun Slavica, župnik Piramatovaca, bio je interniran na Visovcu 26. VII. 1919. (per la sua notevole attivita politica che svolgeva all' infuori della sua missione ecclesiastica). Na-

dajući se goremu, o. Slavica preobuče se u narodno odijelo i noću uteče u Jugoslaviju.

30. Za vrijeme kapitularnog vikara, Skarpe bio je njegovim kancelarom i tajnikom D. Krsto S t o š i ć. On je jednom prigodom pismeno protestirao na vojnom presidiju, što je noću na crkvi sv. Ivana bila izvješena talijanska zastava. Isti dan kad je bio silom uapšen Skarpa, stavili su ga u kaznionu i odveli do Visovca, gdje je pod jakom vojničkom stražom po danu i noći bio čuvan od 30. aprila do 26. novembra 1920.

31. Fra Mate S t o š i ć, brat Don Krste, župnik na Unešiću zamjerio se talijanskim vlastima, što nije htio davati uredovne svjedodžbe talijanskim jezikom. U septembru su mu prijetili strogim mjerama (assumendo egli atteggiamenti addiritura ostili verso la nostra occupazione).

32. Na fra Bonu Š a r i ć a, župnika Kieva, pala je krivnja, da je neke noći skinuo sa zvonika talijansku zastavu, premda su to učinili neki mladići, pa je bio odveden s opatom Katalinićem u Gualdo Tadino. Vojnici mu zauzeše župski stan, a neki je oficir bilježio u maticama mrtve i rođene, dok nije silom vojničkom postavljen za župnika talijanski kapelan Moderiano Don Ivan. Odsada su Talijani otjerali svakoga našega svećenika, kad bi došao da vrši župsku službu. Dneva 24. jula 1919. rekao je kapit. vikar Skarpa nametnutom kapelanu: »Držite na pameti, da ćete učiniti milo Bogu i ljudima, kad se ostavite župe Kieva, jer Vam ja za to nisam dao i neću dati nikakve oblasti. — Kapelan odgovori, da je bio prisiljen od svoje komande da vrši službu za narod i da se potužio vojnom biskupu. Još je uvjeravao vikara, da je on Slovenac, a to je potvrđivao meni ponovno, kad sam ga g. 1925. susreo u Rimu. Napokon je Moderiano uspio da ga premjeste iz Kieva.

33. Fra Josip S p i k i ć, župnik Prgometa prima naredbu od vojne vlasti 27. VI. 1920., da ne smije služiti svoj odlomak (per ordine di motivo politico), a poslije par dana ga protjeraju sa župe. Vojnici se nastane u njegovom stanu i uništiše dobar dio župskih matica.

34. Don Rainer Š u m a n bio je kapelan na otoku Žirjama. Dosta su mu zanovetali talijanski vojnici kao i njegovoj sinovki, koja je jednom pred njima morala uteći kroz prozor. Vojnici su držali ključ od crkve kod sebe. Napokon su Rainera internirali na Visovac u junu 1919. Governer Millo javio je, da je to učinio iz polit. razloga. (Mi trovai nella dispiacenza di dover disporre l' arrestamento di don Rainero Suman, per il suo contegno ostile a nostro riguardo e per le chiare e publiche manifestazioni fatte contro di noi).

35. Don Martin T o k i ć, župnik u Šepurima, teško bolestan od tuberkuloze, svaki tren je strepio, da ne bude bačen iz župskog

stana, koji je općinski talijanski upravitelj u Zlarinu tražio tobože za selo, da ugodi nekim mješćanima.

36. O. Ivan Tomasović, gvardijan na Visovcu imao je doći za župnika u Drniš mjesto o. L. Bajića, ali ga Talijani prije toga, u veljači 1920., otjeraše preko granice. Kasnije su mu dozvolili da se vrati na Visovac za predaju uprave samostana, ali kad je došao do Skradina, otpraviše ga opet nazad.

37. O. Frane Tonković, morao je u travnju 1919. uteći sa župe Prgomet preko granice, jer mu je župski stan vojska zauzela, a nije mogao općiti s narodom nego u prisutnosti vojnika. Zatim je neki talijanski kapelan, bez dozvole crkovne vlasti u Šibeniku, obavljao vjersku službu i vjenčanja, tako da ih je kasnije morao konvalidirati o. Metod Radić.

38. Fra Rudolf Visintini došao je u okupiranu zonu s dozvolom talijanskog kapetana ratnog broda Puglie u Splitu, da služi župu Kievo, ali je iz Knina bio vraćen natrag. (Motivacija vlade u Zadru bila je, s datumom 17. X. 1919.: per i suoi precedenti politici manifestamente ostili all' attuale stato di cose e non addetto, a coprire il posto di curatore d' anime.)

39. O. Lav Žurić kapelan u Drnišu, kad je predvidao svoje uapšenje, pobjegao je u januaru 1919. preko granice.

Kapitularni vikar D. Vicko Skarpa.

Bio je stasom visok, koštunjav, karakterističnih gesta ruku, markantnih crta na licu, vrlo čestit i razuman svećenik, potpun poštenjak staroga kova, rodoljub i hrvatski stari borac. Njegovo je načelo bilo: Skršiti me možeš, ali prigibati nećeš! Govorio je lakonički, a od šale su ga neki nazivali »poslovicom«, jer je cio život sakupljao narodne poslovice i o njima dao tiskati našu najveću zbirku pod natpisom »Hrvatske Narodne Poslovice« (Šibenik 1909.). Rodio se 26. aprila 1847. u Starom gradu, ali je od rane mladosti pripadao šibenskoj biskupiji. Službovao je u Zlarinu, Marini, Tribunju, Sepurinama, čitavih 26 godina u Zatonu; 1906. imenovan je župnikom u šibenskom Docu (grad), a 25. aprila 1913. postao je stalnim kanonikom u Šibeniku. God. 1922. odlikovan je ordenom sv. Save III. stepena, a 1923. imenovan je od Pape Pia XI. tajnim komornikom. U gradu je bio aktivan u raznim odborima, osobito Uboškog Doma. Kao zagovornik glagolice i crkvenog jedinstva rado je bio povjerenik Apostolata sv. Ćirila i Metoda. Umro je s osmjehom na licu 25. februara 1927. Pogreb mu je bio vrlo sjajan.

D. Vicko Skarpa upravljao je šibenskom biskupijom od 27. juna 1919. do 2. aprila 1922. Poslije odreke D. I. Mirića, Dr. Vinko Pulišić, ondašnji zadarski nadbiskup, poslužio se kanonom 423 § 2, te je imenovao Skarpu kapitularnim vikarom. Čim je Skarpa preuzeo službu, poslao je okružnicu svećenstvu, da ga okrijepi u te-

škim vremenima, koja počinje riječima: »Gore srca!« Brzo su nastale borbe s Talijanima zbog župe Kieva, legine škole, vjeronauka u srednjoj školi, zbog vojničkih kapelana i talijanskih propovijedi, zbog protjeranih i interniranih svećenika itd. Kavalijer Ricci u ime vlade pozvao ga je u Zadar i tražio, da potvrdi talijan. kapelana za župnika u Kievu. Stavljao mu je pred oči obilnu potporu, i to u lirama, za biskupsku kuriju, koja kao ni njezino osoblje nije ništa primala od talijanske vlasti. Skarpa je sve to odbio, ali bojeći se, da ga odmah ne bi internirali, odgovorio je Ricciju, da će se o tim i drugim stvarima sjetovati sa šibenskim kaptolom. Iz Šibenika mu je kasnije javio, da župnika u Kievu ima pravo predlagati samostan u Kninu ili provincijal, a da nad vojničkim kapelanom također nema jurisdikciju, jer je podložen svom vojnom biskupu i vojnoj komandi.

Na 23. augusta 1920. stavljena je noću kod lika sv. Mihovila na katedrali talijanska zastava. Skarpa je protestiro, a zastava je opet noću bila uklonjena.

22. aprila 1920. dođe u kuriju tenent karabinijera Josip D'Augostino s jednim kolegom i domaćim detektivom, izvadi neku ceduljū i reče (prevađamo u našem jeziku): »Vaše imenovanje za kapitularnog vikara nije bilo priopćeno vlađi niti je od nje potvrđeno. Stoga Vas ona rasterećuje od službe i imate odmah ostaviti ovo mjesto. To mi je naloženo, da priopćim Vašem Gospodstvu po naredbi Governatorata iz Zadra«. — Na to odgovori Skarpa: »Prvo svega dajte mi o tome pismeni dekret. Moje je imenovanje po trajnom običaju odmah bilo priopćeno Predsjedništvu Namjesništva u Zadru preporučenim pismom i za to ne treba privola. Mene je Vaša vlast i do sada priznavala, primala je službene spise potpisane od mene, kao kapitul. vikara. Ricci me je dozvao u Zadar itd.« — Na to će D'Augostino: »Dakle- koja je Vaša zadnja riječ?« — Skarpa: »Ovdje se radi o slobodi crkve. Protestiram proti ovom priopćenju. *Ostajem na svome mjestu i ne ću se maknuti nego silom.* Jedino je sv. Stolica vlasna da mi zapovijeda. Ako ona hoće, da se uklonim, rado ću se pokoriti. D. K. Stošić kancelar otvori protokol i pokaže tenentu, kad je bilo priopćeno imenovanje Skarpe. Kad je progovorio s vikarom nekoliko riječi hrvatski izdere se tenentov drug na njega: Zašto govorite hrvatski kad znate talijanski? — Stošić mu je odgovorio: Mi u našem uredu i međusobno uvijek govorimo hrvatski. Što ne razumijete, pitajte svoga detektiva.

Skarpa je slutio, da će ga internirati, pa, je odmah imenovao svojim provikarom kanonika D. Grgu Tambacu. Uprav pred dan Zrinskog i Frankopana noću navale vojnici na stan Skarpe, razbiju vrata i silom ga povedoše na svoju torpiljarku uz njegove proteste i otpremiše ga u Starigrad. Tu mu narediše, da se svaki dan prijavi vojnoj komandi. Skarpa se nije htio prijaviti ni jedan dan, pače je protestirao da se to od njega neprestano traži. Rekao

je, da će o tome govoriti u svjetskoj štampi, a otada ga pustiše u miru. Vratio se u Šibenik po odlasku talijanske vojske, 13. juna 1921. Dneva 19 istoga katedrala je bila puna predstavnika vlasti, društava i naroda. Tada se diže na besjedište čelični starac i poče govoriti od ganuća drhtavim glasom: »Narode! Širom naše lijepe i prostrane domovine razlijegaju se veseli glasovi. Došlo je sunce i na naša vrata. Stekosmo svoju kuću i zlatnu slobodu. Razdragan slušam taj nebeski poj, a u isti čas iz dubine harna srca izvija mi se poklik: Slava Bogu na visini! Da slava Bogu, upravitelju ljudskih udesa, koji evo naplaćuje narod mučenika za njegove podvige i borbe za krst časni i slobodu zlatnu«. — Zatim je Skarpa uzveličao borbu južnih Slovena i njihovo junaštvo, otpornost i ideale za ujedinjenje. Pri koncu je rekao: »Što je Bog dao, ne smiju ljudi oteti. Budimo složni, jer je sloga od Boga a nesloga od zloga. Budimo pravdoljubi, kako ocu, tako šokcu. Budimo religiozni i ljubimo iskrnjeg svoga. Budimo ustrpljivi, dok se naša država iznutra ne izgradi. Ne treba zdvajati. Ljubimo domovinu. Budimo vjerni kralju i dinastiji Karađorđevića. Obje crkve, katolička i pravoslavna, neka složno pregnu, da narod ne zaluta stramputicom bezvjerja i nemorala. Bože pravde, ti koji spase od propasti dosad nas, čuj i odsad naše glase i od sad nam budi spas.«

Recenzije.

Alexius Petrani, De relatione juridica inter diversos ritus in Ecclesia Catholica. Taurini — Romae 1930. ap. M. E. Marietti. Str. 1—107. Cijena Lira 6.—.

Auktor obrađuje pravne međuobredne odnose u katoličkoj Crkvi. Sadržaj pokazuje analitičko kazalo: Pars prima. § 1. Varii ritus in Ecclesia catholica, § 2. Catholici ad ecclesiam orientalem pertinentes, § 3. De suprema in ritus orientales moderandos auctoritate, § 4. Sedes Romana et ritus orientales, § 5. De proprio uniuscuiusque fidelium ritu, § 6. De mutatione proprii ritus, § 7. De transitu a ritu latino ad orientalem, § 8. De transitu ab orientali ritu ad alium, § 9. De christifidelium per praelatos regimine. — Pars altera. De mutua accomodatione rituum in conficiendis, *ministrandis ac suscipiendis sacramentis.* § 1. De *rituum prohibita commixtione*, § 2. De certo ordine in sacramentorum administratione, § 3. De baptismo, § 4. De confirmatione, § 5. De sacrificio eucharistico, § 6. De ss. communione, § 7. De poenintentia, § 8. De extrema unctione, § 9. De ordine, § 10. De matrimonio, § 11. De temporibus sacris eorumque observatione.

Prikazivanje je u glavnom uspjelo. Primjetili bi ovo: Na str. 3. veli auktor: »Nonnullis solum in dioecesibus Slavorum Dalmatiae, qui retinent ritum romanum, adhibetur lingua slavica«. To je dašto netočno. Na str. 81. izražava se auktor o toj stvari točnije: »In nonnullis ecclesiis Slavorum meridionalium, nempe in provinciis Goritiensi, Iadrensi et Zagrebiensi, adhibetur in liturgia lingua palaeoslavica, servato in reliquis ritu romano«. — Prikaz o postanku raznih obreda (str. 1—7) odveć je kratak. — Klauzulu § 3. kan. 38. »nisi jure particulari aliud cautum sit« ne odnosi se po auktoru samo na povratak žene u raniji obred, čemu se protivi interpunkcija. — Auktor (str. 40) drži, da § 3. kan. 98. nije ukinut dekret kongr. de Prop. Fide dd. 20. Nov. 1838., koji izriče, da se prijelaz sa jednog katoličkog istočnog obreda na drugi katolički istočni obred dostaje dozvola Ordinarija a quo i Ordinarija ad quem, ako se u jednom i drugom obredu rabi ista materija pri sv. Euharistiji. Ovo ne smatramo ispravnim, jer § 3. kan. 98. traži dozvolu sv. Stolice naprosto za svaki prijelaz sa jednog katoličkog obreda na drugi katolički obred. — Na str. 98. veli auktor: »Hodie omnes orientales uniti, et acatholici saltem practice, consentiunt cum *latinis* et *admittunt necessitatem coronationis seu benedictionis* sacerdotalis ad matrimonium christianum valide contrahendum«.

Nikako ne stoji, da bi po katoličkom pravu »benedictio sacerdotalis« potrebna bila za valjano sklapanje braka. **Dr. I. A. Ruspini.**

Repertorium juridicum ecclesiasticum (pag. 70), Romae, apud Ephemerides Ius Pontificium, 1932.

Nazočna zbirka riješenja i tumačenja Sv. Stolice (Odbora za aut. tum. kan. Zakonika, Kongregacija, Penitencijarije itd.) obuhvata riješenja i tumačenja izdana od g. 1918—1931. na osnovu Zakonika. Ne donosi tekst samih riješenja i tumačenja, već smisao njihov. U svemu sadrži 432 riješenja i tumačenja. Na koncu nalazi se alfabetsko stvarno kazalo. Zbirku je priredio i kao »Supplementum« izdao uvaženi rimski časopis »Jus Pontificium«. Preporučamo. **Dr. I. A. Ruspini.**

Gommarus Michiels O. M. C.: Principia generalia de personis in Ecclesia (pag. 17+598). Lublin — Polonia.

Nazočni komentar obrađuje ciglih 20 kanona Zakonika (87—106) na 578 stranica. Što smo svojedobno rekli za auktorov komentar I. knjige Zakonika (Bogosl. Smotra, 1930, str. 135) možemo i za ovaj komentar izjaviti: da spada svakako i po množtvu gradiva i po temeljitoj obradbi među najpotpunija i najbolja djela te vrsti; da se odlikuje naročito tim, što auktor sva teža mjesta i zamršenija pitanja sa svih strana osvjetljuje, a i svoje mišljenje redovno uvjerljivim dokazima utvrđuje. I u nazočnom komentaru upotrebljena su najnovija riješenja sv. Stolice; literatura navodi se obilna.

Ističemo neke točke. Pri kan. 87. opaža auktor (str. 16) da osim cenzure i vindikativna kazna sprečava vršenje prava. — Frazu »censetur pubes« kanona 88. § 2. označuje prema autoru (str. 20) neoborivu predmjevu (praesumptio juris et de jure). — Kan. 88. § 2. u vezi sa kan. 2230. tumači aktor (str. 29—32) tako, da su ženske »in criminalibus«, jednako kao i muškarci, puberes tek navršenom 14. godinom. — Frazu kan. 89 »iis exceptis in quibus jus minores a patria potestate exemptos habet« tumači auktor (str. 46) ovako: »exemptio tacita, seu melius implicita, tunc verificatur, quando legislator positive ponit quamdam regulam, in cuius plico abscondita sed indubitata et facile manifestabilis continetur exemptio supra dicta, tamquam conclusio in principio, effectus in causa, pars in toto, species in genere, conditio sine qua non. Hoc verificatur v. g. quoad electionem status clericalis per receptionem ordinum; ex una parte enim legislator ad tonsuram ordinesque minores etiam minores habet idoneos (can. 973, 974), ex altera vero in can. 971 statuit »quod nefas est (pro omnibus ergo etiam pro parentibus) quemquam cogere vel canonice idoneum ab eodem avertere«; si autem parentes non habent jus canonice idoneum a statu clericali avertere, ergo nec minor per se tenetur obedire parentibus invitis«. — Odredba kan. 90. § 1. važi po auktoru i za zakonitu posinjenu djecu. — Na str. 151—152. zastupa auktor mišljenje, da u smislu Zakonika postoji i nepravo zakonsko prebivalište, kako participovano (mutuatum), tako i vlastito (proprium). — Na str. 166—168. izlažu se potanko prebivališta što ih ista osoba može skupno da imade. — Pri zapreci krvnog srodstva u 3/1 i 2/1 koljenu pobočne loze mora se po mišljenju

auktora (str. 192) za valjanost oprosta navesti bliže koljeno. — Dozvola sv. Stolice traži se po auktoru (str. 294) za valjanost prijelaza sa obreda na obred. — Frazu »nisi jure particulari aliud cautum sit« kanona 98. § 4. shvaća auktor (str. 297) tako, da se ona odnosi samo na povratak žene u ranıji obred. — Izraz »metus injuste incussus« kanona 103. § 2. označuje auktoru (str. 516) strah, koji je nepravedan »sive quoad substantiam sive quoad modum«. — Frazu kanona 104. »error actum irritum reddit, si versetur circa id quod constituit substantiam actus« shvaća auktor (str. 532) tako, da to važi ne samo za »error antecedens« (determinans) već i za »error concomitans« (incidens). — Fraza kanona 104. »secus actus valet (nisi aliud iure caveatur) obuhvata po auktoru (str. 533) ne samo »error (accidentalis) concomitans« već i »error (accidentalis) antecedens«.

Imamo neke prigovore. Za pozakonjene tvrdi auktor (str. 171), da pozakonjeni nakon pozakonjenja imaju u smislu kanona 90. § 1. zavičaj tamo, gdje im je otac imao prebivalište u času njihova rođenja. Ovo ne smatramo ispravnim, jer Zakonik ništa ne zna o promjeni jednom stečenog zavičaja. — Na str. 262. veli auktor: »Omnes ritus occidentales in liturgia lingua utuntur latina, sicut princeps earum, liturgia Romana reformata. In nonnullis solum dioecesibus Slavorum Dalmatiae, quae retinent ritum romanum, adhibetur lingua palaeoslavica ...«. Ovo dašto ne stoji, jer se rimski obred izvršuje na staroslavenskom jeziku još i u drugim krajevima. Frazu »senior ordine« kanona 101. § 1. tumači auktor (str. 391) tako, da označuje jedino ranije ređenje. Ovo ne držimo ispravnim, jer je u punom smislu »senior ordine« i onaj, koji ima viši red od drugoga (na pr. svećenik pred đakonom). — Auktor (str. 418—419) zastupa mišljenje, da u smislu kanona 105. n. 1. traženje savjeta (consilium) nije općenito ad valorem potrebno, a kao razlog navodi, što bi općenito propisana nevaljanost dovodila do praktičnih posljedica, koje se kose sa dobrim pravnim poretkom. Ovaj razlog ne osvjedočava, jer bi se mogao iznijeti i protiv općenito ad valorem propisane privole (consensus). Što se zakonskog teksta tiče, priznaje sam auktor, da ne prija njegovom mišljenju. — Frazu kanona 103. § 2. »actus positi ... et dolo ... possunt rescindi« shvaća auktor (str. 540) tako, da to vrijedi ne samo za »dolus antecedens« (determinans) već i za »dolus concomitans« (incidens). Ovo ne smatramo ispravnim, jer fraza »ex dolo« (kan. 103. § 2) jednako kao i fraza »ex vi extrinseca cui resisti non potest« (kan. 103. § 1.) te fraza »ex metu« (kan. 103. § 2) upućuje na odlučan utjecaj. Tako je i sententia communis shvaćala ranije pravo, a Zakonik ničim ne odaje, da bi u ovoj stvari ranije pravo mijenjao. — Govoreći o prirodi crkvene pravne osobe (455—456, 459—460) zabacuje auktor t. zv. teoriju fikcije. Po našem mišljenju ne može se odredba kan. 102. § 1. »Persona moralis extinguitur ... si per centum annorum spatium esse desierit« protumačiti bez fikcije.

Na str. 20. stoji »ambigari non potest« mjesto »ambigi non potest«. — Na str. 70. stoji »sed dum pater« mjesto »sed dum mater«. — Na str. 110. stoji »incipiente die 9. Martii 1931« mjesto »incipiente die 10 Martii 1931«. — Tiskarskih pogrešaka ima dosta.

Dr. I. A. Ruspini.

Jos. Noval O. Pr.: Commentarium Cod. Iur. Can. Lib. IV. De Processibus Pars II. et III. (pag. 660) Aug. Taurinorum — Romae ap. M. Marietti. Cijena 50 Lira.

Nazočni komentar obuhvata II. i III. dio IV. knjige Zakonika, t. j. kanone 1999—2141 »De causis beatificationis Servorum Dei et canonisationis Beatorum i kanone 2142—2194 »De modo procedendi in nonnullis expediendis negotiis vel sanctionibus poenalibus applicandis«. Pri izlaganju drži se auktor zakonskog slijeda (ordo legalis). Razlaganje je temeljito, iscrpivo i jasno. Iznosi svagda ranije pravo i osvjetljuje njime propise Zakonika, ističući podjedno razlike. U pogledu beatifikacije i kanonizacije služi se auktor neprekidno djelom Benedikta XIV. o tom predmetu, a uzima u obzir i najnovije odredbe (Motu proprio Pija XI. od 6. Febr. 1930, AAS., XXII., 87) o t. zv. »causae historicae«. Na koncu komentara nalazi se analitičko kazalo sadržaja (str. 638—660).

Ističemo neke točke. Auktor razlikuje na osnovu kan. 2116. § 2. »signa« i miracula« (str. 322 sl.). — Arkiv, o kojemu govori kan. 2142., jest tajni arkiv (str. 431—432)). — Generalni vikar, koji nema posebnog ovlaštenja, ne dolazi pod imenom »Ordinarius« u postupcima, o kojima je govor u III. dijelu IV. knjige Zakonika (str. 409 sl.). — Bilježnik (notarius) potreban je po kan. 2142. ad valorem (str. 423). — Postupci, o kojima je govor u III. dijelu IV. knjige Zakonika, jesu izvansudbeni (upravni) i to prva tri nekazneni (in remotione parochorum inamovibilium, in remotione parochorum amovibilium, in translatione parochorum), a ostala četiri kazneni (contra clericos non residentes, contra clericos concubinarios, contra parochum in adimplendis paroecialibus officiis negligentam, in infligenda suspensione ex informata conscientia (str. 387—389). — U postupcima, o kojima radi III. dio IV. knjige, rok za utok na sv. Stolicu iznosi 10 dana, ukoliko utoku pripada obustavna moć (kan. 2146. § 3.), dok je inače neodređen (str. 449 sl.). — Utoku na sv. Stolicu ne pripada obustavna moć (ni) protiv suspenzije (ex informata conscientia) kao vindikativne kazne (str. 454 sl.). — Prethodna opomena (monitio) nije propisana (ni) za izricanje suspenzije (ex informata conscientia) kao cenzure (str. 611).

Na str. 459. veli auktor: Inamovibiles sunt omnes quasiparoeciae«, što je očiti lapsus calami, jer Zakonik u kan. 452. § 2. izrijekom kaže: »Quasiparoeciae sunt omnes amovibiles«. — Pri tumačenju kan. 1429. veli auktor (str. 517) da se penzija ne može ustanoviti »in certa quantitate« već samo »in certa quota« prihoda. Za to nema nikakovog oslona u Zakoniku, jer ovaj samo zabranjuje, da (kod župa) penzija premaši trećinu prihoda. — Odredbu kan. 2101 proteže auktor (str. 251) i na mučenike, što nije ispravno, jer Zakonik (kan. 2104) propisuje istraživanje o herojičkim krepostima samo kod ispovjednika a ne i kod mučenika, kako je to izjavio i Odbor za aut. tumačenje kanon. Zakonika dne 20. jula 1932. (AAS., XXIV., 314). **Dr. I. A. Ruspini.**

Petrelli Fr. Nazarenus: Annus mystico-augustinianus. 2 vol. in 32°, Taurini-Romae 1932., pag. XX—436, 438. Lir. 12.— Casa editrice Marietti.

Ova su dva sveščića još odjek proteklog Augustinovog jubileja. Za svaki je dan u godini složio autor iz velikog broja Augustinovih djela po

jedan kratki vijenac (oratio, lectio, proventus, sententia), kojim će ga pobožni redovnik ili drugi koji mistični poklonik ukrasiti i okititi. Sami citati iz bogate Augustinove riznice.

Nanizane misli i citati teku u glavnom prema redoslijedu crkvene godine. Mogu mnogo pridonijeti jačem i dubljem poznavanju sv. Augustina kao učitelja mističkog života. S uspjehom će je zato upotrebiti ne samo redovni nego i svjetovni kler. — Format je prikladan, papir fin, a tisak ugodan. Preporučujem. **A. Ž.**

Ivančan dr. Ljudevit: Čazmanski Kaptol (*1232.—1932.*). Prigodom njegove 700 godišnjice. »Croatia Sacra« *1932.*, Zagreb, Tisak Nadbiskupske tiskare. 8°. Str. 149.

Ugledni naš domaći crkveni historik pribrao je u ovoj monografiji s velikom akribijom historijske podatke o osnutku i djelovanju čazmanskog stolnog Kaptola, koji je prošle godine dostojno proslavio svoju 700 godišnjicu osnutka i opstanka. Kroz to vrijeme dao je ovaj zbor mnogo vrlo zaslužnih muževa ne samo u redovima našeg višeg klera, nego i mnogo istaknutih kulturnih i prosvjetnih radnika u našem narodnom životu. Povijest ove crkvene korporacije imade i svoj snažni apologetski momenat za obranu i zasluge katoličke Crkve i njezinog blagotvornog djelovanja kod nas. Djelo služi kao dragocjen prilog za izučavanje ne samo naše domaće crkvene nego i narodne povijesti. Preporučujemo ga stoga najtoplije za studij domaće crkvene i svjetovne povijesti. Dr. **J. O.**

Stjepčević Ivo: Prevlaka, historijska rasprava. Preštampano iz »Bogoslovske Smotre« br. 3. god. 1930., Zagreb, Tisak Nadbiskupske tiskare 1930. 8°, str. 73.

Monografija osvijetljuje na osnovu dosad neobjelodanjenih vrela pitanje osnutka i porušenja manastira i crkve sv. Mihovila Arkanđela na Prevlaci u Boki Kotorskoj. Ovo je pitanje bilo predmetom mnogih polemika i rasprava, ali još uvijek nije defitivno potpuno riješeno. Ipak historijska vrela, koja objelodanjuje pisac u ovoj monografiji, unose znatno više svijetla u ovo pitanje, nego li je to bilo do sada. Ujedno nam usput ovo djelo osvjetljuje političke, socijalne i kulturne prilike onoga doba, naročito 15. i 16. vijeka. Stoga ova historijska radnja imađe svoju veliku vrijednost kako za našu partikularnu crkvenu povijest, tako i za domaću našu svjetovnu povijest. Toplo preporučujemo. Dr. **J. O.**

Glumac dr. Dušan, docent: **Socijalni položaj žene kod starih Jevreja.** Beograd, štamparija »Privrednik«, Knez Mihajlova br. 3. g. 1930. 8°, str. 68.

Pisac, po zvanju docent bogoslovnog fakulteta beogradskog univerziteta, raspravlja u ovoj monografiji o rečenom tematu sa raznih stajališta, nastojeći da poda zaokružen pogled na život i položaj žene u ljudskom društvu kod Izraelaca u Starom Zavjetu. Svoju je studiju razdijelio u ova poglavlja: Žena u porodici i u društvu, preljuba, žena u kući, žena u društvu, odelo i uljepšavanje, odnos prema religiji, da li je bilo sveštenica, žena kao proročica, zavetovanje žena, zaključak, Zusammenfassung. Po

formi obradbe držimo da ova radnja ne reflektira na kakve više naučne pretenzije, jer ne govori o svakom pojedinom pitanju dosta iscrpljivo, niti svladava dosta opsežnu stručnu literaturu o tom predmetu. Ugledni bečki bublicista Hermann Zschokke napisao je svojedobno o sličnoj temi renomirano djelo: Biblische Frauen, koje svakako ne bi bilo na odmet piscu, da ga je citirao ili upotrijebio kod izrade svoje monografije. Međutim on toga djela ni ne spominje. Uopće, čini se, da zazire od katoličkih auktora biblijskih stručnjaka, premda bi mu oni mogli biti sigurno barem tako pouzdani kao što i protestantski, pa zato nije čudo da se u piščevim izvodima zapaža nerijetko upliv protestantskog racionalizma, dok u izvodima, za koje je imao dovoljno osnova za stalan sud, ipak se tu i tamo koleba. Tako na pr. ne može da se decizivno riješi bi li pristao uz mišljenje da je kod Izraelaca postojalo prodavanje žena za udaju ili ne, premda je za katoličke bibliciste jasno da nije. Isto na pr. ne shvaćamo, kako pisac može da postavlja tvrdnju, da za muškarce ne postoji zabrana preljuba, a malo dalje ipak navodi, da se u »zakonu određuje, ako se uhvati da leži sa ženom udatom, neka se oboje pogube, čovjek koji je ležao sa ženom i žena.« (Str. 16—17.) Riječ u jednu, radnju treba oprezno čitati i pomno kontrolirati piščeve izvode. Katolički bogoslovi moći će uostalom mnogo više i sigurnije o tom pitanju naučiti iz brojne katoličke biblijske literature. Dr. **J. Oberški.**

Nove svetojeronimske knjige za god. 1933. Od dana sv. Jeronima svake godine, a već kroz dvije trećine stoljeća, šire se u hrvatski narod godišnja izdanja Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima. Ovogodišnje knjige su dotiskane i počinju se raspačavati, a izbor im je biran obzirom na vremena koja proživljujemo.

Nekim najsiromašnijim članovima biti će možda jedino štivo ove zime kalendar »Danica«, cijena za članove Din 7.—. Zato je sadržaj lietošnje »Danice« za dvadesetak stranica opširniji od onoga prijašnjih godina, a raznolik je i svestran. Pouka se isprepliće sa zabavom, a kite sve brojne slike. Povrh »Danice« izdane su knjige: »Evandelist« od nadbiskupa književnika Dr. Ivana E. Šarića. To je niz stvarnih i savremenih tumačenja uz nedjeljna evandelja. Za zabavnu knjigu, a u slavu jubileja velikoga hrvatskoga pisca Augusta Šenoe, izdana je njegova ovelika i odlična pripovijest »Barun Ivica« s pogovorom Dr. Ljube Marakovića. — Gospodarska knjiga »Crvena djetelina« od stručnjaka Dr. V. Mandekića, veoma je praktična za današnja vremena, jer poučava o popravljanju pašnjaka, umjetnom gnojenju livada i savremenom spremanju krme-silonaži. (Ove 4 knjige sa još petom na dar dobivaju članovi za Din 20.—).

Uz ta redovna izdanja, izdana su kao izvanredna još: »Hrvatski Job«, povijesna slika junaka Ivana Karlovića, mnogo opjevanog u našoj narodnoj pjesmi. U toj raspravi prof. Petar Grgec krasno prikazuje teške patnje našega velikog junaka i sveukupnog junačkog naroda, pa čitajući mi saznajemo koliko su teža tadanja vremena bila od današnjih, pa ipak smo sretno i slavno preživjeli sve. Daljnja knjiga »Čovjek«, starinska gluma o bogataševu umiranju, slavna je Hofmanstalova obnova sredovje-

kovne umjetnine, kojoj se godimice u Salzburgu dive domaći i stranci, stari i mladi, učeni i neuki. Vrstan prijevod Dr. M. Bogdanovića, omogućuje nam, da se i mi upoznamo s tim remekdjelom, koje je puno misli tako važnih za sadašnjicu. K ovim knjigama divno je dodan prof. Lovre Katića izvorni životopis »Mala sveta Terezija«. Mala moderna svetica s raspelom i ružama u rukama, pogled je u vedro nebo. Zbirku lietošnjih jeronimskih edicija svršava zbirka pripovijesti znane hrvatske spisateljice Jagode Truhelke pod naslovom »Palčićev kraljevski let«. Sve ove knjige još devetom na dar, stoje za članove Din 40.—.

Društvo sv. Jeronima u Zagrebu, Trg kralja Tomislava 21, svojski je prionulo, da pruži po izbor štivo za ovogodišnju jesen i zimu. Na prosvjetiteljima je i prijateljima hrvatskoga naroda, da jeronimsku knjigu što većma prošire. Na nama je pak svima, da jeronimsku knjigu uzmemo i čitamo.

Uredništvo je primilo:

Ušeničnik Dr. J.: Pastoralno bogoslovje. Druga popravljena izdaja. Ljubljana 1932. Založila jugoslovanska knjigarna, 8°, str. XVI + 591.

Salaville S.: Liturgies orientales notions générales éléments principaux. Paris 1932, Bloud & Gay 8°, str. 217.

Tromp S., S. J.: De spiritu Sancto anima corporis mystici 8°, str. 64. Roma 1932. Collectio: Textus et documenta.

Hofmann G., S. J.: Photius et ecclesia romana. Roma 1932, 8°, str. 76, Coll. Textus et documenta.

Richstätter Karl I. S.: Mater Salesia Schulten und ihre Psychologie der Mystik 8°, VIII + 234 str., Freiburg i. B. 1932, Herder, M. 3.50.

Faulhaber Card. M.: Zeitrufe - Gottesrufe. Gesammelte Predigten. 8°, XXVI + 470 str., Freiburg i. B. 1932, Herder, M. 4.80.

Scheeben Dr.: Die Mysterien des Christentums. III. Aufl. bearbeitet von Dr. A. Rademacher, Freiburg i. B. 1932, XXIV + 690 str. Herder, M. 6.—.

Trochn-Filipović: Župnik arski Sv. Ivan M. Vianney (autorizovani prijevod s francuskog), Zagreb 1932, 8°, str. 251.

Dr. E. Žilić fra: Kalendar Svetoga Ante za 1933. god. VIII. Sarajevo 1932, 8°, str. 175.

Pistocchi Marino: De suspensione ex informata conscientia. Taurini 1932, 8°, str. VIII + 128, Marietti, Lir. 5.—.

Naval Jos., ord. praed.: Commentarium codicis iuris canonici. Lib. IV. De processibus, pars II. et. III. Taurini-Romae 1932 Marietti, 8°, XII + 662 str. Lir. 50.—.

Mayenberg Dr. A.: Albert der Grosse mit der grossen Seele. 8° (IV + 40 str.) Freiburg i. B. 1932, Herder M. 1.—.

SADRŽAJ:

I. RASPRAVE:

Strana

Brusić o. Vlado: Crkva Naviještenja Bl. Dj. Marije na Košljunu 274
Ritig Svetozar: Restauracija katolicizma u vrijeme narodnog preporoda 97
Keilbach Vilim: Divinitas Filii eiusque Petri subordinatio in Novatiani libro de Trinitate 193
Wagner Vjekoslav: Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku 1, 140, 225, 297
Živković Andrija: O eugenici s moralnog gledišta 111
Žuvić Nikola: Sastav Otkrivenja sv. Ivana 236, 283

II. PRIKAZI, IZVJEŠTAJI, BILJEŠKE:

Bošković o. Hijacint: »Naučna« kritika prof. Zimmermanna 38
Cenkić Juraj: Poraba prstenja u kat. Crkvi 70
Ivančan Ljudevit: Rezidencija zagrebačkih biskupa . . . 47
Ivančan Ljudevit: Aleksander Ignacij baren Mikulich . . . 264
Kamber Dragutin: Neuspjela zakonita sekularizacija jednog madžarskog biskupa god. 1573. 67
Lach Josip: Neka pitanja iz empirijske i filozofijske psihologije 23
Kalaj Janko: Cyrillo-Methodiana 320
Keilbach Vilim: Dogmatičar Matija Joseph Scheeben . . . 331
Ruspini I. Angelo: Konkordat države Baden 308
Ruspini I. Angelo: Konkordat Njemačkog Reicha 312
Ruspini I. A.: Važnije odredbe i rješenja u Acta apost. Sedis god. 1932. 17
Stošić Krsto: Talijanska okupacija u šibenskoj biskupiji . . 76
Šimrak Janko: Bibliografske bilješke 246
Zimmermann Stjepan: »Duševni život« 154
Zimmermann Stjepan: »Problem spoznaje« 169
Živković Andrija: Za ljetopis Hrv. Bogoslovske Akademije . 181
Živković Andrija: Iz povijesti eugenike 160
Živković Andrija: Jedan savremeni glas o Bl. Ozani Kotorskoj 329

III. RECENZIJE:

Acta Academiae Velehradensis (A. Ž.) 353
Ars sacra (Dr. D. K.) 354
Alessio P.: Petrologiae compendium (Dr. J. Marić) 355
Binički dr. Fran: Djela sv. Terezije (A. Ž.) 335
Cividini dr. Ante: Razvoj i sustav suvremene pedagogike (A. Ž.) 349
De Bonnieres: Figures de miraculès (A. Ž.) 343
Ehrle Kardinal Franz: Die Scholastik und ihre Aufgaben (J. L.) 348
Erhard Albert: Die Kirche der Märtyrer (V. Keilbach) . . 271
Duplessy Eugen: Cours de Religion (A. Ž.) 189
Faulhaber Kard.: Rufende Stimmen in der Wüste der Gegenwart (A. Ž.) 271
Faulhaber Kard.: Zeitrufe - Gottesrufe (A. Ž.) 343
Glumac dr. Dušan: Socijalni položaj žene kod starih Jevreja (J. Oberški) 94
Gaëll René: Celle qui ressuscita (A. Ž.) 189
Grgec Petar: Selo i grad 186

Strana

Gurian Waldemar: Der Bolschewismus (A. Ž.) 271
Gueschot: Mysteres et lumierès (A. Ž.) 343
Herders Welt und Wirtschafts-Atlas (A. Ž.) 185
Ivančan dr. Ljudevit: Čazmanski kaptol (Dr. J. O.) . . 94
Ivšić dr. Milan: Socijalni duh i lijepa knjiga (A. Ž.) . . . 270
Ivšić dr. Milan: Temelji seljačkog zakonika 337
Katić dr. Lovre: Povijest katoličke crkve (Dr. M. Barada) . . 346
Lepetit V.: Sur les pas d' une sainte (A. Ž.) 189
Michiels Gommarus: Principia generalia de personis (Dr. I. Ruspini) 91
Moenner Ch.: Autour du clocher (A. Ž.) 188
Moretti Carpo: Caeremoniale iuxta ritum romanum (Dr. D. Kniewald) 189
Maritch dr. Dragomir: Papstbriefe an serbische Fürsten (Dr. M. Barada) 345
Merk Augustinus: Novum testamentum graece et latine (Dr. F. Zagoda) 340
Luseau-Collomb: Manuel d' études bibliques (Dr. F. Zagoda) 339
Mariani Bernardus: Philosophiae christianae institutiones (J. L.) 348
Kniewald dr. Dragutin: Sveta misa 338
Novak dr. Franjo: Alpski župnik (Dr. D. Kniewald) . . . 190
Noval Joseph: Commentarium codicis juris canonici (Dr. I. A. Ruspini) 93
Naši razgledi na vprašanja sodobnega časa in človeka (Dr. D. Kniewald) 130
Nove svetojeronimske knjige za god. 1933. i 1934. . . . . . 95, 353
Opeka dr. Mihael: Rastreseno klasje (A. Ž.) 342
Petrani Alexius: De relatione juridica inter diversos ritus in Ecclesia Catholica (Dr. I. A. Ruspini) 90
Petrelli Fr. Nazarenus: Annus mystico-augustinianus (A. Ž.) 93
Piccinelli Giovanni: Vangeli per religiose (A. Ž.) 343
Piszter dr. Emericus: Chrestomathia Bernardina (A. Ž.) . 335
Prümmer Dominicus: Manuale theologiae moralis (Dr. V. Keilbach) 272
Pečék dr. Dragutin: Liturgika (Dr. D. Kniewald) . . . 183
Repertorium juridicum ecclesiasticum (Dr. I. A. Ruspini) . . . 91
Rosat: Le credo des humbles (A. Ž.) 343
Scheeben Dr. M. J.: Die Mysterien des Christentums (A. Ž.) . 185
Srebrnić dr. Josip: Korizmena poslanica (Dr. D. Kniewald) . 337
Srebrnić dr. Josip: Euharistijski kongresi (Dr. D. Kniewald) . 351
Stjepčević Ivo: Prevlaka (Dr. J. O.) 94
Subotić Nedjeljko: Kršćanski brak i njegovi protivnici (A. Ž.) 341
Šišić dr. Ferdo: J. J. Štrossmayer, dokumenti (Dr. M. Barada) . 344
Sursum Corda (Dr. D. Kniewald) 351
Šarić dr. Ivan: Evanđelist II. 354
Tinodi Josip: Liturgika (Dr. D. Kniewald) 189
Ušeničnik dr. France: Pastoralno bogoslovlje (Dr. D. Kniewald) 186
Ušeničnik dr. France: Katoliška liturgika (Dr. D. Kniewald) . 186
Viller Marcel: Dictionnaire de spiritualité (A. Wolf) . . . 350
Vrela i prinosi (Dr. M. Barada) 347
Wilned: Si les hommes avaient su regarder les betes (A. Ž.) . 343
Živković dr. Andrija: Eugenika i moral (Dr. D. Kniewald) . 351